

Міністерство освіти і науки України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія Національної гвардії України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕМ'ЯНИШИН ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 37.048.4 [37.035.7:37.035.6]

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЩОДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ

13.00.07 – теорія і методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В. М. Дем'янишин

Науковий керівник:

Медвідь Михайло Михайлович,
доктор економічних наук,
старший науковий співробітник

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Дем'янишин В. М. Професійне самовизначення старшокласників щодо військової служби за контрактом. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»; Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, 2019.

Дисертація є педагогічним дослідженням проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо військової служби за контрактом.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, теоретико-методологічну основу та методи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

На основі проведеного аналізу наукових праць дійшли висновку про існування науково-педагогічної проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, яка полягає у тому, що бракує досліджень, присвячених вирішенню практичної проблеми сумісного виконання завдань загальноосвітніх шкіл, що пов'язана із сформованістю у їхніх випускників готовності до вибору професії та військових формувань, щодо зміни їх способу комплектування на контрактний.

Під професійним самовизначенням старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом запропоновано розуміти розгорнутий у часі процес самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог проходження військової служби за контрактом до стану здоров'я та психологічного стану. У згаданому процесі важливе значення мають професійна орієнтація та військово-патріотичне виховання. На нашу думку, професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом – це

науково-практична система підготовки старшокласників до їх професійного самовизначення щодо проходження військової служби як одного з видів професійної діяльності (можливо, основного), яка враховує їх характеристики, а військово-патріотичне виховання – система організаційно-педагогічних умов, яка спрямована на формування у особистості готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях.

Готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в учня готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст і структуру військової служби за контрактом та вимоги цієї професії до стану здоров'я та психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»).

Компонентами зазначеної готовності є: емоційно-ціннісний (відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом), який оцінюється за мотиваційним критерієм; когнітивний (охоплює знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності), який оцінюється за пізнавально-рефлексивним критерієм; діяльнісний (передбачає вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією), який оцінюється за процесуально-результативним критерієм.

У дослідженні процесу професійного самовизначення старшокласниками щодо проходження військової служби за контрактом нами визначено необхідність застосування комплексного та особистісно-орієнтованого підходів, усунення суперечностей у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до розроблення програм предмета «Захист Вітчизни», додержання важливих принципів – доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється

навчання у закладах загальної середньої освіти, а також єдність й узгодженість педагогічних зусиль закладів загальної середньої освіти та військових частин. Застосування різних зазначених підходів у дослідженні зумовило винайдення нових педагогічних засобів – залучення офіцерів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності. З урахуванням визначених підходів та принципів для проведення дослідження підібрано існуючі форми та методи професійного самовизначення старшокласників, професійної орієнтації та військово-патріотичного виховання учнів.

У процесі вивчення сучасного стану готовності старшокласників до проходження військової служби за контрактом нами проведено пілотні дослідження, визначено рівні готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом: високий, середній, низький.

Визначено показники готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (для мотиваційного критерію – мотиви вибору військової служби за контрактом, професійні наміри, професійні інтереси; для пізнавально-рефлексивного критерію – здатність до аналізу військової служби за контрактом, здатність до самоаналізу; для процесуально-результативного критерію – наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому, рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять). Розроблено педагогічний інструментарій діагностування рівнів готовності.

У педагогічному експерименті на констатувальному етапі взяли участь 178 учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти Вовчанського району Харківської області; із них експериментальна група ЕГ – 100 учнів, контрольна група КГ – 78 учнів. Результати констатувального етапу експерименту показали,

що високий рівень готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за всіма критеріями проявили 43 % учнів ЕГ і 37,18 % – КГ. Середній рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 49 % осіб ЕГ і 56,41 % осіб КГ. 8 % учнів ЕГ і 6,41 % старшокласників КГ виявили низький рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за середнім балом оцінено як «середній». Статистично обґрунтовано, що визначені нами ЕГ та КГ за характеристиками учнів стосовно до професійного самовизначення є однорідними.

З метою підвищення зазначених результатів до «високого» рівня на основі проаналізованого існуючого досвіду вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, які необхідно впровадити у освітній процес закладів загальної середньої освіти: забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»; викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин.

Розроблено структурно-функціональну модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом у цілісності цільового (мета та завдання), концептуального (підходи та принципи), теоретичного (сутність основних понять дослідження), діагностичного (критерії, показники, діагностичні методики та рівні), формувального (організаційно-педагогічні умови, суб'єкти, форми, методи, засоби) та результативного блоків.

Експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження

військової служби за контрактом. Як вважають 62,0 % опитаних учнів, саме проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин мало найбільший вплив на формування їх готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби. На підставі проведених бесід та за власними спостереженнями серед методик, які використовувалися під час реалізації згаданої педагогічної умови, встановлено, що найбільше значення мають професійні проби.

Під час аналізу результатів формувального етапу дослідно-експериментальної роботи встановлено, що всі умови проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі сформовано готовність старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Експериментальна робота позитивно вплинула на підвищення інтересу старшокласників до військової служби. Зазначено, що ці зміни більшою мірою відбулися в учнів експериментальної групи порівняно з контрольною групою і вони є статистично достовірними. Результати контрольного діагностування показали, що кількість старшокласників ЕГ, які виявили низький та середній рівні, зменшилася відповідно на 15 % та 3 %. Натомість на 18 % зросла кількість старшокласників ЕГ з високим рівнем готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Позитивна динаміка рівнів готовності старшокласників КГ не перевищує 1,28 %. Достовірність одержаних результатів підтверджена методами перевірки за допомогою критерію χ^2 .

Отже, мета розробленої структурно-функціональної моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом досягнута. За результатами проведення дослідження рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній групі за середнім балом оцінено як «високий». Такий рівень є результатом застосування визначених педагогічних умов у освітньому процесі.

Ключові слова: професійне самовизначення старшокласників, військова

служба за контрактом, принципи, форми, методи, організаційно-педагогічні умови.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях

1. Дем'янишин В. М. Шляхи удосконалення військово-патріотичного виховання молоді навчальних закладів і її професійної орієнтації на військову службу за контрактом / М. М. Медвідь, В. М. Дем'янишин // Теорія та методика навчання та виховання. – 2012. – Вип. 32. – С. 97–107.

2. Попереду змін у військових системах вищої освіти та професійної орієнтації / М. М. Медвідь, А. В. Бабічев, В. М. Дем'янишин, Ю. І. Медвідь, А. Г. Бухун // Вісник Черкаського університету. – 2016. – Вип. № 14. – С. 76–87 (Index Copernicus International).

3. Дем'янишин В. М. Теоретичні основи професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин, С. О. Пивоваров // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2017. – № 40. – С. 47–55.

4. Дем'янишин В. М. Педагогічні умови вдосконалення процесу професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – Глухів, 2017. – Вип. 1 (33). – С. 182–189.

5. Дем'янишин В. Модель професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання та результати її експериментальної перевірки / В. Дем'янишин // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка. – 2017. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_1_7.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

6. Формирование у граждан готовности к военной службе и к выполнению служебно-боевых задач в условиях глобализации / М. М. Медвідь, В. Н. Демянишин, Е. С. Яковенко, Я. В. Павлов // ძალადსახზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა) [Влада і суспільство (історія, теорія, практика)]. –

2014. – № 2 (30). – С. 48–60. (Грузія).

7. Демянишин В. Н. Развитие принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания / *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* [Східноєвропейський науковий журнал]. – 2017. – № 4 (20), 2. – С. 49–53. (Польща).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Дем'янишин, В. Професійна орієнтація на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання школярів як актуальна соціально-педагогічна проблема / В. Дем'янишин // *Методологія сучасних наукових досліджень : матеріали X наук.-практ. конф. Молодих вчених (м. Харків, 25–26 жовтня 2012 р.)*. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. – С. 18–19.

9. Дем'янишин, В. М. Роль викладача дисципліни «Захист вітчизни» у формуванні в учнів готовності до військової служби за контрактом / В. М. Дем'янишин // *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : Збірник тез доповідей V науково-практичної конф. Х. 28 берез. 2013. / Секція 4. “Актуальні проблеми морально- психологічного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку”*. – Х. : Акад. внутрішніх військ МВС України, 2013. – С. 47–48.

10. Дем'янишин, В. Створення передумов у середній школі щодо забезпечення гендерної рівності у військових формуваннях / В. Дем'янишин // *Методологія сучасних наукових досліджень : матеріали X наук.-практ. конф. Молодих вчених (м. Харків, 24–25 жовтня 2013 р.)*. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 34–36.

11. Дем'янишин, В. М. Наукові основи патріотичного виховання школярів / В. М. Дем'янишин // *Метрологічні аспекти прийняття рішень в умовах роботи на техногенно небезпечних об'єктах : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. Студентів та молодих вчених (м. Харків, 28–29 жовтня 2015 р.)*. – Х. : ХНАДУ, 2015. – С. 150–152.

12. Управління змінами у військових системах вищої освіти та професійної

орієнтації / М. М. Медвідь, А. В. Бабічев, В. М. Дем'янишин, Я. В. Павлов // Актуальні питання освіти і науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 листоп. 2016 р.). – Х. : ХНЕУ ім. Семена Кузнеця, 2016. – С. 274–280.

13. Дем'янишин В. М. Проблема професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. у 3 ч. (м. Суми, 8 груд. 2016 р.). – Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – Ч. 1. – С. 25–28.

14. Дем'янишин В. М. Передумови дослідження професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання / В. М. Дем'янишин // Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології : збірник тез наукових робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25–26 груд. 2016 р.). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 130–133.

15. Дем'янишин В. М. Інформаційно-комунікаційні технології та роль викладача у формуванні в учнів готовності до військової служби за контрактом / В. М. Дем'янишин // Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління : збірник тез матеріалів сьомої Міжнар. наук.-техн. конф. (м. Харків, 20–21 квіт. 2017 р.). – Харків, 2017. – С. 12.

16. Formation the strategy of development the higher military school in the conditions of permanent changes / М. М. Medvid, К. А. Fisun, S. V. Belay, Y. V. Pavlov, Y. I. Medvid, V. M. Demianyshyn // Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства: Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (м. Дніпро, 20–21 квітня 2017 р.). Частина I. / Наук. ред. О. Є. Висоцька. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. – С. 124–128.

17. Дем'янишин В. М. Визначення напрямків удосконалення процесу професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин // Підвищення якості освіти: стан, проблеми, перспективи : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Кривий ріг, 27–28 квіт. 2017 р.). – Кривий Ріг: КДПУ, 2017. – С. 109–115.

18. Дем'янишин В. М. Професійне самовизначення громадянина України щодо проходження військової служби за контрактом як науково-педагогічна проблема / В. М. Дем'янишин, Ю. І. Медвідь // Актуальні питання освіти і науки : V міжнар. наук.-практ.конф., 10-11 листоп. 2017 р. / Національна академія Національної гвардії України. – Х. : ХОГОКЗ, 2017. – С. 322–330.

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дослідження**

19. Медвідь М. М. Регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення шляхом залучення жінок до військової служби / М. М. Медвідь, В. М. Дем'янишин // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2014. – Вип. 2 (8). – С. 129–135.

20. Modeling of decision-making process in pre-deployment training of military and police peacekeeping personnel / M. M. Medvid, Ya. V. Pavlov, L. K. Strilets, V. M. Demianyshyn, S. O. Pyvovarov // Честь і закон. – 2016. – № 2. – С. 34–42.

ABSTRACT

Demianyshyn V. Professional self-determination of high school pupils regarding military service under a contract. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for the degree of a candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.07 – Theory and Methodology of Education. – State institution "Lugansk National Taras Shevchenko University"; National Academy of National Guard of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation is a pedagogical research of the problem of professional self-determination of senior pupils regarding military service under a contract.

The introduction substantiates the relevance of the research topic, its connection with scientific programs, plans, themes, defined purpose, task, object, subject, theoretical and methodological basis and research methods; the scientific novelty and practical value of the obtained results are disclosed, data on testing and introduction of research

results, publication, structure and volume of the dissertation are presented.

On the basis of the analysis of scientific works, it was concluded that there is a scientific and pedagogical problem of professional self-determination of senior pupils regarding the contracting of military service, which consists in the lack of research on solving the practical problem of joint implementation of the tasks of secondary schools, which is related to the formation in their graduates willingness to choose a profession and military formations, to change their way of contracting.

Under the professional self-determination of a senior pupil in the field of military service under the contract, it is suggested to understand the process of self-coordinating the achieved but yet unrealized opportunities and requirements for military service under contract to health and psychological state. In this process, professional orientation and military-patriotic education are important. In our opinion, the professional orientation of senior pupils to military service under the contract is a scientific and practical system of preparation of senior pupils for their professional self-determination regarding the military service as one of the types of professional activity (possibly main), which takes into account their characteristics, and military patriotic education – system of organizational and pedagogical conditions, which is aimed at forming in the individual readiness to protect the Motherland, before the military service in military formations.

The readiness of a senior pupil for professional self-determination in contracting for military service is a personal formation, that is formed by a purposeful pedagogical influence on the formation of a student's readiness to protect the Motherland, before military service in military formations, and ensures coordination of knowledge about the content and structure of military service under a contract and the requirements of this profession to the state of health and psychological state, the initial knowledge of military service (the image of "I in the world of professions") from the sphere They are arranged and aware of them in the process of development of opportunities and needs (the image of "I").

The components of this preparedness are cognitive (includes the knowledge of senior pupils of their own individual characteristics and the requirements for undergoing military service under contract, the formation of initial knowledge of military service),

which is evaluated by a cognitive-reflexive criterion; emotional value (reflects the attitude of senior pupils to undergoing military service under a contract), which is assessed on the basis of a motivational criterion; practical (involves the ability to independently provide the process of choosing a future profession with the necessary information), which is evaluated by the process-result criterion.

In the research of the process of professional self-determination by senior pupils on the progress of military service under the contract, we identified the need for comprehensive and person-oriented approaches, the elimination of contradictions in the application of differentiated and gender approaches to the development of programs of the subject "Protection of the Motherland", adherence to important principles – accessibility for students to select subjects programs, according to which studies are conducted in general education schools, as well as the unity and coherence of pedagogical efforts of the general education schools and military units. The application of the above mentioned approaches in the study led to the invention of new pedagogical tools - the involvement of officers of military formations and law-enforcement agencies of special purpose of Ukraine to teach the subject "Protection of the Motherland" in general schools and to military-patriotic education of students using the environment of military and combat activity. Taking into account the certain approaches and principles for conducting the research, the existing forms and methods of professional self-determination of senior pupils, professional orientation and military-patriotic education of pupils have been selected.

In the process of studying the current state of readiness of senior pupils to undergo military service under the contract, we conducted pilot studies, and determined the level of readiness of the senior pupil for professional self-determination in relation to military service under the contract: high, medium, and low.

The indicators of readiness of the senior pupil for professional self-determination concerning the military service under the contract (for the cognitive-reflexive criterion – the ability to analyze military service under the contact, the ability to self-examination, for the motivational criterion – professional interests, professional intentions, motives for choosing a military service under the contact, for procedurally-effective criterion – the

existence of a reasonable personal plan of career growth during military service, the level of mastering the educational material on the subject of "Protection of the Motherland", the observance of safety measures during the workshops). A pedagogical tool for diagnosing readiness levels has been developed.

In the pedagogical experiment at the qualifying stage, 178 pupils of the 11th forms of secondary schools of the Vovchansk district of the Kharkiv region took part; Of these, the experimental group EG - 100 students, the control group KG - 78 students. The results of the preliminary stage of the experiment showed that 43% of the students of the EG and 37.18% of the KG students showed the high level of readiness to professional self-determination regarding the military service under the contract in all criteria. The average level of readiness of senior high school students to professional self-determination in contracting for military service is inherent in 49% of EG subjects and 56.41% of KG persons. 8% of the students of the EG and 6.41% of the senior pupils of the KG found a low level of readiness of the senior pupils for professional self-determination regarding the military service under the contract. The state of readiness of senior pupils for professional self-determination regarding military service under the contract by mid-point is rated as "average". It is statistically substantiated that the EG and KG determined by us on the characteristics of students in relation to professional self-determination are homogeneous.

In order to increase the above mentioned results to a "high" level, on the basis of the analyzed existing experience, solving the problem of professional self-determination of senior pupils regarding the military service under the contract, theoretically substantiated organizational and pedagogical conditions that need to be implemented in the educational process of secondary schools: provision of the choice of students of the program of the subject "Protection of the Motherland", Which will be accompanied by the organization of days of open doors in military units, explanations of what are the differences in programs of this subject; the teaching of the subject "Protection of the Motherland" in secondary schools by officers of military formations and law-enforcement agencies of special purpose of Ukraine; conducting practical classes on the subject "Protection of the Motherland" in the territory of the military unit.

The structural-functional model of formation of readiness of senior high school student for professional self-determination in terms of passing the military service under the contract in the integrity of the target (goal and task), conceptual (approaches and principles), theoretical (the essence of the basic concepts of research), diagnostic (criteria, indicators, diagnostic methods and levels), forming (organizational and pedagogical conditions, subjects, forms, methods, means) and effective units.

The organizational and pedagogical conditions for the formation of high-level readiness for professional self-determination in relation to military service under the contract have been experimentally tested. According to 62,0% of the respondents, it is precisely the conduct of practical classes on the subject "Protection of the Motherland" on the territory of the military unit had the greatest influence on the formation of their readiness for professional self-determination regarding the military service. Based on the conducted interviews and their own observations, among the methods used during the implementation of the above mentioned pedagogical condition, it was found that professional tests are of the highest importance.

During the analysis of the results of the formative stage of experimental work, it was established that all conditions of the experiment were sustained, and in the experimental group the readiness of high school students for professional self-determination regarding the military service under the contract was formed. Experimental work has positively influenced the increase of interest of high school students in military service. It is noted that these changes have more to do with experimental group pupils as compared to the control group and they are statistically significant. The results of the control diagnosis showed that the number of high school students who found the low and the average level decreased by 15% and 3% respectively. By contrast, the number of high school students of EG with a high level of readiness for professional self-determination for military service under the contract increased by 18%. The positive dynamics of the readiness levels of senior KG students does not exceed 1.28%. The reliability of the obtained results is confirmed by the verification methods using the criterion χ^2 .

Consequently, the purpose of the developed structural and functional model of

forming the readiness of high school students for professional self-determination regarding the progress of military service under the contract has been achieved. According to the results of the study, the level of readiness of senior high school students for professional self-determination in terms of military service under the contract in an experimental group with an average score was rated as "high". Such a level is the result of the use of certain pedagogical conditions in the educational process.

Key words: professional self-determination of senior pupils, military service under the contract, principles, forms, methods, organizational-pedagogical conditions.

List of published works on the topic of the dissertation

Scientific papers, in which the main scientific results of the dissertation are published

Articles in scientific specialist editions

1. Demyanishin V.M. Ways of improvement of military-patriotic education of youth of educational institutions and its professional orientation to military service under the contract / M. Medvid, V.M. Demyanishin // Theory and methods of teaching and education. – 2012. – Exp. 32. – P. 97–107.

2. Ahead of changes in military systems of higher education and professional orientation / M. M. Medvid, A. V. Babichev, V. M. Demyanyshyn, Y. I. Medvid, A. G. Buhun // Journal of the Cherkasy University. – 2016. – Voice over No. 14. – P. 76–87 (Index Copernicus International).

3. Demyanyshyn V.M. Theoretical bases of professional orientation of pupils for military service under the contract / V.M. Demyanyshyn, S.O. Pivovarov // Scientific notes of the Department of Pedagogy. – 2017. – No. 40. – P. 47–55.

4. Demyanyshyn V.M. Pedagogical conditions for improving the process of professional orientation of pupils for military service under the contract / V.M. Demyanyshyn // Journal of the Glukhov National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko. – Glukhov, 2017. – Vip. 1 (33). – P. 182–189.

5. Demyanyshyn V. Model of professional orientation of pupils for military service under the contract in the system of military-patriotic education and the results of its

experimental verification / V. Demyanyshyn // Journal of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogy. – 2017 – Edit. 1. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_1_7.

Articles in foreign scientific magazines

6. Formation of citizens readiness for military service and fulfillment of military tasks in the conditions of globalization / M. M. Medvid, V.N. Demyanishin, E. S. Yakovenko, Y. V. Pavlov // ძალადსახზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა) [Authority and Society (History, Theory, Practice)]. – 2014 – No. 2 (30). – P. 48–60. (Georgia).

7. Demyanishin V.N. Development of principles, forms, methods of professional orientation of pupils for military service under the contract in the system of military patriotic education / Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe [Eastern European Scientific Journal]. – 2017 – No. 4 (20), 2. – C. 49–53. (Poland).

Scientific papers certifying the approbation of the materials of the dissertation

8. Demyanyshyn, V. Professional orientation to military service under the contract in the system of military-patriotic education of pupils as a topical socio-pedagogical problem / V. Demyanishin // Methodology of modern scientific research: materials of Kh. Young Scientists-practical sciences. conf. (Kharkiv, October 25-26, 2012). – Kh.: KhNPU named after G.S. Skovoroda, 2012. – P. 18–19.

9. Demyanyshyn, V.M. The role of the teacher of discipline "Protection of the Motherland" in the formation of students' readiness for military service under the contract / V.M. Demyanishin // Scientific support of military activity of interriour troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Collection of abstracts reports V scientific and practical conf. Kh. March 28 2013. / Section 4. "Actual Problems of Moral and Psychological Support of military activities of the Law Enforcement Forces". – Kh.: Acad. Interriour troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 2013. – P. 47–48.

10. Demyanyshyn, V. Creation of prerequisites in secondary school for ensuring gender equality in military formations / V. Demyanishin // Methodology of modern scientific research: materials of the Kh. Young Scientists Sci.-practice. conf. (Kharkiv, October 24-25, 2013). - Kh.: KhNPU named after G.S. Skovoroda, 2013. - P. 34-36.

11. Demyanyshyn, V.M. Scientific bases of patriotic education of pupils / V.M. Demyanishin // Metrological aspects of decision-making in conditions of work on technogenically dangerous facility: materials of All-Ukrainian Sci.-practice. conf. Students and Young Scientists (Kharkiv, October 28-29, 2015). – Kh.: KhNASM, 2015. – P. 150–152.

12. Management of changes in military systems of higher education and professional orientation / M.M. Medvid, A.V. Babichev, V.M. Demyanyshyn, Y. V. Pavlov // Current issues of education and science: materials of the International. Sci.-practice conf. (Kharkiv, November 10-11, 2016). – Kh.: KhNEU named after S. Kuznets, 2016. – P. 274–280.

13. Demyanyshyn V.M. Problem of professional orientation of pupils for military service under the contract / V.M. Demyanishin // Educational innovations: philosophy, psychology, pedagogy: materials of the III Internat. science-practice conf. part 3 (Sumy, December 8, 2016). – Sumy: FOP Tsyoma S.P., 2016. – Ch.1 – P. 25-28.

14. Demyanishin V.M. Prerequisites for research the professional orientation of pupils to military service under the contract in the system of military-patriotic education / V.M. Demyanishin // Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology: a collection of abstracts of scientific works of the participants of the International science-practice conf. (Lviv, December 25-26, 2016). – Lviv: GO "Pedagogical Community of Lviv", 2016. – P. 130–133.

15. Demyanishin V.M. Information and communication technologies and the role of the teacher in formation of students' readiness for military service under the contract / V.M. Demyanishin // Modern directions of development of information and communication technologies and means of management: collection of abstracts of materials of the seventh International Sci.-Tech. conf. (Kharkiv, April 20–21, 2017). – Kharkiv, 2017. – P. 12.

16. Formation of the strategy of development of the higher military school in the conditions of permanent changes / M. M. Medvid, K. A. Fisun, S. V. Belay, Y. Pavlov, Y. I. Medvid, V. M. Demianyshyn // Educational strategies for the development of the spiritual and ideological culture of the personality of civil society: Materials of Ukrainian

Sciences. conf. (Dnipro, April 20-21, 2017). Part I. / Science. Ed. O. E. Vysotskaya. – Dnipro: SPD "Okhotnik", 2017. – P. 124–128.

17. Demyanishin V.M. Determination of directions for improvement of the process of professional orientation of pupils for military service under the contract / V.M. Demyanishin // Improving the quality of education: state, problems, prospects: materials of Ukrainian sciences-practice conf. (Kryvy Rih, April 27–28, 2017). – Kryvy Rih: KNPU, 2017. – P. 109–115.

18. Demyanishin V.M. Professional self-determination of a citizen of Ukraine for military service under the contract as a scientific and pedagogical problem / V. M. Demyanyshyn, Y. I. Medvid // Current issues of education and science: V intern. Sci. prakt.konf., November 10–11. 2017 / National Academy of the National Guard of Ukraine. – Kh.: HOGOKZ, 2017. – P. 322-330.

Scientific works that additionally reflect scientific research results

19. Medvid M. M. Regulation of employment in military formations and special purpose law enforcement agencies by Involving women in military service / M. M. Medvid, V. M. Demyanishin // Social-Labor Relations: Theory and Practice: Collection of science works. – K.: KNEY, 2014. – Ed. 2 (8). – P. 129–135.

20. Modeling of the decision-making process in the pre-deployment training of military and police peacekeeping personnel / M. M. Medvid, Ya. V. Pavlov, L. K. Strilets, V. M. Demianyshyn, S. O. Pyvovarov // Honor and Law. – 2016. – No. 2. – P. 34–42.

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ.....	31
1.1. Професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом як науково-педагогічна проблема.....	31
1.2. Сутність і структура готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.....	49
1.3. Аналіз підходів, принципів, форм та методів виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.....	61
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ.....	89
2.1. Методика та організація констатувального етапу педагогічного експерименту.....	89
2.2. Стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.....	116
2.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.....	128
2.4. Змістово-функціональна модель професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.....	136
Висновки до другого розділу.....	145
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ	

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	148
3.1. Сформованість професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.....	148
3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	162
Висновки до третього розділу.....	168
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	204

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Війни, збройні конфлікти та тероризм зумовлюють необхідність участі держави у заходах колективної безпеки. Під впливом світових проблем сучасності змінюються системи міжнародної та національної безпеки. Пошук ефективних шляхів запобігання загостренню цих проблем зумовив формування нових вимог до професійного рівня військовослужбовця, а їх реалізація забезпечується навчанням протягом життя.

Саме тому вибір теми дослідження спричинений пріоритетністю завдань загальноосвітніх шкіл щодо сформованості в їхніх випускників готовності до вибору професії та військових формувань із зміною їх способу комплектування на контрактний. Проходження громадянами України строкової служби залишається найбільш ефективним способом їхньої професійної орієнтації на військову службу за контрактом. За умов припинення призову зростає роль військово-патріотичного виховання громадян України та професійної орієнтації на військову службу за контрактом.

З огляду на це необхідно розглянути можливості системи вітчизняної освіти у реалізації згаданих завдань, як варіант – у процесі вивчення предмета «Захист Вітчизни». Це, у свою чергу, потребує проведення ґрунтовного дослідження організаційно-педагогічних умов, які задовольняють вимоги до виваженого вибору молоддю професії – військової служби за контрактом.

Проблемі військово-патріотичного виховання дітей і молоді та професійній орієнтації на військову службу приділяється значна увага державою. Дослідження проведено на реалізацію положень нормативно-правових актів: Закону України «Про оборону України», постанови Кабінету Міністрів України від 17.06.2008 № 842 «Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення», указу Президента України від 13.10.2015 № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» та інших, які регламентують основні напрями, цілі й механізми реалізації державної

політики.

Комплексні дослідження з професійного самовизначення особистості, її саморозвитку та самоорганізації здійснили такі вчені, як О. Вітківська, Л. Гриценко, Л. Гуцан, Д. Закатнов, Є. Зеленов, О. Капустіна, Г. Корсун, В. Лозовецька, В. Мачуський, О. Мельник, О. Морін, З. Охріменко, О. Пархоменко, О. Пашенко, М. Піддячий, С. Сошенко, І. Ткачук, В. Туляєв, С. Фукуяма, М. Шабдінов та ін.; з професійної орієнтації учня – учені у галузях педагогічних (Н. Балацька, В. Вострікова, Л. Гуцан, Д. Закатнов, М. Кузів, В. Лозовецька, Б. Федоришин), психологічних (Дж. Голланд), економічних (К. Бондарчук, Л. Кулешова), філософських (О. Джура) та інших наук. Крім того, процеси самовизначення та професійної орієнтації старшокласників щодо проходження військової служби досліджували А. Назарчук, О. Гончаренко, В. Івашковський та ін.; різні аспекти формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності вивчають Т. Білоус та М. Медвідь.

Складник національно-патріотичного виховання – військово-патріотичне виховання досліджували І. Бех, О. Вербовський, М. Зубалій, В. Дроговоз, В. Корицький, М. Куцкір, В. Лещук, В. Моїсєєв, В. Новосельський, О. Остапенко, О. Пашкова, І. Семененко, К. Чорна, В. Шевченко та ін., зокрема: у контексті навчання хортингу – І. Білоцерківець, З. Діхтяренко, М. Зубалій, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, М. Тимчик; у розрізі навчання предмета «Захист Вітчизни» – О. Кириченко, Б. Мисак, Р. Проць, О. Торічний та ін.

Однак, попри значний інтерес учених до зазначеного феномена, у наукових дослідженнях недостатньо проаналізовано організаційно-педагогічні умови формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом та їх вплив на особистість.

Аналіз нормативних документів, наукових джерел, сучасного стану готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом надав можливість виявити такі *суперечності* між: потребою переходу військових формувань України на контрактний спосіб комплектування та відсутністю обґрунтованих організаційно-педагогічних умов

формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом; потребою у диференціюванні предмета «Захист Вітчизни» та забезпеченні рівних прав і можливостей дівчат й хлопців у формуванні ними життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій; потребою у формуванні військово-патріотичних якостей у молоді та відсутністю належного кадрового і матеріально-технічного забезпечення цього процесу.

Актуальність проблеми в умовах викликів сьогодення, потреба її теоретичного та практичного розроблення і систематизації, а також визначені суперечності зумовили вибір теми дослідження: **«Професійне самовизначення старшокласників щодо військової служби за контрактом».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося відповідно до планів науково-дослідних робіт: Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України («Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» (номер державної реєстрації 0117U000167); Національної академії Національної гвардії України («Удосконалення системи державного управління забезпечення внутрішньої безпеки держави» (шифр «Платформа», номер державної реєстрації 0113U007109), «Особливості проходження військової служби військовослужбовцями-жінками у Національній гвардії України» (шифр «Гендер», номер державної реєстрації 0116U008328)].

Тему дисертації затверджено вченими радами Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 6 від 25.10.2012 р.), Національної академії Національної гвардії України (протоколи № 27 від 23.12.2015 р. та № 27 від 28.11.2018 р.) та узгоджено у бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 26.09.2017 р.).

Об'єкт дослідження – процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність організаційно-педагогічних умов формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що формування готовності старшокласників до професійного їх самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом буде ефективнішим за таких організаційно-педагогічних умов: забезпечення можливості вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни» та його викладання у середніх школах офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити стан розробленості проблеми дослідження.

2. Визначити сутність готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

3. З'ясувати структуру, критерії, показники та рівні сформованості готовності старшокласників до професійного самовизначення.

4. Теоретично обґрунтувати та впровадити організаційно-педагогічні умови формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби.

5. Проаналізувати результати експериментальної роботи з упровадження організаційно-педагогічних умов формування готовності старшокласників до проходження військової служби за контрактом.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: системний (І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін та ін.), особистісно зорієнтований (І. Бех, Є. Бондаревська, В. Серіков, М. Чобітько), діяльнісний (Л. Виготський,

О. Леонт'єв, П. Гальперін, В. Давидов та ін.) методологічні підходи; теоретичні положення про сутність і структуру професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, що висвітлені у наукових працях соціально-економічного (В. Арт'юх, К. Бондарчук, Л. Кулешова, М. Медвідь), психологічного (О. Вітківська, В. Шевченко та ін.) та педагогічного (Л. Гриценко, Л. Гуцан, Д. Закатнов, О. Капустіна, Г. Корсун, В. Лозовецька, В. Мачуський, О. Мельник, О. Морін, А. Назарчук, З. Охріменко, О. Пархоменко, О. Пащенко, М. Піддячий, С. Сошенко, І. Ткачук, В. Туляєв, М. Шабдінов та ін.) спрямування; наукові праці з проблем гендерних аспектів професійного самовизначення (Е. Бойченко, В. Вакуленко, Ю. Калагін, В. Куценко, О. Рассказова, С. Харченко), зарубіжного досвіду та порівняльного аналізу підходів до професійної орієнтації на військову службу за контрактом (О. Лойко, А. Папікян, І. Печенюк, Л. Савченко та ін.).

Основні положення дисертації ґрунтуються на широкій законодавчій і правовій базі, зокрема принципах і нормах: Конституції України, законів України «Про освіту», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» тощо.

Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження використано такі **методи:**

теоретичні – аналіз і синтез, порівняння науково-теоретичного матеріалу для уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження і з'ясування теоретичної та практичної розробленості проблеми виховання у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом; узагальнення й систематизація теоретичних та емпіричних даних, за допомогою чого розроблено організаційно-педагогічні умови та структурно-функціональну модель, визначено критерії, показники та рівні готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом;

емпіричні – діагностичні (анкетування, тестування, педагогічне спостереження), які були застосовані з метою діагностики рівня готовності до

професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом; експериментальні (педагогічний експеримент: констатувальний, формувальний та контрольний етапи);

статистичні – статистична обробка результатів педагогічного експерименту, методи математичної статистики (за критерієм χ^2) для оцінювання достовірності відмінностей між показниками контрольних та експериментальних груп за результатами дослідної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проведено на базі закладів загальної середньої освіти Вовчанського району Харківської області. У педагогічному експерименті взяли участь 178 учнів старших класів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше

виокремлено компоненти, критерії, показники та рівні готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом;

розроблено й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, структурно-функціональну модель в єдності цільового, концептуального, теоретичного, діагностичного, формувального та результативного блоків;

уточнено зміст понять: «професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом», «професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом», «військово-патріотичне виховання», «готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом»;

подальшого розвитку набули

принципи, форми, методи та засоби виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом;

методичне забезпечення підвищення кваліфікації викладачів предмета «Захист Вітчизни».

Практичне значення одержаних результатів полягає

в обґрунтуванні необхідності професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом і навчання офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти, що забезпечує: проведення занять на більш високому професійному рівні, яке є важливим для організації мобілізаційного процесу за умов відсутності обов'язкової військової служби у державі; проведення профорієнтаційної роботи, спрямованої на залучення майбутніх випускників шкіл до військової служби за контрактом; проведення практичних занять на територіях військових частин для надання старшокласникам більш повної інформації про умови військової служби, проведення з ними професійних проб, що є необхідним для прийняття позитивного рішення стосовно проходження військової служби за контрактом;

у формуванні рекомендацій Міністерству освіти і науки України стосовно змісту «Методичних рекомендацій щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни», а саме, програми називати не за призначенням – «для юнаків» та «для дівчат», а за складністю, як варіант – «звичайна» та «спрощена», що сприятиме створенню умов гендерної рівності у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення України, поліпшенню рівня підготовки дівчат – майбутніх офіцерів (як кадрових, так і для запасу) вищими військовими навчальними закладами, а також методичного забезпечення для підвищення кваліфікації викладачів предмета «Захист Вітчизни» з питань формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Основні положення і висновки дослідження можуть бути використані: у профорієнтаційній діяльності педагогами, практичними психологами, соціальними педагогами у закладах загальної середньої освіти, офіцерами військових частин; під час розроблення навчально-методичних посібників, програм і методичних рекомендацій для класних керівників, практичних психологів і соціальних педагогів з питань професійного самовизначення старшокласників; у процесі

викладання у вищих педагогічних та військових навчальних закладах курсів «Теорія і методика виховання», «Педагогіка», «Методика виховної роботи», «Психологічна робота у військових частинах»; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження **впроваджено** у практичну роботу:

відділу нормативності та якості освіти Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації (№ 04-11/1945 від 14.05.2014 р.);

Управління освіти, науки, молоді та спорту Кіровоградської обласної державної адміністрації та загальноосвітніх шкіл області (№ 01-18/28/1-2 від 21.04.2017 р.);

Національної академії Національної гвардії України під час викладання змістового модуля 2.3 «Професійно-психологічний відбір кандидатів для служби у Національній гвардії України та призначення військовослужбовців на посади» навчальної дисципліни кафедри оперативного мистецтва «Психологічна робота у військових частинах Національної гвардії України» та у діяльності відділу по роботі з особовим складом (№ 2/88 від 07.04.2017 р.);

професійно-технічного училища № 36 смт. Новгородка Кіровоградської області (№ 266 від 18.04.2017 р.);

Рихтицької загальноосвітньої середньої школи Дрогобицького району Львівської області.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дослідження оприлюднені автором на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів:

міжнародних – «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2012 р., 2013 р.), «Соціально-трудова сфера: сучасні виклики, новітні тенденції, домінанти інноваційного розвитку» (Київ, 2014 р.), «Актуальні питання освіти і науки» (Харків, 2016 р., 2017 р.), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016 р.), «Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології» (Львів, 2016 р.), «Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління» (Харків, 2017 р.),

«Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів» (Харків, 2017 р.);

всеукраїнських – «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України» (Харків, 2013 р.), «Метрологічні аспекти прийняття рішень в умовах роботи на техногенно небезпечних об'єктах» (Харків, 2015 р.), «Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства» (Дніпро, 2017 р.); «Підвищення якості освіти: стан, проблеми, перспективи» (Кривий Ріг, 2017 р.); «Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності» (Київ, 2017 р.);

регіональних – «Компетентнісний підхід в освіті та професійній діяльності» (Харків, 2017 р.).

Результати дослідження відображено в публікаціях автора й обговорено на засіданнях науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України (2015–2017 рр.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, здобуті автором самостійно й одноосібно. У наукових працях, підготовлених та опублікованих у співавторстві, дисертантові належать: обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом [100; 101]; удосконалення сутності та структури готовності до військової служби за контрактом чи у резерві в умовах постійних змін [144; 184; 204]; обґрунтування поняттєво-категоріального апарату теорії виховання [36].

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження висвітлено у 20 публікаціях (з яких 11 одноосібних), із них 5 статей – у вітчизняних наукових фахових виданнях, 2 статті – у зарубіжних виданнях, 11 статей – у матеріалах конференцій, 2 праці, в яких додатково відображені наукові результати дисертації.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (205 позицій, із них 11 – іноземними мовами) на 24 сторінках, 15 додатків на

85 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 288 сторінок, із них 179 сторінок – основний текст. Робота містить 27 таблиць та 14 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ

1.1. Професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом як науково-педагогічна проблема

Вимоги до військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення (зокрема, до завдань, які вони виконують, до їх організаційно-штатних структур і чисельності, до способів їх комплектування та професійного відбору на військову службу, до професійної підготовки військовослужбовців та їх кар'єрного зростання) формуються в умовах, що постійно змінюються.

Для реалізації нових вимог до професійного рівня військовослужбовця, за моїм переконанням, доцільно збільшити час на проходження служби військовослужбовцем, змінюючи спосіб комплектування військових формувань із призовного на контрактний, який зазначений на рисунку 1.1 [184]. Безпосередньо у зоні проведення антитерористичної операції у перервах між бойовими діями професійні військовослужбовці навчають відмобілізованих ефективно вести вогонь, використовувати засоби захисту, а також додержуватись інших правил збереження життя. Описане є ще однією з переваг комплектування військових посад контрактним способом над призовним.

У 2002 році розпочато реформування військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення шляхом зміни способу їх комплектування з призовного на контрактний. Проте завершити цей процес вдалося лише Службі безпеки України (у 2007 р.) та Державній прикордонній

службі України (у 2008 р.) [99, с. 1]. Основна частина військовослужбовців, які

Рисунок 1.1. Напрями впливу глобальних проблем на формування вимог до професійного рівня військовослужбовця

вперше укладають контракт, – це ті, хто залишився служити після строкової

служби. Якщо перехід військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення на контрактний спосіб комплектування завершиться (буде скасовано призов на строкову службу), а умови, в яких проходитиме цей процес, залишаться незмінними, то стан комплектування військових посад погіршиться, а відповідно й ефективність виконання службово-бойових завдань знизиться. Адже спілкуючись у колективі, військовослужбовець строкової служби може дізнатися про умови проходження служби військовослужбовцем-контрактником, про перспективи подальшої служби, тобто має змогу отримати всю необхідну інформацію для прийняття позитивного рішення щодо укладення контракту про проходження військової служби. Певна річ, інші люди такої можливості не мають. Через засоби масової інформації можна поширити загальну інформацію про привабливість військової професії та про її нематеріальні сторони – такі, як служіння Вітчизні, честь, відданість. Для докладного ж роз'яснення всього комплексу матеріальних пільг, кар'єрних перспектив та освітніх програм треба працювати індивідуально з кожним потенційним кандидатом. Отже, з припиненням існування призовного способу комплектування зникнуть і найбільш значущі умови формування у особистості готовності до проходження військової служби за контрактом. Це і є практичною проблемою.

На нашу думку, зазначену проблему доцільно вирішувати у закладах загальної середньої освіти через професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом. Науково-педагогічна проблема буде полягати у тому, що бракує наукових праць, спрямованих на вирішення зазначеної практичної проблеми. Щоб переконатися у наявності чи відсутності науково-педагогічної проблеми, мною здійснено аналіз положень наукової новизни дисертацій та монографій за темою дослідження, який зазначений в таблиці 1.1.

За результатами аналізу було виявлено, що бракує наукових праць, присвячених вирішенню практичної проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом. Комплексні

дослідження з професійного самовизначення учнів провели такі учені, як О. І. Вітківська [26], Л. І. Гриценко [155], Л. А. Гуцан [32; 155], Д. О. Закатнов [52], О. В. Капустіна [63], Г. О. Корсун [74], В. Т. Лозовецька [90], В. В. Мачуський [97], О. В. Мельник [102], О. Л. Морін [114], А. А. Назарчук [117], З. В. Охріменко [155], О. М. Пархоменко [155], О. Ю. Пащенко [135], М. І. Піддячий [143], С. М. Сошенко [172], І. І. Ткачук [155], В. В. Туляєв [180], М. Л. Шабдінов [191] та інші. У більшості згаданих досліджень розглядалися поняттєво-категоріальний апарат, принципи, форми та методи професійного самовизначення учнів, педагогічні умови формування готовності до професійного самовизначення, визначення їх критеріїв, показників та рівнів готовності.

Таблиця 1.1

**Аналіз положень науково-педагогічної проблеми
у дисертаціях та монографіях за темою дослідження**

Вчений, наукова праця	Положення наукової новизни			
	поняттєво-категоріальний апарат	принципи, форми та методи	педагогічні умови	критерії, показники та рівні готовності
О. Ю. Пащенко, 2000 [135]		+		+
В. В. Мачуський, 2001 [97]	+			+
М. І. Піддячий, 2002 [143]	+		+	+
О. В. Мельник, 2003 [102]	+	+		+
О. В. Капустіна, 2004 [63]	+	+	+	+
В. В. Туляєв, 2008 [180]	+		+	+
А. А. Назарчук,	+	+	+	+

2009 [117]				
М. Л. Шабдінов, 2010 [191]	+	+	+	+
Д. О. Закатнов, 2012 [52]	+	+		+
Л. А. Гуцан, О. Л. Морін та ін., 2016 [155]	+	+	+	+

Понятійно-термінологічний аналіз значно зменшує можливість суб'єктивної оцінки тексту, що вивчається [106, с. 80]. Тому розглянемо сутність професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом. *Самовизначення*, на думку О. І. Вітківської, є «свідома внутрішня діяльність особистості, спрямована на усвідомлення своїх життєвих цінностей і смислів, виходячи з чого молода людина визначає свою життєву позицію і стиль життя, своє місце у світі, серед людей. Центральною ланкою процесів самовизначення виступає вибір як свідома активність особистості і моральний вчинок. В основі здійснення вибору знаходиться процес розв'язання внутрішніх і зовнішніх протиріч» [26, с. 15]. Доповнення цьому є дослідження О. М. Гомонюк та А. В. Мазур, за результатами якого отримано, що «найбільш значущими суб'єктами, які впливають на професійне самовизначення сучасного підлітка, є сам учень і його батьки» [30]. Погоджуюсь з ученими і хочу додати, що, за отриманим досвідом, не кожен учень готовий до професійного самовизначення – часто вибір професії визначено не учнем, а його батьками та рідними.

Під час проведення аналізу наукових праць, з'явлюється низка трактувань поняття «*професійне самовизначення*», що зазначено в таблиці 1.2. З огляду на їх різноманітність необхідно звернутися до поняття «професія», яка в економічній енциклопедії трактується як «офіційно визнаний усталений і відносно самостійний вид трудової діяльності в системі суспільного поділу праці; комплекс об'єднаних загальною назвою теоретичних знань, умінь і трудових навичок, набутих у процесі

навчання в спеціальних навчальних закладах і під час практичної роботи». Це поняття розглядається у різних аспектах: 1) як конкретний вид суспільної організації праці; 2) як систему нормативних вимог до людини з боку певного роду діяльності; 3) як форму об'єднання групової спільноти; 4) як суспільну форму діяльності [49, с. 140]. Таким чином, у понятті «професійне самовизначення» необхідно враховувати вимоги до професії. Зазначений підхід дотримується у визначенні, яке запропоновано і використовується вченими Інституту проблем виховання НАПН України та яке ми будемо використовувати у нашому дослідженні, а саме: «професійне самовизначення є розгорнутим в часі процесом самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог обраної або ж бажаної професії» [155, с. 12; 191, с. 12].

Таблиця 1.2

Контент-аналіз поняття «професійне самовизначення»

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення професійного самовизначення	Авторський контент-аналіз
1	О. В. Мельник [102, с. 16, 17]	«це діяльність, в основі якої лежить механізм узгодження об'єктивних умов та суб'єктивних факторів вибору, головним змістом якого є процес підготовки і прийняття рішення на мотиваційно-особистісному рівні»	діяльність
2	О. В. Капустіна [63, с. 13]	«складне структурне утворення особистості, яке відображає погляд людини на світ професій, на конкретну професію, а також власні наміри щодо самореалізації в рамках певної трудової діяльності»	структурне утворення
3	М. Л. Шабдінов [192, с. 12]; Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко та ін. [155, с. 12]	«є розгорнутим в часі процесом самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог обраної або ж бажаної професії»	узгодження можливостей і вимог
4	Д. О. Закатнов [52, с. 34]	«процес самореалізації особистості в професійній діяльності на основі найбільш повного використання своїх індивідуально-психологічних можливостей»	процес
5	О. І. Вітковська [26, с. 16]	«цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення»	процес

6	Г. О. Корсун [74]	«складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями навчально-виховного процесу в школі»	структурне новоутворення
7	В. Т. Лозовецька [90, с. 15]	«тривалий і багатоступінчатий процес вибору професії особистості, який реалізується у процесі її професійної кар'єри»	процес

Процес професійного самовизначення, на думку С. Фукуями, не є статичним, він може змінюватися з плином часу [199]. Такої думки додержується і Д. О. Закатнов, який вважає, що професійне самовизначення не може бути обмежене лише якимось одним етапом, воно займає увесь період активної трудової діяльності людини й підготовки до неї [52, с. 34]. Іншої думки учені Інституту проблем виховання НАПН України. Вони вважають, що професійне самовизначення особистості містить допрофесійний і професійний періоди. Допрофесійний період охоплює пропедевтичний (діти до 14 років) і базовий (рання юність, підлітки від 15 до 17 років) етапи. Професійний період складається з адаптаційного (старший юнацький вік, молоді люди від 18 до 25 років) і фахового (молоді люди від 26 до 35 років) етапів [155, с. 25]. У дослідженні О. Д. Джури виокремлено декілька етапів професійного самовизначення в системі освітньої діяльності, зокрема, «початковий пов'язаний з емоційно-образним сприйняттям, характерним для дітей дошкільного віку, пропедевтичним (1-4 класи), пошукової спрямованості, на якому у підлітків виникають професійні наміри, період розвитку професійної самосвідомості, коли у школярів з'являється особистісний смисл вибору професії та уточнення соціально-професійного статусу (9-11 класи)» [44, с. 5]. Ураховуючи практичну проблему нашого дослідження, обмежимося базовим етапом допрофесійного періоду професійного самовизначення особистості, що відповідає меті трудового виховання у старших класах закладів загальної середньої освіти – «формування в учнів готовності до свідомого професійного самовизначення та морально-психологічна підготовка до майбутньої професійної діяльності» [152]. Необхідно зазначити, що за

результатами проведених досліджень ученими Г. М. Даниленко, А. М. Швець та Ю. М. Швець, визначено: «Залежно від статевої приналежності 9-класників досягнутий рівень професійного самовизначення різниться. Дівчата частіше демонструють вищі показники професійного самовизначення» [34, с. 310].

Згідно із Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» «*Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності*» [146, ст. 2]. «На військову службу за контрактом приймаються громадяни, які пройшли професійно-психологічний відбір ...» [146, ст. 20].

Отже, основними вимогами професії є придатність за станом здоров'я та позитивний психологічний стан особистості. Адже рівень професійної підготовки майбутніх військовослужбовців чи працівників внутрішніх справ залежить від згаданих та інших особливостей. Значно важливим це є в екстримальних умовах діяльності. Цьому присвячені праці Т. Л. Білоус [14; 15].

Що стосується розгорнутого в часі процесу самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих особистістю можливостей і вимог до військової служби за контрактом (до службово-бойової діяльності), то тут доцільно розглянути запропоновану М. М. Медвідем структурну модель стимулювання до службово-бойової діяльності через системи професійної орієнтації, підготовки та освіти [99, с. 23] (рис. 1.2).

Період 1 структурної моделі – отримання інформації про можливість проходження військової служби та початкових професійних знань. Суб'єктами профорієнтаційної роботи є у закладах загальної середньої освіти та коледжі, військові ліцеї.

Період 2 структурної моделі – початок військової служби за контрактом на посаді солдата. Вимоги до особистості, яка бажає перейти у цей період, існують до її стану здоров'я та до психологічного стану. Для того щоб особистість могла залишитись у цьому періоді або перейти в інший, вимоги до неї зростають, що

проявляється у рівні сформованих компетентностей для виконання службово-бойових завдань.

Отже, професійне самовизначення старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом є розгорнутим у часі процесом самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог проходження військової служби за контрактом щодо стану здоров'я та психологічного стану [36, с. 327].

Суб'єкти профорієнтаційної роботи, суб'єкти формування необхідних компетентностей та сегменти ринку праці

Періоди професійного зростання найманого працівника та його стимулювання

W_j – заробітна плата найманого працівника у j -му періоді професійного зростання; W_j^* – грошове забезпечення військовослужбовця за контрактом у j -му періоді професійного зростання найманого працівника; W^{**} – пенсія військовослужбовця.

Рис. 1.2. Структурна модель стимулювання до службово-бойової діяльності через системи професійної орієнтації, підготовки та освіти

Примітка. Схема розроблена М. М. Медвідем [99, с. 23].

На думку М. І. Піддячного, яку я поділяю, «на професійне самовизначення старшокласників впливають два основних чинники – інтереси особистості і потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію, поєднання інтересів покликана

професійна орієнтація» [143, с. 3]. Щодо потреб суспільства, то вони є очевидними, особливо в умовах ведення бойових дій на сході України. Що стосується інтересів особистості, то тут є потреба у їх постійних дослідженнях, оскільки вони можуть змінюватися. Стосовно цього І. Д. Бех слушно зазначає, що «без професійних устремлінь, вираженої професійної мотивації професійне самовизначення стає неможливим» [10, с. 420]. З інших джерел ми дізнаємося про те, що за результатами проведених досліджень «більшість учнів мають негативне ставлення до праці і до сих пір не визначились з майбутньою професією» [142].

Учений О. Д. Джура також вважає, що професійне самовизначення особистості доцільно здійснювати у ході спеціально організованої науково-практичної діяльності – системі професійної орієнтації [44, с. 5]. Такої думки й інші науковці, зокрема науковці Інституту проблем виховання НАПН України, які розглядають професійну орієнтацію як комплексну науково обґрунтовану систему форм, методів і засобів, спрямованих на активізацію пошуку індивідом свого покликання [155, с. 4], та Д. О. Закатнов – як засіб надання педагогічної допомоги особистості у процесі вибору майбутньої професії та побудові освітньо-професійної траєкторії [52].

Систему професійної орієнтації молоді створив Дж. Голланд [101], комплексними дослідженнями з професійної орієнтації учнів займалися такі вчені, як М. І. Бех [13], Н. І. Балацька [4], К. П. Бондарчук [19], В. В. Вострікова [27], Л. А. Гуцан [32], О. Д. Джура [44], Д. О. Закатнов [52], М. З. Кузів [76], Л. В. Кулешова [78], В. Т. Лозовецька [90], Б. О. Федоришин [181] та інші. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «професійна орієнтація» (табл. 1.3).

Усі наведені визначення професійної орієнтації як у галузі педагогічної науки, так у галузі економічної науки відповідають загальноприйнятому – «неперервна науково-практична система підготовки до свідомого професійного самовизначення», яке ми будемо використовувати у нашому дослідженні.

Науково обґрунтована професійна орієнтація, на думку Г.-М. М. Саппи, повинна бути побудована на глибокому соціологічному аналізі природи

професійного самовизначення учнівської молоді – вивченні чинників і мотивів професійного самовизначення та їх системного взаємозв'язку. Результатом процесу професійного самовизначення стають зміни в свідомості особистості щодо вибору сфери професійної діяльності. Ці зміни відбуваються поступово і зумовлюють формування професійних інтересів, потреб особистості і, зрештою, детермінують вибір професії [163, с. 212, 213].

Таблиця 1.3

Контент-аналіз поняття «професійна орієнтація»

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення професійної орієнтації	Авторський контент-аналіз
1	Б. О. Федоришин [181, с. 34]; Л. А. Гуцан, О. Л. Морін та ін. [155, с. 11]	«неперервна науково-практична система підготовки до свідомого професійного самовизначення»	система
2	Н. І. Балацька [4, с. 7]	«системи форм, методів і засобів впливу на людину, що сприяють її правильному залученню до різних сфер виробництва на основі об'єктивної оцінки здібностей»	система
3	К. П. Бондарчук [19, с. 3]	«цілісний комплекс взаємоузгоджених інституціональних елементів, який має забезпечувати ефективне профорієнтаційне обслуговування різних категорій громадян»	комплекс
4	О. Д. Джура [44, с. 5]	«система рівноправної взаємодії особистості та суспільства на певних етапах розвитку людини, що оптимально відповідає особистісним особливостям та запитам ринку праці в конкурентоспроможних кадрах»	система
5	В. Секретарюк [48, с. 133]	«науково обґрунтована, комплексна система форм, методів і засобів впливу на особистість з метою оптимізації її професійного визначення на основі врахування особистісних характеристик індивіда та потреб ринку праці. Процес профорієнтації є формуванням і реалізацією професійних нахилів молоді під впливом комплексу суспільних умов у період її соціального становлення у школі, професійних навчальних закладах, трудових колективах»	система
6	В. Т. Лозовецька [90, с. 8]	«система, яка забезпечує професійну орієнтацію для підготовки дітей, молоді та дорослих до оптимального вибору професії, професійного навчання та визначення напрямків професійного удосконалення та професійної підготовки»	система
7	В. І. Доротюк, М. І. Піддячий та	«процес спрямування особистості в системі соціальних і професійних відносин на різних етапах	процес

	ін. [171, с. 5]	розвитку із врахуванням вікових особливостей, завдяки формуванню компетентностей, які дають можливість функціонувати в умовах швидкозмінного середовища»	
--	-----------------	--	--

Якщо говорити про професійну орієнтацію на військову службу за контрактом, то в літературі зустрічається синонімічне до нього поняття – «рекрутування (вербування)», під яким розуміють залучення людей до військової служби за контрактом шляхом надання чіткого уявлення про військові професії та роз'яснення перспективи кар'єрного зростання для забезпечення їх привабливості, конкурентоспроможності й успішності порівняно з пропозиціями інших роботодавців. У країнах, що здійснили перехід на комплектування військових формувань контрактним способом, цьому процесу приділялася значна увага [83; 91; 98; 139; 140; 159; 178; 188 та ін.].

Учені-військовослужбовці В. М. Артюх, В. Ю. Богданович, Ю. А. Гусак, І. С. Романченко, І. Ю. Свида та Є. Д. Скулиш у своїх працях [2, с. 14; 175 с. 418] відображують схему заходів, які здійснюються у державі для забезпечення Збройних Сил України (інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення) людськими ресурсами, та їх взаємозв'язки (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема заходів для забезпечення Збройних Сил України (інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення) людськими ресурсами та їх взаємозв'язки

Примітка. Рисунок запозичено [2, с. 14; 175, с. 418].

Об'єктами у системі забезпечення Збройних Сил України (інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення) людськими ресурсами є громадяни, які перебувають у таких категоріях [146]:

- допризовники (D) – особи, які підлягають приписці до призовних діляниць;
- призовники (P) – особи, приписані до призовних діляниць;
- військовослужбовці (S) – особи, які проходять військову службу, поділяються на дві підкатегорії: на тих, хто проходить військову службу за призовом (S_p), та тих, хто проходить військову службу за контрактом (S_k);
- військовозобов'язані (Z) – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; при цьому запас військовозобов'язаних поділяється на підкатегорії військовозобов'язаних першої категорії (Z_I), які проходили військову службу і здобули під час її проходження військово-облікову спеціальність, та військовозобов'язаних другої категорії (Z_{II}), які не здобули військово-облікової спеціальності;
- резервісти (R) – військовозобов'язані, які у добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань держави.

Перебуванню громадян у категоріях військовослужбовців за контрактом і резервістів передуює підписання контракту, проте проходження служби у резерві нагадує працю за сумісництвом, де проходження служби у резерві не є основним

видом діяльності.

Провівши аналіз згаданих наукових праць, пропонуємо таке визначення: *Професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом – це науково-практична система підготовки старшокласників до їх професійного самовизначення щодо проходження військової служби як одного з видів професійної діяльності (можливо, основного), яка враховує їх характеристики.*

Результати проведених досліджень В. В. Івашковським [59, с. 11] підтвердили, що формування готовності старшокласників до військової служби в сучасних умовах є провідним і керівним напрямом у системі військово-патріотичного виховання учнів. Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015р. № 641 [149], Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 13.10.2015р. № 580/2015 [154], листа МОН України від 22.09.2016 № 1/9-506 (додаток А) завданням закладів освіти є формування позитивного ставлення учнівської молоді до військової служби та бажання служити у військових формуваннях, зокрема за контрактом. Завдання з військово-патріотичного виховання дітей та молоді визначені також Законом України «Про оборону України» [151]: «Підготовка держави до оборони в мирний час включає військово-патріотичне виховання громадян України, підготовку молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби»; «Інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та відповідні правоохоронні органи: беруть участь у підготовці громадян України до військової служби, в тому числі допризовній підготовці молоді, підготовці призовників з військово-технічних спеціальностей, забезпеченні призову на строкову військову службу, навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори і під час мобілізації, а також у військово-патріотичному вихованні громадян України».

Згідно зі Стратегією національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки проблемами національно-патріотичного виховання дітей та молоді (складником якого є військово-патріотичне виховання) вважаються [154]:

«відсутність єдиних методичного та термінологічного підходів до процесу національно-патріотичного виховання; відсутність єдиних стандартів щодо процесів, суб'єктів, їх компетенції та повноважень, якості діяльності у сфері національно-патріотичного виховання; недостатність кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у закладах освіти для організації та здійснення заходів із національно-патріотичного виховання, нерозвиненість низової ланки в системі координації виховних процесів у цьому напрямі; низький рівень матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання». Єдиних термінологічних підходів бракує й у дослідженнях. Саме тому для вирішення визначеної науково-педагогічної проблеми нашого дослідження необхідно з'ясувати у тому числі таке поняття як «військово-патріотичне виховання».

Уперше слово «*patriot*» з'явилося у період Французької революції 1789–1793 рр. «Патріями» (лат. *patria* – батьківщина) тоді називали себе борці за народну справу, захисники Республіки [96, с. 9]. Як вважає О. В. Вербовський *патріотизм* «є джерелом духовних і етичних сил і здоров'я суспільства, його життєздатності і сили, які особливо виявляються на переломних етапах розвитку, під час великих, історично значущих подій, в роки важких випробувань» [24, с. 35]. На думку І. Д. Беха та К. І. Черної, «це любов до Батьківщини, українського народу, турбота про його та своє благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею. Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя» [9, с. 29]. У програмі українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді згаданими вченими визначено, що «патріотичне виховання дітей та учнівської молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного

обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» [9, с. 31]. Не потребує пояснень, що на сьогодні із згаданих соціальних інститутів важливе місце у військово-патріотичному вихованні займають військові частини.

Патріотичне виховання В. К. Сухомлинський назвав сферою духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і що ненавидить людина, яка формується [173]. Учена В. А. Дроговоз звертає увагу на те, що «сучасне розуміння патріотизму і патріотичного виховання характеризується багатоваріантністю, різноманітністю і неоднозначністю. Аналіз показав, що в даний час сформувалися декілька концепцій патріотизму. Головні з них: націоналістична (базується на пріоритеті нації над усіма іншими чинниками самовизначення народу); соціокультурна (передбачає погляд на патріотизм як на найважливішу цінність, що інтегрує соціальний, духовний, етичний, культурний, історичний компоненти, а також включає конструктивний критицизм у ставленні до свого народу, держави і повагу до інших народів і держав, прагнення оволодіти кращими досягненнями їх культури); пацифістська (базується на ідеї ненасильства, визнає людське життя як вищу цінність); військово-патріотична (використання виховного потенціалу військових традицій); християнська (чи православна) (базується на положеннях християнського віровчення про любов, в тому числі й до Вітчизни); громадянська (пріоритет принципів і цінностей громадянського, демократичного суспільства перед інтересами держави, ідея служіння Вітчизні); державницька (базується на єдиній і вищій меті – інтересах держави)» [47, с. 5, 6]. На нашу думку, військово-патріотичне виховання і національно-патріотичне виховання не можна розглядати окремо; військово-патріотичне виховання є складником національно-патріотичного виховання. Підтвердженням цьому є Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [154], у якій складовими національно-патріотичного виховання розглядають громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських

організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [149].

Складник національно-патріотичного виховання – військово-патріотичне виховання досліджували І. Д. Бех [8–13], О. В. Вербовський [24], М. Д. Зубалій [24; 55–58; 103; 128–131], В. В. Івашковський [26; 59; 105], О. С. Гончаренко [31], В. А. Дроговоз [46], В. Г. Корицький [73], М. С. Куцкір [164], В. В. Лещук [86], В. В. Моїсєєв [111], В. Ф. Новосельський [122], О. І. Остапенко [25; 105; 126–132], О. О. Пашкова [134], І. С. Семененко [164], К. І. Чорна [9], Б. Б. Шаповалов [25; 103; 146], В. В. Шевченко [192], крім того у розрізі навчання хортингу – І. П. Білоцерківець [25; 57; 106; 138], З. М. Діхтяренко [25; 106; 200], М. Д. Зубалій [25; 55; 57; 106], В. М. Оржеховська [123; 124], Ж. В. Петрочко [138], М. В. Тимчик [25; 106; 176; 177], у розрізі навчання предмету «Захист Вітчизни» – О. В. Кириченко [66], Б. П. Мисак [107], Р. О. Проць [156], О. В. Торічний [179] та інші вчені. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «військово-патріотичне виховання» (табл. 1.4).

Варто погодитися з тими вченими, які зазначають, що військово-патріотичне виховання спрямоване на формування готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях.

У контексті проведення нашого дослідження пропонуємо під *військово-патріотичним вихованням* розуміти *систему організаційно-педагогічних умов, яка спрямована на формування у особистості готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях.*

Отже, на основі проведеного аналізу наукових праць ми дійшли висновку про існування науково-педагогічної проблеми професійного самовизначення

старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, яка полягає у відсутності досліджень, присвячених вирішенню практичної проблеми сумісного виконання завдань загальноосвітніх шкіл щодо сформованості у їхніх

Таблиця 1.4

Контент-аналіз поняття «військово-патріотичне виховання»

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення військово-патріотичного виховання	Авторський контент-аналіз
1	І. Д. Бех, К. І. Чорна [9, с. 34], В. Г. Корицький [73, с. 98], В. В. Лещук [86, с. 174]	«орієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України, як особливому виді державної служби»	формування готовності
2	О. С. Гончаренко [31, с. 6]	«передбачає формування мілітарної культури, заснованої на єдності загальнолюдських цінностей, національних військових традицій і цивільного, зокрема педагогічного, обґрунтування складових цієї культури: усвідомлення потреби у військовому захисті нації та життєвих інтересів України; переконання в необхідності постійної готовності до її захисту, почуття відповідальності за безпеку держави»	Формування, культури, готовності
3	В. В. Моїсєєв [111, с. 188]	«систематична, системна, цілеспрямована, ідейно-виховна діяльність з формування морально-психологічних, моральних, ідейно-політичних особистісних утворень, що необхідні для захисту Вітчизни, її економічної та військової могутності, екологічної та продовольчої безпеки. Водночас це процес оволодіння своєю професією, фізичне вдосконалення, знання і шана звичаїв, традиції, культури і історії свого народу»	формування особистісних утворень
4	М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко та ін. [25; 106]	«формування у допризовної молоді відповідального ставлення до майбутньої військової служби в Збройних Силах України й виховання постійної готовності до захисту Української держави»	формування ставлення

випускників готовності до вибору професії, а також військових формувань щодо зміни їх способу комплектування на контрактний. Під професійним самовизначенням старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом запропоновано розуміти розгорнутим у часі процес самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог проходження військової служби за контрактом до стану здоров'я та психологічного стану. У згаданому процесі важливе значення мають професійна орієнтація та військово-патріотичне виховання. На думку автора, професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом – це науково-практична система підготовки старшокласників до їх професійного самовизначення щодо проходження військової служби як одного з видів професійної діяльності (можливо, основного), яка враховує їх характеристики, а військово-патріотичне виховання – система організаційно-педагогічних умов, яка спрямована на формування у особистості готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях.

1.2. Сутність і структура готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

На думку вчених Інституту проблем виховання НАПН України, результатом процесу професійного самовизначення є готовність старшокласника до професійного самовизначення, яке супроводжується уточненням соціально-професійного статусу та початковим формуванням професійно важливих якостей за поглибленого вивчення профільних навчальних предметів [155, с. 12; 191, с. 12]. На професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом впливають кілька предметів, серед яких важливе місце відводиться предмету «Захист Вітчизни». Так вважають Б. П. Мисак [107], О. В. Торічний [179] та інші вчені, думки яких ми поділяємо.

Загалом поняття «*готовність*» є станом готового, а «*готовий*» згідно з довідниковою літературою – це той, хто зробив необхідне приготування до чого-небудь; перебуває в стані, близькому до чого-небудь; задалегідь продуманий, підготовлений, складений; уже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності [69, с. 257]. Готовність особистості до професійної діяльності досліджували такі учені, як А. А. Бевз [5], Г. П. Васянович [22], А. В. Демченко [42], Л. М. Карамушка [64], К. В. Касярум [65], Г. Т. Кловак [68], Л. В. Кондрашова [72], М. І. Лазарєв [82], С. Д. Максименко [94], Н. Є. Мойсенюк [110], М. В. Москальов [115], Г. В. Непеїна [119], О. М. Пелех [94], О. М. Пехота [141], А. М. Старєва [141], В. В. Ягупов [193] та інші. У педагогічній науці визначають кілька підходів у вивченні проблеми готовності людини до професійної діяльності: персоналістичний (К. В. Касярум, М. І. Лазарєв, М. В. Москальов, О. М. Пехота, А. М. Старєва) – готовність до професійної діяльності виражається через певні вимоги до особистості фахівця, а також через сукупність його компетентностей [65; 82; 115; 141]; креативний (Л. В. Кондрашова, В. В. Ягупов) – готовність до фахової діяльності означає здатність до творчості, фахову майстерність як творчість [72; 193]; культурологічний (Г. П. Васянович, В. В. Ягупов) – готовність до професійної діяльності виявляється через рівень сформованості професійної культури [22; 193]. Крім того є змішаний підхід (Н. Є. Мойсенюк), який поєднує різні зазначені вище підходи [110]. Різні підходи до аналізу сутності готовності зумовлюють різноманітність її визначень. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «готовність особистості до професійної діяльності» (табл. 1.5).

Проте поняття «готовність особистості до професійної діяльності» для цього дослідження не підходить, оскільки у старшокласника не можуть бути сформовані необхідні компетентності за результатами спеціального навчання чи набутого певного досвіду. Доречніше використовувати поняття «готовність старшокласника до професійного самовизначення», його трактування як загалом відображені у таблиці 1.6 та стосовно до певної професії – у таблиці 1.7.

Разом із тим поняття «готовність старшокласника до професійного самовизначення» можна вважати похідним від поняття «готовність особистості до

професійної діяльності».

Таблиця 1.5

Контент-аналіз поняття «готовність особистості до професійної діяльності»

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення готовності особистості до професійної діяльності	Авторський контент-аналіз
1	А. Демченко [43]	«цілісне особистісне динамічне утворення, набуте в результаті спеціального навчання, що включає у свою структуру взаємопов'язані елементи – науково-теоретичний, практичний і психологічний»	утворення
2	Г. В. Непейна [119]	«якість особистості, в якій виражено її прихильність до здійснення діяльності, а також ступінь засвоєння нею елементів, відповідного соціального досвіду і здатність використовувати цей досвід у професійній діяльності; готовність може являти собою наведену єдність елементів – мотиваційна готовність, теоретична готовність, практична готовність»	якість
3	Г. Т. Кловак [68]	«фахова компетентність, яку характеризують сукупність взаємопов'язаних сутнісних орієнтацій, відповідних знань, умінь і навичок»	компетентність
4	Л. М. Карамушка [64]	«комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених психологічних якостей, які забезпечують ефективність професійної діяльності»	комплекс якостей
5	А. А. Бевз [5]	«певний ступінь відповідності змісту і стану психіки, фізичного здоров'я, якостей вимогам діяльності»	ступінь відповідності

Розглядаючи сутність готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, доцільно розглянути поняття готовності, запропоновані А. А. Назарчуком [118, с. 14] та Б. П. Мисаком [107, с. 16]. Під готовністю старшокласника до вибору професії

офіцера-прикордонника А. А. Назарчук пропонує розуміти особистісне новоутворення, складові якого взаємодіють, розвиваються, піддаються

Таблиця 1.6

Контент-аналіз поняття «готовність старшокласника до професійного самовизначення»

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення готовності старшокласника до професійного самовизначення	Авторський контент-аналіз
1	М. Л. Шабдінов [191, с. 12]; Л. А. Гуцан, О. Л. Морін та ін. [155, с. 12, 13]	«особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру відповідної професії та її вимоги до людини (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»)»	особистісне утворення
2	В. В. Мачуський [97, с. 11]; М. І. Піддячий [143, с. 12]	«інтегральне особистісне утворення, що включає ряд складових компонентів, які формуються і розвиваються взаємообумовлено під впливом сукупності змісту і педагогічних засобів у процесі спеціально організованої навчально-трудої діяльності, що має профорієнтаційну спрямованість і забезпечує достатній рівень готовності до професійного самовизначення»	особистісне утворення
3	О. В. Мельник [104, с. 16]	«здатність юнаків і дівчат здійснити та за необхідності повторити обґрунтований вибір майбутньої професії у нових умовах»	здатність
4	Д. О. Закатнов [53, с. 15]	«психологічне утворення особистості, що обумовлює довільний, усвідомлений вибір суб'єктом професії, яка за вимогами до людини адекватна його індивідуальним особливостям. Таке психологічне утворення знаходить вияв під час планування, підготовки і здійснення цілеспрямованих і послідовних самозмін особистості в процесі оволодіння нею обраною професією, діалектично поєднуючи залежність від ситуації вибору з узгодженням її безпосередніх впливів»	психологічне утворення

цілеспрямованому формуванню й у своїй сукупності забезпечують обґрунтований

вибір майбутньої професії прикордонної сфери на основі цілеспрямованого розвитку професійно-важливих якостей особистості [118, с. 14]. Офіцери є також

Таблиця 1.7

Контент-аналіз поняття «готовність старшокласника до професійного самовизначення» щодо певної професії

Пор. №	Автор та посилання на джерело	Визначення готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо певної професії	Авторський контент-аналіз
1	В. В. Туляєв [180, с. 6]	«готовність до професійного самовизначення у сфері художньої діяльності – це особистісне утворення, складові якого у своїй сукупності забезпечують усвідомлений вибір спеціальності у сфері художньої діяльності на основі систематизованого і цілеспрямованого розвитку відповідних природних здібностей»	особистісне утворення
2	А. А. Назарчук [118, с. 14]	«готовність старшокласника до вибору професії офіцера-прикордонника – особистісне новоутворення, складові якого взаємодіють, розвиваються, піддаються цілеспрямованому формуванню і у своїй сукупності забезпечують обґрунтований вибір майбутньої професії прикордонної сфери на основі цілеспрямованого розвитку професійно-важливих якостей особистості»	особистісне утворення

військовослужбовці за контрактом, які від інших категорій військовослужбовців відрізняються сформованою управлінською компетентністю під час навчання у вищому військовому навчальному закладі. Державна прикордонна служба України – одне з військових формувань, що відрізняється від інших своїми завданнями, визначеними нормативно-правовими актами. Під військово-патріотичною готовністю учнівської молоді до захисту Вітчизни Б. П. Мисак розуміє результат єдності педагогічного, соціально-психологічного впливу на особистість, наявність позитивної мотивації юнаків до виконання військового обов'язку в особливий період [107, с. 16]. Коли йдеться про готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, тоді визначення Б. П. Мисак також відповідає цьому, проте у такому випадку

«наявність позитивної мотивації юнаків до виконання військового обов'язку» має бути не лише в особливий період.

У своєму дослідженні [90, с. 7] професор В. Т. Лозовецька наголошує, «що професійна орієнтація молоді в сучасних умовах праці пов'язана з певними труднощами у виборі професії. Брак знань щодо вимог і потреб ринку праці, необізнаність із сучасними видами професійної діяльності, особистісна неготовність до самостійного професійного вибору та подальшого професійного саморозвитку є причинами невдалого професійного самовизначення особистості, її невпевненості у своєму професійному майбутньому». Із цією тезою ми цілком погоджуємось і саме тому вважаємо, що зміст поняття «готовність старшокласника до професійного самовизначення» повинен містити «педагогічний вплив», який у більшості випадків спрямований на сформованість готовності у старшокласника до професійного самовизначення. У підрозділі 1.1 нами було зазначено, що у понятті «професійне самовизначення» (відповідно й у понятті «готовність старшокласника до професійного самовизначення») необхідно враховувати вимоги до професії. Зазначені вище підходи враховані у визначенні, яке запропоновано і використовується ученими Інституту проблем виховання НАПН України та яке ми будемо використовувати у нашому дослідженні, а саме: «особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження учнем знань про зміст і структуру відповідної професії та її вимоги до людини (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»)» [191, с. 12; 155, с. 12, 13].

З огляду на зазначене вище нами визначення «професійного самовизначення старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом», «професійної орієнтації старшокласників на військову службу за контрактом» та «військово-патріотичного виховання» пропонуємо таке визначення: *готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в учня готовності до*

захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст та структуру військової служби за контрактом і вимоги цієї професії до стану здоров'я та психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»).

Розглядаючи структуру готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, необхідно звернути увагу на працю Б. П. Мисак [107, с. 16], який вважає, що вона включає фізичну, громадянсько-патріотичну, психологічно-вольову готовності й передбачає відповідний рівень сформованості якостей майбутнього захисника Вітчизни. Повністю погоджуємось, адже це є вимоги до військової професії. Проте перевірка сформованості громадянсько-патріотичної готовності у особистості є складним процесом не лише під час навчання ним у закладі загальної середньої освіти, а й у період проходження військової служби. На довготривалу і ситуативну поділяє готовність М. Д. Левітов. Ситуативна, у свою чергу, поділяється на види: звична (стан особистості перед виконанням звичної роботи), підвищена (виникає у разі новизни змісту роботи, необхідності застосування креативних здібностей, позитивного незвичного стимулювання і т. ін.), понижена (характеризується незібраністю, неуважністю тощо). Таким чином, автор розглядає готовність як результат вищої нервової діяльності, індивідуальних характеристик особистості та умов перебігу діяльності [84], що відповідає психологічно-вольовій готовності, запропонованій Б. П. Мисаком [107, с. 16].

До основних структурних елементів готовності військовослужбовців В. В. Ягупов відносить [193]: мотиваційний – прагнення подолати труднощі майбутнього бою і розуміння необхідності їх подолання, оцінювання своїх можливостей щодо управління психічними станами та діями на основі накопиченого досвіду; пізнавальний – забезпечується необхідним обсягом відповідної інформації, який потрібен для цілеспрямованої діяльності в екстремальних умовах бойової обстановки; емоційний – переживання почуття

впевненості або сумніву у своїй готовності до подолання труднощів сучасного бою, уміння управляти своїми емоційно-вольовими процесами в екстремальних умовах; вольовий – забезпечує воїнам можливість подолання труднощів сучасного бою. На думку Я. В. Павлова, кожна компонента забезпечується певними умовами [133, с. 39]: мотиваційна готовність до службово-бойової діяльності – достатніми соціально-економічними умовами, функціональна – необхідними педагогічними умовами, емоційно-вольова – необхідним морально-психологічним супроводом (забезпеченням).

Щодо мотивації проходження військової служби за контрактом цікавими є результати дослідження, проведеного В. М. Артюхом. Він так характеризує військовослужбовця за контрактом: «Середньостатистичний військовослужбовець за контрактом народився в сільській місцевості в західних чи північних регіонах країни, виховувався в повній сім'ї в традиціях українського села та вважає себе віруючим. Він закінчив середню школу (училище, технікум). Має вік 25 років, неодружений. Рядовий, строк його служби за контрактом до п'яти років. Позитивні особливості цієї категорії наступні: добровільність прийнятого рішення служити; розуміння необхідності виконувати умови контракту; матеріальна зацікавленість в професійному вдосконаленні; потяг до військового порядку; прагнення оволодіти своєю спеціальністю, добросовісне, в порівнянні з військовослужбовцями строкової служби, відношення до виконання службових обов'язків. Негативні особливості: в мотивації превають матеріальні інтереси; активність в службово-бойовій діяльності направлена на реалізацію своїх прав і пільг, а не на виконання обов'язків; неготовність до істотних обмежень і жорсткої регламентації військового побуту; досить низький рівень потреби у самореалізації та професійному зростанні. Головним джерелом інформації про контрактну службу залишаються родичі та командири. На них в основному лежить пропаганда про добровільну службу в Збройних силах України. Домінуючого мотиву щодо прийняття рішення стати професіоналом у кандидатів нема. Визначено групи мотивів, яким вони надають перевагу. Це – розвинути фізичні якості, випробувати себе, стати професіоналом, продовжити сімейні традиції, поліпшити своє

матеріальне становище і отримати соціальні та інші пільги та бажання захищати Вітчизну» [2].

Розглядаючи мотиваційні аспекти освітньої діяльності старшокласників з формування їх готовності до військової служби за контрактом, Д. В. Іщенко, В. І. Мірошніченко стверджують: «по-перше, готовність до військової діяльності є складним ієрархізованим феноменом, що вимагає системного підходу до його розгляду (виокремлення в ньому окремих компонентів, встановлення зв'язків між ними); по-друге, на основі виявлення основних компонентів такої готовності необхідна розбудова педагогічної системи, яка б передбачала освітню, фізичну, психологічну, соціальну та духовну підготовку юнака до військової служби за контрактом; по-третє, з метою наповнення складових готовності старшокласників до військової служби необхідним є ґрунтовне вивчення стану підготовки в освітніх державних закладах відповідно до вимог, що ставляться до військовослужбовців за контрактом» [60].

Досліджуючи психологічну характеристику готовності студентів до трудової діяльності, М. І. Дяченко і Л. О. Кандибович визначили її компоненти: мотиваційний (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї тощо); орієнтовний (знання й уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості); операційний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, уміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо); оціночний (самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним трудовим зразкам); вольовий (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків) [48].

Аналіз досліджень з проблеми формування готовності до професійної діяльності, зокрема до професійного самовизначення (табл. 1.8), дає змогу виділити в її структурі низку компонентів, які є спільними (хоча інколи фігурують під різними назвами). Виходячи із зазначеного, вважаємо, що структура готовності старшокласника до професійного самовизначення (у тому числі щодо проходження військової служби за контрактом) містить емоційно-ціннісний, когнітивний та

діяльнісний компоненти.

Таблиця 1.8

Визначення компонентів у структурі готовності старшокласників до професійного самовизначення в наукових працях

вчений, наукова праця	Компонент у структурі готовності			
	перший компонент	другий компонент	третій компонент	четвертий компонент
О. В. Мельник [102, с. 17]	Мотиваційний	Когнітивний	Практичний	“Я” компонент
О. В. Капустіна [63, с. 13]; В. П. Романчук [160]	Мотиваційний	Когнітивний	Практичний	
А. А. Назарчук [118, с. 14]	Мотиваційно-цільовий	Когнітивний	Практично-результативний	“Я” компонент
М. Л. Шабдіннов [190, с. 12]	Емоційно-ціннісний	Пізнавально-рефлексивний	Практично-результативний	
Д. О. Закатнов [53]	Емоційно-оціночний	Когнітивний	Прогностично-дійовий	Самооціночний
Н. М. Ковальська [70, с. 16]	Мотиваційно-ціннісний	Професійно відповідний	Професійно практичний	Самооцінний

Емоційно-ціннісний компонент відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом. Результатом його сформованості є цілісна та стійка структура мотивів.

Когнітивний компонент (від латинського «cognitio» – знання, пізнання) охоплює знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності. Глибина та міцність знань визначають узгодженість диспозиції особистості у конкретному професійному виборі.

Діяльнісний компонент передбачає вміння старшокласника самостійно

забезпечувати процес вибору ним майбутньої професії, володіючи необхідною інформацією. Точність умінь і навичок характеризує здатність старшокласників здійснити професійний вибір у нових умовах.

Під поняттям *критерії* (від грецьк. – засіб, судження) розуміють певні ознаки, на підставі яких здійснюється оцінювання якості (норми, вимоги), визначення або класифікація певних об'єктів, простежуються зміни в розвитку [79, с. 134; 167, с. 305; 169, с. 185]; складник діагностики кінцевих результатів досягнутого рівня знань особистості [169, с. 74].

Критерієм сформованості в учнів старших класів закладів загальної середньої освіти емоційно-ціннісного компонента М. Л. Шабдіновим вибрано його диференційоване ставлення до різноманітних професій і ставлення до себе як суб'єкта обраної професії. Показниками цього компонента є: інтерес до майбутньої професії, який свідчить про те, що старшокласник обрав майбутню професію й бажає оволодіти нею; мотиви вибору професії, пов'язані зі змістом та процесом праці; наміри оволодіти в майбутньому обраною професією [190, с. 5]. Учений А. А. Назарчук критерій цього компонента готовності формулює як «усвідомлення професійного самовизначення, чіткість ієрархічної структури мотивів, стійкість та дієвість інтересів та намірів» [118, с. 30].

Критеріями когнітивного компонента готовності старшокласника до професійного самовизначення Д. О. Закотков [53, с. 44, 45] визначає систематичність та повноту знань старшокласника про власні індивідуальні особливості, можливості й бажання, світ професій, кон'юнктуру ринку праці, шляхи оволодіння певною професією, способи реалізації особистого професійного плану тощо. Учений М. Л. Шабдінов звертає увагу на те, що перераховане старшокласник повинен оцінити самостійно [190, с. 5].

Критерієм сформованості діяльнісного компонента М. Л. Шабдіновим визначено наявність комплексу професійно важливих якостей, необхідних для успішної в майбутньому діяльності в обраній сфері [190, с. 5]. І якщо мова йде про службово-бойову діяльність, то варто погодитися з Л. А. Гуцан, яка вважає, що важливим у справі профорієнтації є залучення учнів до оволодіння способами

конкретної діяльності, а не формальними знаннями [32, с. 17]. Саме під час практичних заходів можна і слід визначати наявність зазначених якостей.

Учені Інституту проблем виховання НАПН України розуміють сутність виділених критеріїв готовності старшокласників до професійного самовизначення як основу для оцінювання цього явища, тобто як певний еталон прояву її окремих визначальних ознак, і пропонують використовувати мотиваційний, пізнавально-рефлексивний та процесуально-результативний критерії [155, с. 15], які повністю відповідають визначеним нами компонентам зазначеної готовності і які ми будемо використовувати у нашому дослідженні.

Мотиваційний критерій дозволяє оцінити обґрунтованість дій, тобто сутність спонукальних чинників розвитку інтересу до конструювання і реалізації майбутньої освітньої та професійної траєкторії.

Пізнавально-рефлексивний критерій дає змогу оцінити повноту уявлень особистості про світ професій, про майбутній власний професійний шлях, який зумовлено рівнем адекватності самооцінки особистих особливостей.

Процесуально-результативний критерій дає змогу спрогнозувати дієвість сукупності послідовних дій, спрямованих на досягнення результату, заради якого і виконувалася дія.

Отже, на основі проведеного аналізу наукових праць ми дійшли висновку, що готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в учня готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст і структуру військової служби за контрактом та вимоги цієї професії до стану здоров'я та психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»). Компонентами зазначеної готовності є: емоційно-ціннісний (відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом), який оцінюється за мотиваційним критерієм; когнітивний (охоплює

знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності), який оцінюється за пізнавально-рефлексивним критерієм; діяльнісний (передбачає вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією), який оцінюється за процесуально-результативним критерієм.

1.3. Аналіз підходів, принципів, форм та методів виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом

Під час інтерактивної панельної дискусії з представниками громадського суспільства та сектору безпеки України (у розрізі проекту «Resilient Ukraine»), що проводили експерти з Естонії Міжнародного Центру Оборони та Безпеки, одним із питань он-лайн голосування було «Що в першу чергу може позитивно вплинути на зміцнення безпеки?». За результатами голосування запропонували відповідь «активне залучення молоді» лише 4 % учасників голосування, на що зреагував представник Національного центру освіченості з питань оборони та безпеки Естонії Григорій Сенків: «Хочеш перемогти свого ворога – виховуй його дітей. Відома мудрість. І якщо Ви не бажаєте, щоб вихованням Ваших дітей займалися Ваші вороги – виховуйте їх самостійно, у тому числі шляхом активного залучення молоді до діяльності сектору безпеки». Варто погодитися з такою позицією експерта. Ми також поділяємо думку О. І. Остапенка про те, що «на зміст військово-патріотичного виховання невпинно впливає динамічний розвиток сучасної освіти, суспільства, держави. Це потребує нових поглядів на зміст, форми і методи військово-патріотичного виховання особистості, які мають розвиватися, змінюватися й удосконалюватися відповідно до соціальних, моральних, естетичних, фізичних, культурних і духовних потреб учнів закладів загальної

середньої освіти, як суб'єктів громадянського суспільства» [127, с. 34]. Проте виникає питання, які підходи, принципи, форми та методи виховання застосовувати у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом?

Підхід до виховного процесу розуміють як виділення головного в педагогічному явищі. Застосування різних підходів у практиці виховної роботи зумовило винайдення нових форм і засобів.

Системний підхід – аналіз явищ і процесів у певній системі, у взаємодії та зв'язку між собою, що дає можливість упорядкувати їх, розглядати як єдине ціле. Учені І. В. Блауберг, В. М. Садовський та Е. Г. Юдін вважають, що, відштовхуючись від цілісного характеру систем, можна визначити поняття системи через такі ознаки [16; 162]: 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність із середовищем; 3) зазвичай досліджувана система являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої досліджуваної системи в свою чергу зазвичай виступають як системи більш низького порядку. У праці [60, с. 71] В. І. Мірошніченко зазначає, що системний підхід у патріотичному вихованні майбутніх військовослужбовців дає змогу, з одного боку, розглядати цей процес як цілісне утворення, що характеризується певними компонентами, функціями та принципами. У структурі будь-якої педагогічної системи В. П. Беспалько виділяє сукупність таких взаємозв'язаних компонентів: учні; виховні завдання; зміст виховання; процеси виховання; викладачі; організаційні форми виховної роботи [7, с. 76]. До загальних ознак системи Г. П. Пустовіт відносить: наявність зовнішньої цілісності; складну внутрішню побудову психолого-педагогічних взаємозв'язків і взаємозалежностей; визначення цієї системи як підсистеми значно більшої (широкої та багатоваріантної) педагогічної системи [158, с. 52].

Структурний підхід – розгляд явищ, що входять у ту чи іншу систему як ієрархії структурних компонентів.

Комплексний підхід – різновид структурного і системного підходів, об'єднання різнорідних чинників, які мають значення для виховання (єдність

цілей, поліпшення планування, охоплення вихованням усього населення, координація роботи всіх ланок, постійна перевірка і контроль ефективності виховних зусиль). Комплексний підхід до процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом застосовують з метою підвищення ефективності педагогічного впливу структурних компонентів на згаданий процес, аналізуючи його окремі елементи та синтезуючи прийняття необхідних рішень для досягнення загальної мети. Неабияку роль у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом відіграють загальноосвітні заклади та військові частини (рис. 1.4). Саме цей підхід є основним у нашому дослідженні.

Не менш важливим є *діяльнісний підхід до виховання* – висування діяльності як головного чинника єдності свідомості, поведінки і ставлення до праці, військової служби, службово-бойової діяльності.

Поняття діяльності розкриваються в працях Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, П. Я. Гальперіна, В. В. Давидова та інших. О. М. Леонтьєв у праці «Діяльність, свідомість, особистість» [85] зазначає, що діяльність – це система, яка має внутрішні переходи, перетворення, власний розвиток, власну мотиваційну структуру. Кожна діяльність спонукається мотивом, який на більш високих щаблях розвитку усвідомлюється, перетворюється у мотиви-цілі, дії, операції.

Ідеальні дії (дії, вироблені в поле сприйняття, мовному плані і розумі) розглядаються як похідні від зовнішніх, предметних, матеріальних дій. Тому для того щоб дія була сформовано в його вищої, розумової формі, необхідно простежити весь шлях його становлення – від матеріальної форми. П. Я. Гальперін розробив цілісну схему цього перетворення [28].

Учений В. В. Давидов у руслі основних ідей наукової школи розвиваючого навчання Л. С. Виготського розвиває і конкретизує у теорії розвиваючого навчання поняття зони найближчого розвитку, яке на його думку «набуло функції загальної реальної організації навчальної діяльності, в якій засвоєння школярами знань відбувається у формі їх постійного діалого-дискусійного співпраці і спілкування

як між собою, так і з учителем» [33, с. 517].

Рис. 1.4. Застосування комплексного підходу до процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом

Примітка. Рисунок складено автором.

Диференційований підхід – поділ учнів у процесі навчання і виховання на умовні мікрогрупи за однорідними критеріями успішності, поведінки, соціальними

умовами. Застосування диференційованого підходу до процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом здійснюється за трудовою (здібність учнів до певних видів праці, ремесел) та спортивною (здібність учнів до досягнень у певному виді спорту, надання ними переваги заняттям фізкультурою) ознаками.

Звертаємо увагу на існування суперечності у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом. Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який організовує соціальну систему. На думку А. Кедді, соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві [201]. *Гендерний підхід* до виховання, на думку О. Б. Петренко, передає динамічні просторові відношення, показує спрямованість руху фокусу соціально-педагогічного впливу на представників різних статей в умовах різноманітних соціальних інститутів. Його доцільно застосовувати під час аналізу змісту навчальних планів і предметів, змістовного наповнення виховних заходів, форм і методів навчання й виховання дівчат і хлопців [137, с. 122].

У площині окресленої проблеми варто звернути увагу на домінуючу зайнятість чоловіків у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення. В Україні прийнято законодавчі акти стосовно сфери забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Так, у Законі України [148, ст. 17] звертається увага на те, що «жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці». Згідно із Законом України [148, ст. 20] на військову службу за контрактом приймаються жінки, які не мають військових звань офіцерського складу, з відповідною освітою та спеціальною підготовкою, віком від 18 до 40 років. Таким чином, нормативно-правова база України стосовно трудової діяльності ґрунтується на засадах рівності прав та можливостей жінок і чоловіків. Проте гендерна нерівність досі залишається об'єктивною реальністю в Україні.

Суттєві невідповідності характеризують реалізацію економічних прав жінок і чоловіків, можливості отримання ними доходів. Не завжди ефективним є застосування на практиці існуючих положень законодавства з питань формування гендерної рівності, зокрема, забезпечення для жінок і чоловіків однакових можливостей на ринку праці.

Дослідженнями щодо вдосконалення гендерної політики в Україні займаються такі вчені, як Е. Б. Бойченко [17], Г. В. Герасименко [29; 199], Т. А. Заяць [92, с. 39], О. В. Макарова [93, с. 21, 25], В. Г. Никифорова [120], М. П. Попов [145, с. 19] та ін. Для жінок характерна більш пасивна трудова мобільність, ніж для чоловіків, – звертає увагу Е. Б. Бойченко [17, с. 14]. Учена пояснює це тим, що жінці складніше знайти нове робоче місце. Чимало жінок несуть основну відповідальність за забезпечення сім'ї і не можуть залишатися безробітними навіть короткий час. Ці та інші причини примушують жінок знизити вимоги до свого робочого місця, що відбивається на динаміці їх трудової мобільності [17, с. 14].

Експерти з національної жандармерії Франції, вивчаючи діяльність внутрішніх військ МВС України у площині проекту Твінінг «Упровадження та розвиток управління якістю в українській міліції», звернули увагу на необхідність збільшити набір жінок на посади офіцерів та військовослужбовців-контрактників [202, с. 10]. Досліджуючи аспекти зайнятості жінок у військових формуваннях Франції, вчені О. Лойко та А. Папікян зауважили, що «за кількістю жінок у військових лавах французькі збройні сили посідають нині третє місце серед збройних сил західного світу. Факти свідчать про те, що жінок серед безробітних набагато більше, ніж чоловіків. Головна причина інтересу французенок до суто чоловічої справи: служба в армії, незважаючи на всю її нежіночу специфіку, це постійний і непоганий заробіток» [91, с. 124, 125]. З метою забезпечення гендерної рівності щодо зайнятості у військових формуваннях Великої Британії на території держави крім звичайних пунктів вербування діють пункти для вербування жінок. Серед учених, політиків та самих військовослужбовців немає одностайної думки стосовно забезпечення гендерної рівності у військових формуваннях та

правоохоронних органах спеціального призначення. На практиці є потреба у виконанні службово-бойових завдань жінками-військовослужбовцями, навіть у складі снайперських груп підрозділів спеціального призначення. Цілком поділяю позицію вченої В. О. Куценко, яка вважає, що «у процесі здійснення гендерної політики у захисній сфері також є важливим суворе дотримання принципу «Ми різні – ми рівні», недопущення будь-яких проявів дискримінації серед військовослужбовців за ознакою статі. В той же час потрібно враховувати природні фізичні, соціальні, морально-психологічні особливості та якості як чоловіків, так і жінок-військовослужбовців, оптимально і ефективно залучати можливості кожного з них з метою забезпечення надійного захисту держави, українського суспільства» [80]. Проходження військової служби жінками та збільшення їх чисельності у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення можна розглядати лише за умови їх спроможності виконувати службово-бойові завдання. В існуючій системі професійного відбору на військову службу згаданий критерій ураховано.

Незважаючи на вищі показники безробіття чоловіків з погляду реальної пропозиції праці, жінки традиційно переважають у складі зареєстрованих безробітних, які перебувають на обліку Державної служби зайнятості. Вчені припускають, що такий розподіл зумовлений більшою схильністю жінок звертатися за допомогою у працевлаштуванні до відповідних служб, більшою пасивністю їх поведінки та меншою впевненістю у конкурентоспроможності на ринку праці [1, с. 30]. У такому випадку за умови взаємодії із центрами зайнятості діяльність вербувальних підрозділів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення щодо комплектування військових посад найманими працівниками з числа жінок буде ефективнішою, ніж із числа чоловіків.

Проблемам проходження військової служби жінкою присвячено чимало наукових праць. Однак ніхто з дослідників не звертає увагу на те, що забезпечення гендерної рівності в суспільстві у цілому й у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення зокрема починається із у

закладу загальної середньої освіти. Викладання предмета «Захист Вітчизни» відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10.2002 р. № 1/9-444 здійснюється окремо для старшокласників і старшокласниць (їх програми суттєво різняться). Старшокласниці за їхнім власним бажанням (у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) навчаються за навчальною програмою для групи старшокласників. Старшокласники, які за станом здоров'я або релігійними поглядами звільнені від засвоєння основ військової справи, вивчають предмет за навчальною програмою для групи старшокласниць. У цьому і проявляється суперечність у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.

З метою реалізації гендерного підходу у зазначеному процесі нами запропоновано забезпечити можливість вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни», який супроводжуватиметься організуванням днів відчинених дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цього предмета; розробникам «Методичних рекомендацій щодо вивчення предмета Захист Вітчизни» програми називати не за призначенням – «для юнаків» та «для дівчат», а за складністю, як варіант – «звичайна» та «спрощена».

Це є важливим, адже підготовка майбутніх офіцерів (як кадрових, так і для запасу) здійснюється військовими навчальними закладами не тільки з юнаками, а й із дівчатами. У 2013 р. в Академії внутрішніх військ МВС України (сьогодні – Національна академія Національної гвардії України) було проведено перший набір дівчат на навчання за напрямами підготовки 6.020303 «Філологія» та 6.030601 «Військове управління. Управління діями підрозділів із засобами військового зв'язку» у статусі військовослужбовця. Збільшення чисельності жінок-військовослужбовців – тенденція, що характерна для багатьох військових формувань світу.

На думку деяких американських соціологів, зокрема М. Бінкіна, «у 1970 р. професійну армію США, у якої були проблеми із комплектуванням військових

посад, врятували ... жінки. Кількість військовослужбовців-жінок зросла, особливо серед кваліфікованих фахівців. Сьогодні жінки зустрічаються в армії США всюди і навіть керують бойовими літаками. За даними Центру оборонної інформації жінки становлять 14,4 % офіцерського і 14,7 % рядового та унтер-офіцерського складу збройних сил США. У згаданому військовому формуванні більше 50 жінок мають військове звання генерала або адмірала. Результати опитування громадської думки, що періодично проводяться у США, показують, що американське суспільство в цілому позитивно ставиться до військової служби жінок» [62, с. 51].

Як і у кожній діяльності, у службово-бойовій є посади, обов'язки за якими можуть виконувати краще або чоловіки, або жінки. На посадових обов'язках традиційно ґрунтується професійно-психологічний відбір. Традиційно краще виконують жінки-військовослужбовці такі обов'язки, де є потреба в акуратності, здатності до клопіткої, монотонної роботи, з гарними показниками комунікативної компетентності тощо. Щодо створення диференційованого психографічного опису тієї чи іншої посади необхідно чітко розподілити обов'язки за посадами, що виконують військовослужбовці. Відповідно до цього розподілу функцій потрібно внести відмінності у психограми посад. Для цього можна використовувати розроблений у Національній академії Національної гвардії України автоматизований психодіагностичний комплекс «Психодіагностика». Він дає змогу застосовувати комплекс тестів, що охоплюють усі якості особистості (темперамент, здібності, стани, характерологічні й особистісні особливості тощо), і створювати профілі під час роботи з новою професійною вибіркою. Так, у «Психодіагностику» закладено процедуру, завдяки якій у процесі роботи з новою вибіркою (що диференційована за критерієм ефективності) можливе визначення професійно важливих якостей та норм («профілів»), що їх надалі можна використовувати у професійно-психологічному відборі претендентів на військові посади.

Підтвердженням тому, що доцільно переглянути підхід до організації навчання предмету «Захист Вітчизни» є напрацювання В. М. Вакуленко [20; 21]. Вона зазначає: «подолання «безстатевості» педагогіки не можна зводити тільки до практики роздільної освіти. Використання гендерно-орієнтованих технологій

дозволяє успішно вирішувати завдання гендерної соціалізації, виховання і навчання дітей різної статі і в умовах спільного навчання. У сучасній українській школі відчувається недостатність повноцінної гендерної освіти й виховання, що призводить до відхилень у формуванні особистості, нещасливих шлюбів, порушень гендерної ідентичності. Тому вважаємо на часі особливо актуальним звернення до історії становлення і розвитку гендерної освіти і виховання з метою глибокого аналізу і повноцінного використання кращого досвіду минулого у практиці сучасної школи з метою повноцінної й ефективної гендерної соціалізації школярів» [20, с. 47, 48].

Учені С. Я. Харченко, О. І. Рассказова визначили соціально-педагогічну діяльність із подолання гендерних стереотипів суспільства у старших школярів як цілеспрямовану активність фахівців та волонтерів, що забезпечує створення сприятливих умов для гендерної соціалізації учнів ЗНЗ, формування в них соціальних якостей та досвіду, що забезпечують свідоме та критичне ставлення до традиційних уявлень про маскулінне та фемінне у суспільстві, підвищення рівня гендерної культури, що характеризує спроможність особистості до подолання гендерних стереотипів. Діагностування стану проблеми подолання гендерних стереотипів суспільства у практичній діяльності зі старшими школярами у загальноосвітньому початковому закладі засвідчило, що спроможність учнів протидіяти гендерним стереотипам знаходиться переважно на низькому і середньому рівнях. Це визначає необхідність і доцільність соціально-педагогічної діяльності з подолання гендерних стереотипів суспільства у старших школярів [186, с. 25].

Значна увага до процесу виховання, зокрема до процесу професійного самовизначення старшокласника, приділяється застосуванню *особистісно-орієнтованому підходу* – врахуванню у процесі виховання особливостей кожного учня на основі його психолого-педагогічного вивчення, прогнозування його розвитку і здійснення певної виховної програми. На думку Є. А. Зеленова, якщо розглядати духовну самоорганізацію в соціальній площині, то її можна трактувати як процес постійної організації внутрішнього світу індивіда на

основі його прагнення жити в соціумі за законами Добра, Істини, Краси. Цей процес здійснюється як за рахунок зовнішніх імпульсів (спеціально організовані педагогічні впливи, стихійні, але від цього не менш ефективні, впливи соціального середовища тощо), так і за рахунок внутрішньої спрямованості особистості [54, с. 87].

З метою забезпечення комплектування посад контрактним способом у військових частинах були випадки нівелювання особистісно-орієнтованого підходу (це здебільшого стосувалося періоду до початку бойових дій на сході України) – особам, які шукали роботу, говорили неправду про умови проходження служби, що суперечило інтересам цих здобувачів, аби тільки вони підписали контракт. Учений І. Д. Бех зазначає: «Альтернативою директивному підходові до виховання має виступити особистісно-орієнтоване виховання, що забезпечує дитині право на свободу вибору ціннісної позиції, на цінність людського духу й цінність життя взагалі, на можливість його дійового здійснення за наявності в неї установок на подолання дисгармонії в досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності. Особистісно-орієнтоване виховання – це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші суспільні пріоритети» [11, с. 39]. З погляду Є. В. Бондаревської, зміст особистісно орієнтованої освіти має включати насамперед спрямованість на задоволення екзистенціальних потреб людини (вільного вибору себе, свого світогляду, самостійності й особистої відповідальності, саморозвитку і самореалізації), а також усе, що потрібно людині для розвитку власної особистості [18]. Учений М. Г. Чобітько зауважує, що «в парадигмі особистісно-орієнтованої педагогіки освіта розглядається як багаторівневий простір, як складні процеси, що створюють умови для саморозвитку особистості, який є стрижнем усіх складових освіти (становлення) особистісної індивідуальності. Звідси і нове розуміння освіти – це не просто набуття знань і володіння низкою професійних навичок, а саме розвиток багатогранних здібностей системного характеру і високого ступеня їх продуктивності» [189]. Освіта, орієнтована на цю особистісну сферу, на думку В. В. Серікова, передбачає особливий вид цілей, що відображають цілісний

розвиток особистості, не тільки її знаннєву освіченість; якісно нову конструкцію змісту, що відображає специфічну природу особистісного досвіду, його незведеність до діяльнісної компоненти; спеціальні технології, спрямовані не стільки на «передавання» змісту, а на конструювання ситуації, яку вимагає особистісний розвиток вихованця [165].

Учений Б. О. Федоришин пропонує підбирати певний «ансамбль» профконсультативних методів для виявлення й оцінки індивідуальних професійно значущих особливостей, психологічної структури особистості з наступною інтеграцією діагностичних показників та зіставленням їх з відповідними професіограмами [180]. На думку А. А. Назарчука, «запровадження у навчально-виховний процес особистісно-орієнтованого підходу до формування у старшокласників готовності до вибору військових професій забезпечить самореалізацію кожним учнем свого потенціалу, проявити ті якості, якими вони володіють, і які важливі у майбутній військовій професії» [118, с. 95]. Зі змістом висловлювань згаданих учених погоджуємось і вважаємо за необхідне застосування особистісно-орієнтованого підходу у нашому дослідженні.

Наведені підходи міцно взаємопов'язані й цьому підтвердженням є загальні закономірності виховання. До них належать такі [185]:

- а) виховання особистості відбувається тільки у процесі її участі у діяльності;
- б) виховання є стимулювання активності формованої особистості до організованої діяльності;
- в) у процесі виховання необхідно проявляти гуманність і повагу до особистості у поєднанні з високою вимогливістю;
- г) у процесі виховання необхідно відкривати перед учнями перспективи їх зростання, допомагати їм домагатися радості успіхів;
- д) у процесі виховання необхідно виявляти і спиратися на позитивні якості учнів;
- е) у вихованні необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів;
- ж) виховання має здійснюватися у колективі й через колектив;

з) у процесі виховання необхідно домагатися єдності й узгодженості педагогічних зусиль учителів, сім'ї та громадських організацій.

Будь-який процес має будуватися на певних принципах, які повинні складати струнку систему [54, с. 91]. У своїй праці [185] І. Ф. Харламов звертає увагу на те, що «коли в науці досить докладно розроблені теоретичні закономірності, вони стають *принципами* практичної діяльності». Проблема дослідження саме і полягає у тому, що порушується один із зазначених вище принципів виховання: у процесі виховання відсутні єдність й узгодженість педагогічних зусиль загальноосвітніх шкіл та військових частин.

Учений О. Л. Морін вважає основним *принципом забезпечення професійного самовизначення учня* створення позитивної мотивації на урочну та позаурочну освітню діяльність, що має профорієнтаційну спрямованість [114]. Важливим чинником здійснення освітнього процесу, на думку таких учених, як Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко та І. І. Ткачук [155], є дотримання *принципів організації профорієнтаційної діяльності суб'єкта допрофільного навчання*, зокрема: науковості, полікультурності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, наочності, доступності, системності та послідовності. Запропонований О. В. Мельником принцип активного професійного орієнтування учнів розширює розуміння сутності професійного самовизначення особистості, розкриває значущість і незавершеність прикінцевого етапу цього процесу – самовдосконалення, акцентуючи увагу на його нескінченності та домінуванні. В основі принципу активного професійного орієнтування лежить перехід від зовнішнього контролю й об'єктивно заданих норм, правил та приписів до особистісної та професійної самовимогливості [104].

Учені О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій та Б. Б. Шаповалов вважають, що система військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України має ґрунтуватися на таких принципах [128, с. 34], як:

– принцип національної спрямованості, який передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, поваги, толерантності до

культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися належністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

– принцип гуманізації виховного процесу, який означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості й можливості, не форсує її розвиток, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби вихованця; виробляє індивідуальну програму його розвитку, стимулює його свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

– принцип самоактивності й саморегуляції, який сприяє розвитку у вихованця суб'єктивних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, поступово виробляє громадську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

– принцип політкультурності, який передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього відповідних передумов; формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської культури;

– принцип соціальної відповідності, який обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів військово-патріотичного виховання відповідно до реальної соціальної ситуації, в якій організовується виховний процес;

– принцип історичної і соціальної пам'яті, який спрямований на збереження духовно-моральної та культурно-історичної спадщини українців і відтворює її у реконструйованих й осучаснених формах та методах діяльності;

– принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

Форми професійної орієнтації – це спосіб взаємодії профорієнтолога і

суб'єкта професійного самовизначення, задалегідь визначений певним порядком, місцем та організаційною процедурою проведення. Форми профорієнтаційної роботи залежать від складу і кількості осіб, місця проведення, тривалості заходу. Згідно з цими характеристиками О. Мельник запропонував авторську класифікацію форм і методів профорієнтаційної роботи. Він поділяє їх на загальні – ті, що традиційно використовуються у освітньому процесі закладу загальної середньої освіти (індивідуальні, групові, колективні, класні та позакласні, шкільні та позашкільні) та специфічні, яким притаманні особливості профорієнтаційної діяльності вчителя та учнів [104, с. 19]. Вчені Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко та І. І. Ткачук у дослідженні [155] розглядають такі форми, як профінформаційний урок, профорієнтаційний вечір, професіографічна екскурсія, професіографічна зустріч, професіографічне дослідження, бесіда, диспут, конференція, тренінг, творчий конкурс, вікторина, гра, інформаційне повідомлення.

Формами військово-патріотичного виховання учнів є: патріотичні клуби, фестивалі патріотичної пісні, святкування Дня захисника Вітчизни, Дня Перемоги, змагання з військово-прикладних видів спорту, літні військово-спортивні табори, участь у військово-спортивних іграх, зокрема у всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура») [150], екскурсії до музеїв, зустрічі з ветеранами, випуск плакатів, буклетів, газет за матеріалами пошукової діяльності тощо.

До переліку виховних *методів активізації професійного самовизначення* О. В. Капустіною віднесено метод самоспрямовуючого пошуку Дж. Голланда, методи активізації профконсультаційної (профорієнтаційні ігри, активізуючі опитувальники) та профінформаційної роботи (відповідні ігри і вправи, професіографічні дослідження). Зазначені методи ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення, а на таких, що особистісно актуалізують проблему вибору майбутньої професії й апелюють, насамперед, до самосвідомості учня та свідомого ставлення до необхідності її вирішення [63, с. 14].

Учений Д. О. Закатнов виділяє такі групи *методів профорієнтаційної*

роботи: інформаційно-довідкові (просвітницькі), професійної психодіагностики, морально-емоційної підтримки, надання допомоги у конкретному виборі й ухваленні рішення [52]. Інформаційно-довідкові (просвітницькі): професіографічні; інформаційно-пошукові (у тому числі комп'ютеризовані); професійна агітація (реклама); профорієнтаційні екскурсії на підприємства й у заклади освіти; зустрічі учнів із представниками різних професій; професійні лекції; профорієнтаційні уроки (позакласні заходи); використання засобів масової інформації, навчальних фільмів і відеофільмів, спеціалізованих профорієнтаційних сайтів; «ярмарки професій» та їх модифікації. Методи професійної психодіагностики: бесіди-інтерв'ю; опитувальники професійної мотивації; опитувальники професійних здібностей; особистісні опитувальники; проективні особистісні тести; методи спостереження; збирання непрямой інформації про учня; психофізіологічні; «професійні проби» у спеціально організованому освітньому процесі; використання різних ігрових і тренінгових ситуацій, що моделюють різні аспекти професійної діяльності, та ситуацій вибору професій; дослідження і спостереження за учнем безпосередньо у трудовій діяльності. Методи морально-емоційної підтримки оптантів: тренінги спілкування (дозволяють учням освоїти деякі комунікативні навички поведінки під час приймання на роботу, на іспитах і при різних ділових контрактах); методи індивідуальної й групової психотерапії; активізуючі профорієнтаційні й профконсультаційні методи; методи, спрямовані на підвищення престижу конкретних професій. Методи надання допомоги в конкретному виборі й ухваленні рішення: побудова «ланцюжка» послідовних дій, що забезпечують реалізацію намічених професійних цілей і перспектив; побудова системи різних варіантів дій учня, спрямованих на реалізацію певної мети професійного самовизначення, які дозволяють виділити оптимальні варіанти професійних перспектив; використання схем альтернативного вибору з наявних варіантів вибору професії, закладу освіти або спеціальності у професійному закладі освіти.

Основними *методами військово-патріотичного виховання* учнів є: переконання – формування впевненості в суспільній корисній діяльності з

підготовки до захисту Вітчизни; особистий приклад вчителя (керівника), який має бути взірцем для учня, вихованця; стимулювання різноманітних форм навчання молоді; самопідготовка та самоконтроль у навчанні [69, с. 54]. Учитель історії та предмета «Захист Вітчизни» загальноосвітньої школи № 1 (м. Павлоград) у своїй праці [81] звертає увагу на таку форму виховання, як перегляд та обговорення навчальних фільмів: «хочеться подякувати творчому колективу 24-го телеканалу на чолі з Олександром Мілюковим за створення серіалу навчальних фільмів під загальною назвою «Курс воїна», завдяки яким можна навчати дітей і навчатися самому». Ученими Інституту проблем виховання НАПН України у розробленій класифікації всі методи військово-патріотичного виховання допризовної молоді умовно об'єднані в чотири тісно пов'язані між собою групи, зокрема: методи формування у допризовної молоді патріотичної свідомості, поглядів та переконань (розповіді, бесіди, лекції, диспуту, прикладу, переконання, громадської думки); методи організації військово-патріотичної діяльності та формування особистого досвіду поведінки допризовної молоді (педагогічна вимога; доручення; метод вправ; привчання; пошуку; виховних ситуацій); методи стимулювання і мотивації військово-патріотичної діяльності та поводження допризовної молоді (змагання, заохочення, примушення, перспектив); методи самовиховання і самопідготовки допризовної молоді до військової служби (самозобов'язання, самопереконання, самостійних вправ, самоспостереження, самоконтролю, самозвіту) [105, с. 109].

Окремо, на нашу думку, слід розглянути такий виховний метод, як *приклад*. У процесі виховання О. В. Духнович надавав прикладу особливого значення, зазначаючи, що «слова вчать, а приклади приваблюють» [6]. Цей метод дає конкретні зразки для наслідування і в такий спосіб активно формує переконання, активізує діяльність [96, с. 116]. Стосовно особистого прикладу, то для процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом потрібен військовослужбовець.

Педагогічні засоби – це інструментарій для впровадження відповідним чином організованої урочної, позаурочної та позашкільної предметно-перетворювальної діяльності учнівської молоді, яка завдяки змінам у

змісті й організації освітнього процесу створює умови для свідомого й обґрунтованого вибору ними майбутньої професії. Педагогічні засоби, що застосовуються, повинні відповідати таким вимогам: з ними має бути пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу особистості як суб'єкта виховного впливу; повинні становити собою предмети засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній формі; засоби визначають об'єкти, які разом зі своєю інформацією залучені до суб'єкт-суб'єктної виховної взаємодії. [155, с. 19, 20]. Ученими Інституту проблем виховання НАПН України визначено такі педагогічні засоби: індивідуальна та групова професійні консультації старшокласників, спрямовані на формування готовності до їх професійного самовизначення в умовах освітнього округу [155, с. 200]. Одним з ефективних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді, про який останнім часом часто згадується в науково-методичних виданнях, є індивідуальний супровід у просторі профорієнтаційної роботи сучасного закладу загальної середньої освіти. На сьогодні є кілька його можливих варіантів: профорієнтатор, радник з орієнтації, профконсультант, консультант з питань кар'єри, координатор освітніх ресурсів, наставник і т. д. Але найчастіше йдеться про позицію тьютора [155, с. 178, 179]. Однак, чи спроможні вони надати старшокласникові індивідуальний супровід профорієнтації стосовно до військової служби за контрактом?

Важливим значенням у визначенні, які форми, методи та засоби виховання доцільно застосовувати на практиці у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, є вивчення зарубіжного досвіду. Така робота проводиться на державному рівні та на рівні військового формування – через вербувальні підрозділи. Професійній орієнтації молоді на військову службу за контрактом у кожній країні властиві свої особливості, а головні підходи до вирішення цього питання мають багато спільних рис. Система цінностей, пов'язаних із прийняттям молоддю рішення щодо проходження військової служби, у західних країнах формувалася не стихійно. Вона була теоретично розроблена, пройшла перевірку практикою й офіційно визнана. На

основі цієї системи вдалося цілеспрямовано сформувавши мотивацію молоді для підписання контракту про проходження військової служби через підвищення значущості службово-бойової діяльності та запровадження стратегії «подвійного ринку». По суті, це була добре обґрунтована система найближчих і подальших життєвих перспектив для молоді у ринкових умовах [98, с. 6]. Слід зазначити, що професійне самовизначення громадян (у тому числі старшокласників) щодо проходження військової служби здійснюється за допомогою інформаційних засобів діяльності: телебачення, радіо, преси, Інтернету.

Телебачення. З цією метою використовуються не лише державні, але й комерційні канали. Застосовуються різні форми інформаційно-рекламної роботи: телепрограми, бесіди за військовою тематикою, демонстрація відеороликів та ін. Звісно, найбільш популярними є художні фільми. Реклама на телебаченні – це найзручніший засіб завдяки широті охоплення аудиторії та можливості комплексного впливу на глядача. Крім цього, реклама на телебаченні ефективно використовується для просування бренду або підвищення іміджу компанії. Однак у порівнянні з іншими медіаносіями реклама на телебаченні є найдорожчим засобом просування.

Радіо. Реклама на радіо – це процес донесення інформації про бренд цільової аудиторії за допомогою радіомовлення. Багато в чому вона схожа на телерекламу і часто використовується спільно з телебаченням. Їй також властиві широке охоплення цільової аудиторії та доступність майже всім верствам населення. Однією з основних переваг радіо є вартість розміщення реклами, яка значно нижча, ніж на телебаченні, а охоплення цільової аудиторії при цьому має такий же обсяг, що й телебачення. Ціни нижчі як на розміщення в ефірі, так і на створення рекламних матеріалів.

Преса. Широке розповсюдження мають друковані видання (журнали, газети, брошури, буклети та проспекти), у яких публікуються відомості інформаційно-рекламного характеру, цікаві для потенційних кандидатів на військову службу та у резервісти, а також для тих юнаків і дівчат, які не замислювалися з приводу можливості стати військовослужбовцями. Найбільш

привабливою є інформація про розмір грошового забезпечення різних категорій військовослужбовців, надбавки до нього, пільги, заходи щодо соціального захисту, умови проживання, організацію дозвілля та відпочинок, а також відомості про військові спеціальності, що подібні до цивільних. Справляють враження опубліковані у вигляді порівняння дані про доходи, пільги й соціальні гарантії військовослужбовців та цивільних осіб, що перебувають на подібних посадах. Слід зазначити, що інформаційно-рекламні статті зазвичай ілюструються яскравими фотознімками. Такими популярними журналами у Великій Британії є «Солдат» (Soldier), у Франції – «Армія сьогодні» (Armees d'Aujourd'hui), «Національна оборона» (Defense nationale) та «Армія й оборона» (Armee et Defense), в Іспанії – «Оборона» (Defensa) та «Іспанський журнал про оборону» (Revista Espanola de Defensa). Журнали Франції та Іспанії поширені й за кордоном [139; 140, с. 161].

Друкована реклама – один із основних каналів поширення рекламних звернень. Вона є одним із найдавніших видів розповсюдження повідомлень. У наш час до друкованої реклами також відносять флаєри, листівки, календарі, довідники, каталоги, візитки, плакати. Серед найбільших переваг друкованої реклами – краще сприйняття цього виду реклами у зв'язку із запам'ятовуванням інформації, яку людина прочитала. Однак є і досить вагомі недоліки такого виду реклами, зокрема, великі витрати на виробництво друкованої продукції, а також складність у донесенні інформації до цільової аудиторії.

Інтернет. Дедалі більшого значення набуває реклама в Інтернеті. Усі військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення мають власні сайти. Банерна реклама ведеться на багатьох комерційних веб-сайтах, що дозволяє утримувати міцні позиції на рекламному ринку і досягати збільшення кількості звернень з боку роботодавців. Наприклад, завдяки рекламуванню через Інтернет збройні сили Іспанії отримують близько 60 % кандидатів на військову службу за контрактом [139, с. 181].

Вербувальні підрозділи. На всій території США, Великої Британії, Франції, Іспанії та інших країн розташовані пункти вербування із спеціально підготовленими сержантами-вербувальниками. У роботі вербувальних пунктів

важливе значення надається прямим контактам та листуванню. Чимало військових частин згаданих держав організують дні відчинених дверей з показом зброї і військової техніки, виїздом у коледжі й університети для проведення спільних зборів та різних змагань.

У Великій Британії за комплектування військових посад контрактним способом відповідають штаби видів збройних сил, кожен із яких має свої, розташовані у великих містах пункти, що займаються відбором кандидатів і направляють їх до вербувальних центрів. Для проведення безпосередньої роботи з набору добровольців по всій країні діють армійські інформаційні (вербувальні) пункти (окремо для чоловіків і жінок), а також пункти зв'язків з університетами і коледжами, що виконують роботу з набору добровольців. Вербувальні пункти і навчальні центри сухопутних військ щороку проводять якісну підготовку від 1 000 до 1 500 військовослужбовців за контрактом для зайняття вакантних посад рядового та сержантського складу [178, с. 29, 30].

Вербування і прийом на військову службу за контрактом у збройних силах США здійснюються через вербувальні командування видів збройних сил. Основними завданнями вербувального командування [178, с. 31] є: відбір і комплектування особовим складом підрозділів; планування і забезпечення початкової підготовки вербувальників; проведення рекламної роботи і системне інформування громадськості; планування і використання коштів, які виділяють на вербувальне командування; забезпечення технічної роботи вербувального командування.

Для відбору кандидатів на військову службу за контрактом у системі вербування і прийому основою є вербувальний пункт, який охоплює 10-12 вербувальних відділів, у кожному від 4 до 5 вербувальників-агітаторів.

Основними функціями вербувального пункту [178, с. 31] є такі: проведення роботи серед населення (у тому числі серед учнів загальноосвітніх шкіл); первинний відбір кандидатів для проходження добровільної служби або служби у військовому резерві; перевірка кандидата; рекламування військової служби за контрактом та зв'язок з громадськістю; направлення або супроводження кандидата

до пункту прийому та оформлення. Далі вербувальні підрозділи видів збройних сил направляють кандидатів на військову службу за контрактом до пунктів прийому та оформлення, які підпорядковані кадровим органам Міністерства оборони і є міжвидовою структурою.

В Іспанії також створені мобільні агітаційні пункти, що являють собою спеціально обладнані автобуси, у яких група у складі офіцера, 2-3 солдатів та сержантів проводить інформаційну й агітаційну роботу серед молоді. У багатьох військових частинах відряджають офіцерів і сержантів до найближчих населених пунктів, де вони виступають з лекціями, займаються розповсюдженням відповідних рекламних матеріалів, проводять зустрічі й індивідуальні бесіди з молоддю.

З метою організації та проведення заходів професійної орієнтації на військову службу у Міністерстві оборони Іспанії створені спеціальні підрозділи матеріально-технічного забезпечення, які мають у своєму арсеналі спеціально підготовлені озброєння і військову техніку, що їх вивозять на замовлення відповідних посадових осіб до будь-якого регіону, де протягом певного часу проводять спеціальні шоу. Молодь під час їх проведення має змогу потримати у руках зброю або покерувати віртуальним танком «Леопард», автомобілем «Хаммер» та ін. [139, с. 181, 182].

У Франції з метою залучення молоді на військову службу з травня 1996 р. розпочала функціонувати система «цивільних зустрічей» – обов'язкових курсів із роз'яснення молоді (у тому числі учням загальноосвітніх шкіл) сутності військової служби за контрактом у військових формуваннях. На початку 1998 р. законодавчо затверджено: обов'язкове ознайомлення молоді з принципами та організацією оборони країни у рамках програм закладів освіти другого ступеня першого і другого циклів; обов'язкова участь в одноденному «підготовчому оборонному призові» з моменту поставлення на військовий облік і до досягнення 18-річного віку; можливість після «підготовчого оборонного призову» пройти військову підготовку на спеціальних зборах і добровільно прослужити у військових формуваннях один рік. Мета зборів полягала, насамперед, у ґрунтовному

роз'ясненні молоді засад демократії, прав людини та громадянина, підвалин і механізмів функціонування державних інституцій і системи оборони Франції у контексті загальноєвропейської та світової безпеки. Збори не були обов'язковими, але за законом, не пройшовши цей курс, було неможливо скласти іспити на права водія або отримати право бути внесеним до списку громадян, що мають право виборчого голосу [91, с. 123, 124].

У розвинутих країнах велику увагу приділяють освітньо-професійному плануванню проходження військової служби. Так, у 1955 р. у США було підготовлено посібник для вчителя «Ваші життєві плани та військові формування». Над його наповненням працював робочий комітет Північної центральної асоціації коледжів та середніх шкіл під керівництвом Комітету оборони [205].

Отже, з початком переходу військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення на контрактний спосіб комплектування діяльність їх кадрових підрозділів ускладнюється і з'являється нова функція – пошук кадрів. За результатами аналізу зарубіжного досвіду виявлено, що незалежно від стану стимулювання до службово-бойової діяльності важливу роль відіграє вербування. Серед завдань вербувальних підрозділів у тому числі має бути й роз'яснення найманим працівникам (зокрема старшокласникам загальноосвітніх шкіл), як скористатися можливостями, відображеними на рис. 1.2. Вважаємо, що ефективним засобом забезпечення професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом є не участь у допризовній підготовці молоді та у військово-патріотичному вихованні громадян України військовими формуваннями та правоохоронними органами спеціального призначення, а безпосередня їх реалізація.

З метою забезпечення професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом пропонуємо нестандартний підхід – викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України. Запропонований підхід сприяє забезпеченню [101]:

– викладання матеріалу занять на більш високому професійному рівні, що є

важливим для організації мобілізаційного процесу за умов відсутності обов'язкової військової служби у державі;

– проведення профорієнтаційної роботи, спрямованої на залучення майбутніх випускників шкіл до військової служби за контрактом;

– проведення практичних занять на територіях військових частин для надання учням більш повної інформації про умови військової служби, що є необхідним для прийняття позитивного рішення стосовно проходження військової служби за контрактом.

Цей підхід удосконалює виховний простір, як мінімум, через такі його компоненти, як оптимізація виховних можливостей процесу навчання та взаємодія закладу загальної середньої освіти й оточення [8, с. 9, 10]. З огляду на це доцільно звернути увагу на особистісно-орієнтований методологічний підхід академіка І. Д. Беха, який зазначає, що «кожна людина є потенційним вихователем для тих, хто її оточує. На основі механізму наслідування той чи інший індивід переймає стиль одягу, манеру спілкування, способи взаємин тощо. І це незважаючи на те, що людина-взірець перебуває у пасивній позиції щодо інших індивідів. Виховний вплив людини-взірця значно підвищується, коли вона вступає в реальні активні відносини. Якраз вони й детермінують процес соціалізації» [12, с. 11]. Крім цього для кожного майбутнього кадрового офіцера військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення освітньо-професійними програмами та навчальними планами передбачено обов'язкове вивчення таких навчальних дисциплін, як «Психологія», «Педагогіка» та інші, що пов'язані з формуванням компетентностей вихователя.

Синтезом проаналізованого матеріалу є пропозиції для розвитку підходів, принципів, форм, методів та засобів виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Пропозиції для застосування підходів, принципів, форм, методів та засобів виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо

проходження військової служби за контрактом

Підходи, принципи, форми, методи та засоби виховання	Зміст положень підходів, принципів, форм, методів та засобів виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом
Підходи	системний, структурний, комплексний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, диференційований, гендерний
Принципи	гуманізації виховного процесу; соціальної відповідності історичної та соціальної пам'яті; національної спрямованості; самоактивності й саморегуляції; міжпоколінної наступності; доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється навчання у закладах загальної середньої освіти; єдність і узгодженість педагогічних зусиль закладів загальної середньої освіти та військових частин
Форми	всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»); професіографічні зустрічі, екскурсія (дні відчинених дверей у військових частинах, вищих військових навчальних закладах; військові паради); бесіди, спрямовані на роз'яснення, чим різняться між собою програми предмета «Захист Вітчизни», за якими здійснюється навчання у ЗНЗ; профінформаційний урок та тренінг
Методи	використання різних ігрових і тренінгових ситуацій, що моделюють різні аспекти професійної діяльності та ситуацій вибору професій; метод професійних проб; інформаційно-пошукові; професійна агітація (реклама); використання засобів масової інформації, навчальних фільмів і спеціалізованих профорієнтаційних сайтів; «ярмарки професій»
Засоби	залучення офіцерів до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до заходів військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності

У дослідженні процесу професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом нами визначено необхідність застосування комплексного та особистісно-орієнтованого підходів, усунення суперечностей у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до розроблення програм предмета «Захист Вітчизни», дотримання важливих принципів – доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється навчання у закладах загальної середньої освіти, а також єдність й узгодженість педагогічних зусиль загальноосвітніх шкіл та військових частин. Застосування різних зазначених підходів у дослідженні зумовило винайдення нових педагогічних засобів – залучення офіцерів військових формувань та правоохоронних органів

спеціального призначення України до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності. З урахуванням визначених підходів та принципів для проведення дослідження підібрано існуючі форми та методи професійного самовизначення старшокласників, професійної орієнтації та військово-патріотичного виховання учнів.

Висновки до першого розділу

На основі проведеного аналізу наукових праць дійшли висновку про існування науково-педагогічної проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, яка полягає у тому, що бракує досліджень, присвячених вирішенню практичної проблеми сумісного виконання завдань загальноосвітніх шкіл, що пов'язана із сформованістю у їхніх випускників готовності до вибору професії та військових формувань, щодо зміни їх способу комплектування на контрактний. Під професійним самовизначенням старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом запропоновано розуміти розгорнутий у часі процес самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог проходження військової служби за контрактом до стану здоров'я та психологічного стану. У згаданому процесі важливе значення мають професійна орієнтація та військово-патріотичне виховання. На нашу думку, професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом – це науково-практична система підготовки старшокласників до їх професійного самовизначення щодо проходження військової служби як одного з видів професійної діяльності (можливо, основного), яка враховує їх характеристики, а військово-патріотичне виховання – система організаційно-педагогічних умов, яка спрямована на формування у особистості готовності до захисту Вітчизни, до

проходження військової служби у військових формуваннях.

Готовність старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в учня готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст і структуру військової служби за контрактом та вимоги цієї професії до стану здоров'я та психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ «Я»). Компонентами зазначеної готовності є: емоційно-ціннісний (відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом), який оцінюється за мотиваційним критерієм; когнітивний (охоплює знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності), який оцінюється за пізнавально-рефлексивним критерієм; діяльнісний (передбачає вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією), який оцінюється за процесуально-результативним критерієм.

У дослідженні процесу професійного самовизначення старшокласниками щодо проходження військової служби за контрактом нами визначено необхідність застосування комплексного та особистісно-орієнтованого підходів, усунення суперечностей у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до розроблення програм предмета «Захист Вітчизни», додержання важливих принципів – доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється навчання у закладах загальної середньої освіти, а також єдність й узгодженість педагогічних зусиль загальноосвітніх шкіл та військових частин. Застосування різних зазначених підходів у дослідженні зумовило винайдення нових педагогічних засобів – залучення офіцерів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до військово-патріотичного виховання учнів

з використанням середовища службово-бойової діяльності. З урахуванням визначених підходів та принципів для проведення дослідження підібрано існуючі форми та методи професійного самовизначення старшокласників, професійної орієнтації та військово-патріотичного виховання учнів.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [36; 39; 42; 100; 101; 144; 184].

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ

2.1. Методика та організація констатувального етапу педагогічного експерименту

Підготовку учнів загальноосвітніх шкіл до професійного самовизначення В. Є. Кавецький розглядає як комплекс заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для процесу прийняття рішень учнями стосовно питань, пов'язаних з вибором ними сфери професійної діяльності [61, с. 4]. Для задоволення згаданих потреб суспільства (див. рис. 1.1) слід визначити умови формування й розвитку у людей готовності до службово-бойової діяльності, у тому числі готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. У зазначеному напрямі за останні роки науковці провели низку досліджень. За результатами аналізу праць для досягнення мети нашого дослідження потрібно: 1) з'ясувати, у чому полягають формування й розвиток готовності; 2) визначити умови, які необхідні для формування й розвитку готовності; 3) перевірити ефективність визначених умов; 4) запровадити визначені умови у діяльність інших суб'єктів формування й розвитку відповідної готовності (рис. 2.1).

Згідно з визначеними напрямками впливу глобальних проблем на формування вимог до професійного рівня військовослужбовця (див. рис. 1.1), алгоритмом розроблення і реалізації моделі формування готовності до будь-якої діяльності (рис. 2.1) сукупність потреб суспільства у формуванні готовності людей до

службово-бойової діяльності із зазначенням суб'єктів і необхідністю визначення умов формування готовності можна подати у вигляді табл. 2.1.

Рис. 2.1. Алгоритм розроблення і реалізації моделі формування готовності до будь-якої діяльності

Примітка. Рисунок складено автором.

Педагогічні умови, які визначені науковцями, не у повному обсязі враховують аспекти формування й розвитку готовності людей до визначених діяльностей. Слушно зауважити, що зміна середовища вимагає також визначення нових педагогічних умов формування у людей готовності до військової служби, які не враховувалися іншими вченими. Існуючі умови можуть і не дати очікуваного результату. Формування й розвиток готовності учня до професійного

самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в умовах постійних змін потребують перегляду наповнення визначених компонентів.

Таблиця 2.1

**Сукупність потреб у формуванні готовності людей
до службово-бойової діяльності**

Потреби суспільства (вимоги до військових формувань і правоохоронних органів держави)	Діяльність	Суб'єкти формування й розвитку готовності	Умови формування й розвитку готовності
Запобігання терористичній діяльності у державі	Антитерористична	Вищі військові навчальні заклади та військові частини	Необхідно визначити
Ефективне виконання зобов'язань держави щодо участі у миротворчій діяльності	Миротворча		Визначено Я. В. Павловим [133]
Зміна способу комплектування військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення на контрактний	Проходження військової служби за контрактом (службово-бойова діяльність)	Заклади загальної середньої освіти та коледжі, військові частини, військкомати	Необхідно визначити

Примітка. Таблицю складено автором.

За результатами дослідження [39; 41; 42; 100; 101; 144; 184] нами було висунуто дві гіпотези:

гіпотеза № 1 – про існування виховного впливу на професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України;

гіпотеза № 2 – про існування виховного впливу на професійне самовизначення старшокласниць щодо проходження військової служби за контрактом забезпечування вибору програми предмета «Захист Вітчизни» шляхом організування їм днів відчинених дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цього предмета.

Для перевірки висунутих гіпотез та визначення сукупності педагогічних умов професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом нами проведено пілотні дослідження, які були також частиною організації констатувального етапу педагогічного експерименту.

Одне з пілотних досліджень проводилося протягом 2007–2008 навчального року. Для експерименту було вибрано м. Київ як регіон з найменш сприятливими економічними умовами для проходження військової служби за контрактом. У зв'язку з низькою заробітною платою у закладах загальної середньої освіти та військовій частині порівняно з іншими організаціями, закладами або установами цього регіону від пропозиції не відмовився ані директор закладу загальної середньої освіти, який займався пошуком викладача для проведення занять з предмета «Захист Вітчизни», ані офіцер, що мав намір поліпшити своє матеріальне становище. Згідно з п. 100 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України «Забороняється призначення військовослужбовців на посади у порядку службового сумісництва, крім посад, пов'язаних із науково-педагогічною або науковою діяльністю» [153].

Експеримент було проведено у три етапи (підготовчий, реалізаційний, аналізування й узагальнення результатів), кожен із яких складався з певного комплексу операцій. На підготовчому етапі, формуються належні умови для проведення дослідження. Основними завданнями вивчення предмета «Захист Вітчизни» є: здобуття знань про функції Збройних Сил України, їхні характерні особливості; засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, медико-санітарної та психологічної підготовки; військово-патріотичне виховання. У процесі викладання предмета проводяться навчально-польові заняття. З урахуванням досвіду та знань діючого офіцера було зроблено припущення, що

само офіцер, як ніхто інший, може організувати і провести заняття на високому методичному рівні.

Серед шкіл Києва було вибрано спеціалізований заклад загальної середньої освіти з поглибленим вивченням англійської мови. Такий підхід дає підстави припустити, що результати проведення цього заходу в інших регіонах та інших закладів загальної середньої освіти будуть кращими порівняно з тими, які будуть отримані після закінчення експерименту. Серед старших класів, у яких проводять заняття з предмета «Захист Вітчизни», було вибрано 11-й для того, щоб у процесі експерименту учні могли порівняти своє сприйняття матеріалу, поданого цивільним та військовим учителями.

Основний зміст реалізаційного етапу – наочно-практична діяльність експериментатора та тих, кого обстежують. Експериментальна група складалася з 15 учнів одного 11-го класу. Перед початком занять у вересні 2007 р. новий учитель з учнями провів опитування. У відповідях на запитання опитувальника було виявлено ставлення учнів до військової служби (табл. 2.2).

Під час занять офіцер ненав'язливо проводив профорієнтаційну роботу щодо проходження військової служби за контрактом, наводячи приклади з практики за темами предмета і розповідаючи про реальні умови служби, а також організовував практичні заняття на територіях військових частин. Результати спостереження за експериментальною групою показали зацікавленість її учасників до занять. У квітні 2008 р. було опитано старшокласників з приводу їхнього ставлення до проведеного експерименту і бажання проходити військову службу у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення України. Цього разу результати опитування показали дещо кращі знання учнів про військову службу та їх ставлення до неї (табл. 2.2).

Етап аналізування й узагальнення результатів – перетворення експериментального факту дійсності, одержаного на попередньому етапі, на факт науки. Наведемо результати проведеного експерименту за його складниками.

Соціальний складник експерименту. Кількісні та якісні зміни об'єктів дослідження, що брали участь в експерименті, виражаються у такому:

Таблиця 2.2

Результати опитування до і після проведення експерименту

Запитання	Відповідь, %			
	«до»		«після»	
	так	ні	так	ні
1. Чи знаєте Ви умови проходження служби військовослужбовцем-контрактником?	0	100	100	0
2. Серед Ваших друзів є ті, хто проходить військову службу?	33	67	53	47
3. Вам подобається активний відпочинок?	47	53	73	34
4. Чи вважаєте себе захисником Вітчизни, патріотом держави?	47	53	87	13
5. Чи цікавим для Вас є проходження військової служби?	33	67	60	40
6. У Вас є бажання проходити військову службу за контрактом у військових формуваннях України?	0	100	7	93
7. Якщо б Ви погодилися стати військовослужбовцем-контрактником, то чи значущим було б для Вас таке: – розмір зарплатні вищий, ніж можна отримати на іншій роботі? – перспективи одержання житла? – можливість здобути вищу освіту безоплатно? – ставлення рідних, близьких, друзів?	67 53 33 33	33 46 67 67	67 53 53 33	33 46 46 67
8. Якщо б Ви погодилися стати військовослужбовцем-контрактником, то чи значущими були б для Вас такі ускладнення проходження служби: – недостатнє грошове забезпечення? – відсутність належних житлових умов? – низький рівень престижу військової служби? – необхідність переїзду у зв'язку зі службою?	100 60 33 60	0 40 67 40	100 60 33 80	0 40 67 20

– командування військових частин отримують можливість збільшити персонал за кількістю і поліпшити його якісний стан (проведення більш якісного

відбору на конкурсній основі);

– офіцер отримує можливість поліпшити матеріальне становище і підвищити свій професійний рівень під час підготовки до занять та у процесі їх проведення;

– управління закладу загальної середньої освіти одержує висококваліфікованого викладача з доступом до матеріальної бази для проведення занять, якої немає у закладі загальної середньої освіти;

– старшокласники одержують доступ до інформації про можливості вибору професії та здобувають глибші знання.

Педагогічний складник експерименту. Удосконалення освітнього процесу учнів виражається у створенні умов для кращого засвоєння матеріалу з предмета «Захист Вітчизни» та підвищення рівня військово-патріотичного виховання у закладах загальної середньої освіти загалом. Усталені у населення поняття «дідівщина» і «жахливі» умови проходження військової служби та деякі інші розвінчуються.

Станом на 2009 р. колишній учень вибраної для експерименту закладу загальної середньої освіти пройшов строкову службу, уклав контракт на проходження служби у цій же частині і здобув вищу освіту на пільгових умовах. Усі інші респонденти експериментальної групи навчалися на денній формі у закладах вищої освіти Києва.

Маємо констатувати, що не кожен офіцер у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків зможе виділити час на викладання у закладі загальної середньої освіти. Тому виконання цього заходу як обов'язкового пропоную ввести до службових обов'язків офіцерів вербувальних підрозділів, центрів комплектування тощо.

Подібні заходи щодо пошуку кадрів здійснюють деякі великі підприємства. Їх представники проводять практичні заняття зі студентами старших курсів закладів вищої освіти. Під час занять вони виявляють студентів з необхідними компетентностями і надалі пропонують їм роботу. Таким чином, ці організації вирішують проблеми комплектування посад у своїх підрозділах.

Інше пілотне дослідження проводилося у 2016 р. у вигляді опитування

курсантів Національної академії Національної гвардії України як колишніх старшокласників, які професійно самовизначалися щодо проходження військової служби. Опитувальник курсанта подано у додатку Б.

В опитуванні взяли участь 73 військовослужбовці, які є респондентами Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей та міста Києва, серед них: курсанток – 37 осіб; курсанти, які навчаються у групах, де немає курсанток, – 16 осіб; курсанти, які навчаються у групах, де є курсантки, – 20 осіб. Необхідно звернути увагу на те, що чисельність курсанток, які навчаються у Національній академії Національної гвардії України, щороку зростає (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Чисельність курсанток, які навчаються у Національній академії Національної гвардії України

На запитання опитувальника «Визначте джерело інформації, на підставі якого Ви прийняли рішення навчатись у вищому військовому навчальному закладі та проходити військову службу» отримано 63 % відповідей «від родичів, знайомих, які проходять, проходили військову службу» (рис. 2.3). Слід звернути увагу, що на наведене запитання отримано відповідей «Під час навчання у школі з предмету «Захист Вітчизни»» усього 10 %, і таких відповідей не одержано від курсанток, тобто висунута нами гіпотеза № 2 підтвердилася. За результатами опитування зрозуміло, що роль закладу загальної середньої освіти у профорієнтаційній роботі на військову службу за контрактом є незначною (охоплено 18 % відповідей).

Рис. 2.3. Розподіл відповідей на запитання «Визначте джерело інформації, на підставі якого Ви прийняли рішення навчатись у вищому військовому навчальному

закладі та проходити військову службу»

На запитання «Що вплинуло на прийняття позитивного рішення щодо проходження військової служби?» більшість респондентів відповіла, що це «рівень грошового забезпечення, стабільна зайнятість» (рис. 2.4). Прагматичнішими у цьому разі виявилися курсантки (від 73% до 50%), і це не дивно. У праці [100] ми звертали увагу, що подібна ситуація спостерігається в інших європейських державах, що пов'язано з доходами жінок, які є нижчими за доходи чоловіків.

Рис. 2.4. Розподіл відповідей на запитання «Що вплинуло на прийняття позитивного рішення щодо проходження військової служби?»

На запитання «Чи був вибір професії військовослужбовця свідомим?» відповіді курсанток і курсантів у співвідношенні виявились однаковими. Вагома частина (89 %) на це запитання відповіла «Так, вибір був свідомим» (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Розподіл відповідей на запитання «Чи був вибір професії військовослужбовця свідомим?»

На запитання «Які заходи військово-патріотичного виховання проводилися з Вами у закладі загальної середньої освіти?» більше половини опитуваних (59 %) відповіли: «Заходи військово-патріотичного виховання взагалі не проводилися» (рис. 2.6), що посилює актуальність нашого дослідження.

Рис. 2.6. Розподіл відповідей на запитання «Які заходи військово-патріотичного виховання проводилися з Вами у закладі загальної середньої освіти?»

Отримавши відповіді на запитання «Що, на Вашу думку, необхідно змінити у програмі предмета «Захист Вітчизни?»», ми підтвердили висунуті нами гіпотези: гіпотезу № 1 – відповідями «Залучати військових фахівців, проводити заняття на базі військових частин або військових навчальних закладів» – 58 % респондентів та «Забезпечити кращою матеріальною базою» – 26 % респондентів; гіпотезу № 2 – порівнянням відсотка відповідей «Забезпечити більш цікавими темами» – 3 % опитаних курсантів та 14 % опитаних курсанток (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Розподіл відповідей на запитання «Що, на Вашу думку, необхідно змінити у програмі предмета «Захист Вітчизни?»»

Підтвердженням гіпотези № 1 є також позитивна відповідь 95 % респондентів на запитання «Чи є необхідність у навчанні офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення предмету «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої та вищої освіти?».

Підтвердженням гіпотези № 2 є також позитивні відповіді 81 % респондентів (83 % опитаних курсантів та 78 % опитаних курсанток) на запитання «Чи є необхідність змін у змісті «Методичних рекомендацій щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни»», а саме програми називати не за призначенням – «для юнаків» та «для дівчат», а за складністю, як варіант – «звичайна» та «спрощена?»».

На запитання «Які заходи військово-патріотичного виховання та під час проведення занять з предмета «Захист Вітчизни» необхідно проводити у закладі загальної середньої освіти, щоб покращити результати професійної орієнтації на військову службу за контрактом?» отримано такі відповіді від курсантів:

- проводити із залученням військовослужбовців агітаційну роботу щодо вибору майбутнього фаху;
- організовувати зустрічі з ветеранами АТО;
- здійснювати перегляд патріотичного відеоматеріалу;

- ознайомлювати з побутом військовослужбовців на практиці;
- відвідувати військові частини під час проведення днів відчинених дверей та переглядати показові виступи взводів спеціального призначення;
- збільшити кількість практичних занять з предмета «Захист Вітчизни»;
- залучати матеріальну базу військових частин;
- приділяти більше уваги вивченню озброєння, проведенню стрільб;
- збільшити кількість занять з фізичної підготовки, зокрема, приділити увагу прийомам рукопашного бою, самооборони тощо;
- поділяти клас на дві групи залежно від фізичних можливостей учнів та збільшувати навантаження на сильніших.

Особливими відповідями курсанток на наведене запитання, крім згаданих вище, були такі:

- викладати предмет «Захист Вітчизни» для старшокласниць на рівні з старшокласниками;
- відводити більше часу вивченню статутів Збройних Сил України;
- для старшокласниць доречними були б зустрічі з психологом для співбесіди за темою проходження військової служби.

Для проведення педагогічного експерименту важливим є визначення рівнів готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Під поняттям «рівень» розуміють міру величини, розвитку, значущості чогось; рівень якості, освіти, культури, підготовки [23, с. 1223].

На основі нашого розуміння сутності готовності учня до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом чи у резерві, а також з урахуванням розроблених нами критеріїв цієї інтегрованої якості можемо спрогнозувати і схарактеризувати такі його рівні: високий, середній, низький.

Високий рівень. Старшокласник здатний до аналізу військової служби за контрактом та до самоаналізу своїх індивідуальних особливостей, здатний визначати відповідність вимог військової служби власним особливостям. Має професійні інтереси та наміри стосовно до проходження військової служби за

контрактом, вмотивований до вибору цієї професії, його ціннісні орієнтири відповідають цінностям службово-бойової діяльності. Старшокласником сформований обґрунтований особистий план кар'єрного зростання під час проходження військової служби. Рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни» високий. Загалом чітко, впевнено, грамотно діє у конкретній ситуації, не допускає порушень заходів особистої безпеки.

Середній рівень. Старшокласник здатний до аналізу військової служби за контрактом та до самоаналізу своїх індивідуальних особливостей, але не здатний без сторонньої допомоги визначати відповідність вимог військової служби власним особливостям. Професійні інтереси та наміри стосовно проходження військової служби за контрактом розбалансовані, вмотивованість до вибору цієї професії хитка, його ціннісні орієнтири у цілому відповідають цінностям службово-бойової діяльності. У старшокласника слабе уявлення про кар'єрне зростання під час проходження військової служби. Рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни» середній. Загалом правильно діє у конкретних ситуаціях, не допускає порушень заходів особистої безпеки.

Низький рівень. Старшокласник не бажає аналізувати військову службу за контрактом та свої індивідуальні особливості, не здатний без сторонньої допомоги визначати відповідність вимог військової служби власним особливостям. Професійні інтереси та наміри стосовно проходження військової служби за контрактом низькі, вмотивованість до вибору цієї професії відсутня, його ціннісні орієнтири не відповідають цінностям службово-бойової діяльності. У старшокласника немає уявлення про кар'єрне зростання під час проходження військової служби. У поведінці орієнтується, швидше, на зовнішні чинники (громадську думку), а не на власні міркування. Рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни» низький. Старшокласник демонструє невпевнені дії, завдання виконує нечітко і не у повному обсязі, припускається помилок, іноді допускає порушення заходів особистої безпеки.

Серед умов визначення ефективності процесу професійного самовизначення старшокласника щодо проходження військової служби за контрактом є розробка

педагогічного інструментарію для діагностування зазначеного феномену. Відповідно до наведеної у підрозділі 1.2 структури, критеріїв сформованості готовності особистості до професійного самовизначення щодо проходження військової служби було визначено відповідні їм показники та розроблено інструментарій для діагностування рівнів сформованості цього особистісного новоутворення (табл. 2.3).

Показники – це докази, характерологічні ознаки певного аспекта критерія [168, с. 185]. Критеріям сформованості готовності особистості до професійного самовизначення щодо проходження військової служби найбільше відповідають такі показники:

Таблиця 2.3

Діагностичні методики оцінювання компонентів готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби

Компонент	Критерій	Показник	Діагностичні методики
Емоційно-ціннісний	Мотиваційний	Мотиви вибору військової служби за контрактом	«Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору» (додаток К)
		Професійні наміри	Адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри» (додаток Е)
		Професійні інтереси	ОДАНІ-2 (додаток Ж)
Когнітивний	Пізнавально-рефлексивний	Здатність до аналізу військової служби за контрактом	«Прогресивні матриці Равена» (додаток К)
		Здатність до самоаналізу	Адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри»

			(додаток Е) (допоміжні тести Дж. Голланда (додаток В) та Є. А. Клімова (додаток Д), діагностичні інтерв'ю(додато к Л))
			Методика «Самооцінка структури темпераменту» (додаток К)
Діяльнісний	Процесуально-результативний	Наявність обґрунтованог о особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому	Адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри» (додаток Е)
		Рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять	Результати контролю

мотиваційному – мотиви вибору військової служби за контрактом, професійні
наміри, професійні інтереси;

пізнавально-рефлексивному – здатність до аналізу військової служби за
контрактом, здатність до самоаналізу;

процесуально-результативному – наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому, рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять.

За результатами дослідження Р. С. Кулакової важливе значення мають значення показників пізнавально-рефлексивний критерію: «самооцінка старшокласника є компонентом самосвідомості особистості, яка містить у собі знання про власну самоцінність, оцінку самої себе через ієрархію значущих цінностей. Вона являє собою форму відображення людиною самої себе як особливого об'єкта пізнання і залежить від прийнятих людиною цінностей, її особистісної сутності, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки й діяльності. Самооцінка особистості функціонує у загальній (відображає узагальнені знання суб'єкта про себе і засноване на них цілісне ставлення до себе) і часткова (оцінка конкретних проявів і якостей у діяльності і поведінці) формах. Взаємодія загальної і часткової самооцінки виконує регулятивні функції, виступаючи необхідною внутрішньою умовою організації суб'єктом своєї поведінки, діяльності, відносин. При цьому самооцінка людини тісно пов'язана з рівнем її домагань, які якісно характеризують складність сформованих нею цілей і завдань діяльності в перспективі. Тобто, рівень домагань особистості за такого їх розуміння, розглядається як обраний напрям реалізації сформованої у неї самооцінки» [77, с. 86].

Кожному показнику сформованості готовності особистості до професійного самовизначення щодо проходження військової служби підібрані діагностичні методики.

На думку Д. О. Закатнова [53], для дослідження динаміки когнітивного компонента готовності старшокласника до професійного самовизначення найбільш придатною є методика, розроблена С. Фукуямою (F-тест або Фукуяма-тест). Вона надає можливість дати кількісну та якісну характеристики таким показникам, як здатність до самоаналізу та до аналізу професій [198]. Проте процедура використання цього тесту та інтерпретація емпіричних даних є досить складними.

Згаданий учений, використовуючи методику С. Фукуями, сам собі заперечує: «Аналіз особливостей організації освітнього процесу в школах України показав, що в Україні відсутні організаційно-педагогічні передумови, необхідні для масового впровадження методики С. Фукуями в повному обсязі у практику роботи загальноосвітніх шкіл. Перш за все, це обумовлено відсутністю належної організаційно-педагогічної інфраструктури, в першу чергу – матеріально-технічної бази, необхідної для проведення професійних проб. Крім того, поступове згортання системи трудової підготовки учнів в Україні взагалі ставить під сумнів можливість впровадження методики С. Фукуями до практики роботи загальноосвітньої школи. У той же час необхідно зауважити, що окремі складові методики С. Фукуями, а саме застосування у профорієнтаційній роботі з учнями загальноосвітніх шкіл процедури якісно-кількісної підготовленості учнів до самооцінки своєї й аналізу світу професій» [53, с. 109]. Проте ті, хто ознайомлені зі змістом цієї методики, з такою тезою не погодяться. Це неможливо зробити, оскільки оцінювання готовності до професійного самовизначення учня здійснюється шляхом зіставлення самооцінки учня та оцінки вчителя за результатами спостережень за учнем у процесі реалізації ним трьох професійних проб за 16 напрямками професійної діяльності. До речі, той же вчений Д. О. Закатнов зазначає, «що посилань на певну класифікацію професій, яка обумовила вибір визначених С. Фукуямою 16 напрямків професійної діяльності, ми не знайшли» [53, с. 108].

Запропонований нами засіб професійного визначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом – залучення офіцерів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності – забезпечує реалізацію методики С. Фукуями за одним напрямком професійної діяльності.

Слід зазначити, що якщо реалізація методики С. Фукуями передбачає постійну, жорстко структуровану спільну діяльність учня та педагога, то методика Дж. Голланда базується переважно на самостійній пізнавальній активності учня та

його самоаналізі. Дж. Голланд пропонує таку класифікацію типів особистості: реалістичний, артистичний, інтелектуальний, конвенціональний, підприємливий, соціальний. За результатами тестування учень визначає свій узагальнений особистісний код, а потім з'ясовує групу спеціальностей, яка відповідає його власним особливостям, визначає рівень освіти необхідний для оволодіння обраною професією, планує власну професійну кар'єру [201]. За результатами проведеної експертної оцінки офіцерами військових частин, які перебували на курсах підвищення кваліфікації та ті які навчалися за освітнім ступенем «магістр» у Національній академії Національної гвардії України, військовій службі за контрактом відповідають такі типи особистості: реалістичний (ясне розуміння цінностей і установок стосовно до конкретної мети; контроль своєї діяльності; впевненість у собі, самоконтроль; адаптивність, відсутність почуття безпорадності), соціальний (здатність до спільної роботи заради досягнення цілей; здатність слухати інших людей і брати до уваги те, що вони говорять; здатність вирішувати конфлікти), підприємливий (довіра, здатність спонукати інших людей працювати спільно заради досягнення мети; здатність до суб'єктивного оцінювання особистісного потенціалу співробітників; готовність дозволяти іншим людям приймати самостійні рішення), конвенціональний (готовність займатися організацією і громадським плануванням). Тест професійного самовизначення Дж. Голланда наведено у додатку В.

З метою визначення професійних уподобань учня використовується тест Є. А. Клімова (додаток Д), відповідно до якого існують такі типи професійних уподобань [67]: «людина – природа» – об'єднує в собі професії, в яких головний, ведучий предмет роботи – це рослини, тварини або мікроорганізми; «людина –техніка» об'єднує в собі професії, в яких головний, ведучий предмет праці – технічні системи, речові об'єкти, матеріали, види енергії; «людина – знакова система» об'єднує в собі професії, в яких головний, ведучий предмет роботи – умовні знаки, цифри, коди, мови; «людина – людина» об'єднує в собі професії, в яких головний, ведучий предмет роботи – люди, групи, колективи, спільноти людей; «людина – художній образ» об'єднує в собі професії, в яких головний,

ведучий предмет роботи – художні образи та умови їх побудови. За результатами проведеної експертної оцінки зазначеною вище групою офіцерів військової служби за контрактом відповідають такі типи професійних уподобань: «людина –людина», «людина – техніка», «людина – знакова система».

Згадані тести Дж. Голланда та Є. А. Клімова ми пропонуємо використовувати як допоміжні під час роботи з опитувальником Е. Зеєра «Професійні наміри» [54, с. 107–112]. Цей опитувальник в адаптованому вигляді пропонують використовувати співробітники лабораторії трудового виховання і профорієнтаційних технологій Інституту проблем виховання НАПН України [155, с. 19]. Ми цілком погоджуємося з ними й адаптували його під процес визначення рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (додаток Е). Проте цей опитувальник працює не лише на визначення рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за когнітивним компонентом, а й за певними показниками інших компонентів. У таблиці 2.4 відображено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за опитувальником «Професійні наміри» за показниками готовності: здатність до аналізу військової служби за контрактом, здатність до самоаналізу, професійні інтереси, професійні наміри, наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому. За опитувальником «Професійні наміри» можна також визначити ефективність профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Для визначення значення показника «професійні інтереси до військової служби за контрактом» доцільно застосовувати опитувальник «ОДАНІ-2» (орієнтаційно-діагностична анкета інтересів), запропонований Б. Федоришиним [182] (додаток Ж). Ця методика базується на змістовній триступеневій диференціації запитань, яка дозволяє виявити особливості розвитку інтересів за

Таблиця 2.4

**Обробка й інтерпретація результатів за опитувальником
«Професійні наміри» (Е. Зеєра)**

Показник готовності	Напрямки, які свідчать про рівень готовності за адаптованим опитувальником	Рівні готовності	Наявність відповідей, які свідчать про рівень готовності за адаптованим опитувальником
Здатність до аналізу військової служби за контрактом	Знання про військову службу за контрактом	Високий	Більше половини відповідей: 3, 4, 5 (а), 6 (а, г), 11, 12, 17, 21, 22
		Середній	Менше половини відповідей: 3, 4, 5 (б), 6 (а, г), 11, 12, 17, 21, 22
		Низький	Відповіді: 5 (в), 11 (в)
Здатність до самоаналізу	Оцінка своєї придатності до проходження військової служби за контрактом	Високий	Більше половини відповідей: 4, 7 (а-в), 9, 11, 12, 13 (б, залежно від інформації, відображеної у д), 21
		Середній	Менше половини відповідей: 4, 7 (а-в), 9, 11, 12, 13 (а), 21
		Низький	Відповіді: 7 (г), 9 (залежно від інформації, відображеної у в), 11 (в), 13 (в, г, залежно від інформації, відображеної у д)
Професійні інтереси; професійні наміри	Захоплення і професійні наміри	Високий	Більше половини відповідей: 2 (а-г, залежно від інформації, відображеної у д), 9, 11, 12, 19, 20, 21, 22 (в-д)
		Середній	Менше половини відповідей: 2 (а-г, залежно від інформації, відображеної у д), 9, 11, 12, 19, 20, 21, 22 (в-д)
		Низький	Відповіді: 2 (залежно від інформації, відображеної у д), 9 (залежно від інформації відображеної у в), 11 (в), 22 (а, б)
Наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому	Життєві плани респондентів	Високий	Більше половини відповідей: 1 (а-г), 2 (а-г, залежно від інформації, відображеної у д), 6 (в, г), 12, 13 (б, залежно від інформації, відображеної у д), 16, 17, 20, 22 (в-д)
		Середній	Менше половини відповідей: 1 (а-г), 2 (а-г, залежно від інформації, відображеної у д), 6 (в, г), 12, 13 (а), 16, 17, 20, 22 (в-д)
		Низький	Відповіді: 1 (д, е), 2 (залежно від інформації, відображеної у д), 13 (в, г, залежно від інформації, відображеної у д), 22 (а, б)

сімнадцятьма напрямками практичної діяльності. Запитання першого ступеня спрямовані на первинну діагностику сфери інтересів учнів, на орієнтовне виявлення його переваг. Вони дозволяють зафіксувати наявність або відсутність бажання ознайомитись з тією чи іншою галуззю знань або діяльності. Відповіді на запитання першого ступеня свідчать про наявність в учня певного (позитивного або негативного) ставлення до конкретної сфери діяльності. Якщо позитивні відповіді на запитання першого ступеня підкріплюються позитивними відповідями на

запитання другого ступеня, то це дозволяє зробити висновок, що учень не лише позитивно ставиться до конкретної галузі знань або діяльності, а виступає як суб'єкт-діяч, на відміну від суб'єкта-споглядача (пізнавально-активний рівень розвитку інтересу). І навпаки, якщо позитивні відповіді на запитання першого ступеня в подальшому не підтверджуються, а заперечуються, то є вже підстави не лише припустити, а й зробити висновок про недовіру, пасивність виявленого інтересу (ситуативно-пасивний розвиток інтересу). На третьому ступені запитань виявляється активний прояв особистості в тому чи іншому напрямі його інтересів, проба сил особистості, ґрунтовне залучення її до практичної діяльності (активно-практичний рівень розвитку інтересу). У цьому випадку вже йдеться про високий рівень дієвості та сили інтересу, його глибини і стійкості [182, с. 12, 13]. Цей опитувальник як інструмент для проведення діагностики рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення використовували Д. О. Закатнов [53], Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко, І. І. Ткачук [155]. У таблиці 2.5 відображено, як здійснювати обробку й інтерпретацію результатів за опитувальником «ОДАНИ-2».

Співробітниками Національної академії Національної гвардії України розроблено психодіагностичний комплекс «Психодіагностика» версії 2.0, який призначений для проведення психодіагностичного тестування респондентів, обробки результатів тестування, їх зберігання.

Програма дозволяє переглядати результати, що зберігаються, як окремих тестів, так і набору тестів для окремого респондента або групи респондентів. Крім того, у процесі проведення тестування формуються кілька шкал прийняття рішення – шкала загального балу й шкала груп придатності, 5-бальна шкала прогнозування успішності респондентів за різними спеціальностями та 226-бальна шкала прогнозування ефективності виконання службового завдання [157]. Серед методик, що ввійшли до комплексу, використовувалися у процесі визначення готовності до професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом чи у резерві:

- 1) дослідження особливостей темпераменту – методика «Самооцінка

структури темпераменту» (Б. М. Смірнов);

2) дослідження загальних здібностей, що визначають можливість оволодіння будь-якою діяльністю – «прогресивні матриці Равена»;

3) визначення особливостей мотивації вибору саме професії військовослужбовця – «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору».

Таблиця 2.5

Обробка та інтерпретація результатів за опитувальником «ОДАНІ-2»

Показник готовності	Рівні розвитку інтересу	Рівні готовності	Наявність відповідей, які свідчать про рівень готовності за адаптованим опитувальником
Професійні інтереси до військової служби за контрактом	Ситуативно-пасивний	Низький	Сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 21, 16, 33, 17, 34, складає не менше 4
	Пізнавально-активний	Середній	Сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 21, 38, 55, 16, 33, 50, 67, 17, 34, 51, 68, складає не менше 8
	Активно-практичний	Високий	Сума балів, отриманих за відповіді на питання №№ 4, 21, 38, 55, 72, 89, 16, 33, 50, 67, 84, 101, 17, 34, 51, 68, 85, 102, складає не менше 12

Роботу користувача при тестуванні у психодіагностичному комплексі «Психодіагностика» версії 2.0 відображено у додатку К. У таблиці 2.6 показано, як здійснювати обробку й інтерпретацію результатів за згаданими методиками психодіагностичного комплексу.

Межі за шкалами методик зазначені в Інструкції про порядок організації та здійснення професійно-психологічного відбору у Національній гвардії України [147, с. 26, 34].

Таблиця 2.6

Обробка й інтерпретація результатів за методиками «Самооцінка структури

темпераменту», «прогресивні матриці Равена» та «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору»

Показник готовності	Методика	Шкала	Зіставлення межі за шкалою методики та рівнів готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом чи у резерві	
			низький	високий, середній
Здатність до самоаналізу	Тест Смірнова	Екстраверсія – інтроверсія	$x > 12$	$x \leq 12$
		Ригідність – пластичність	$x \geq 6, x \leq 17$	$6 < x < 17$
		Емоційна збудливість – врівноваженість	$x < 11$	$11 \geq x$
		Темп реакції	$x \geq 6, x \leq 17$	$6 < x < 17$
		Активність	$x > 9$	$x \leq 9$
Здатність до аналізу військової служби за контрактом	Тест Равена	IQ	$x > 90$	$x \leq 90$
Мотиви вибору військової служби за контрактом	Тест мотивації	Мотиви, що пов'язані з метою і змістом професії	$x > 21$	$x \leq 21$
		Мотиви, що пов'язані з особистісним і професійним удосконаленням	$x \geq 10, x \leq 23$	$10 < x < 23$
		Несамостійний вибір професії	$x \geq 4, x \leq 21$	$4 < x < 21$
		Мотиви, що пов'язані з прагненням компенсувати характерологічні недоліки	$x \geq 5, x \leq 23$	$5 < x < 23$
		Асоціальні мотиви	$x \geq 3, x \leq 20$	$3 < x < 20$

Опитувальник Б. М. Смірнова дозволяє виявити низьку полярних властивостей темпераменту: екстраверсія – інтроверсія, емоційна збудливість – емоційна врівноваженість, темп реакцій (швидкий – повільний), активність (висока – низька). Він також має шкалу щирості випробуваного під час відповідей на запитання, що дає змогу оцінити надійність отриманих результатів.

Прогресивні матриці Равена призначені для вимірювання рівня інтелектуального розвитку. За Дж. Равеном, цей тест визначає здібності сприймати певні форми, схоплювати їх особливості, характер і взаємні відносини або ансамбль, сукупність відносин, а тому він і вимагає логічних міркувань. Автор вважає, що тут мова йде не про абсолютний вимір якогось абсолютного інтелекту, а проте результати тесту певною мірою репрезентують інтелект.

«Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору» була розроблена у науково-дослідній лабораторії соціальної і психологічної роботи Харківського національного університету внутрішніх справ. Методика побудована за типом оцінної шкали, що складається з 40 тверджень, кожне з яких обстежуваний оцінює за 5-бальною системою.

Ефективне використання інтерв'ю можливе лише за умов попереднього аналізу вимог професії, спеціальності, посади. Успішність інтерв'ю залежить від того, як вимоги до роботи перетворено на питання інтерв'ю. Найбільшу ефективність у діагностичних інтерв'ю для визначення здатності та готовності засвоювати професію показали питання, які звертаються до минулого обстежуваного, його власного досвіду в тих чи інших аспектах майбутньої діяльності; питання про наявні професійні знання та ситуативні питання, в яких потрібно безпосередньо відреагувати на запропоновану ситуацію. Приклади питань, які можна використовувати для діагностики у старшокласників психологічних якостей, важливих для успішного професійного самовизначення, наведено у додатку Л.

Для визначення значення показника «рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять» доцільно застосовувати результати контролю навчальних досягнень відповідно до навчальної програми предмета «Захист Вітчизни» (для закладів загальної середньої освіти) (додатки М, Н).

У таблиці 2.7 відображено, як здійснювати обробку та інтерпретацію результатів за рівнями оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять.

Таблиця 2.7

Обробка й інтерпретація результатів за рівнями оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять

Рівень готовності	Бали індивідуального оцінювання
Високий	12–10
Середній	9–7
Низький	6–1

Рівень певного компонента готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом визначається як середнє суми усіх рівнів готовності усіх методик цього компонента. Рівень готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом визначається як середнє суми всіх рівнів компонентів готовності.

Отже, констатувальний етап педагогічного експерименту являв собою пілотні дослідження, визначення рівнів готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (високий, середній, низький), визначення показників готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (для мотиваційного критерію – професійні інтереси, професійні наміри, мотиви вибору військової служби за контрактом; для пізнавально-рефлексивного критерію – здатність до аналізу військової служби за контрактом, здатність до самоаналізу; для процесуально-результативного критерію – наявність обґрунтованого особистого плану кар’єрного зростання під час проходження військової служби, рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять), розроблення педагогічного інструментарію діагностування рівнів готовності (методика «прогресивні матриці Равена», адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри», методика «Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнов), «ОДАНІ-2», методика «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору», результати контролю

навчальних досягнень).

2.2. Стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

Єдиного визначення поняття експерименту немає. Існуючі тлумачення мають певні недоліки. Визначення, наведене нижче, не претендує на узагальненість, проте його нам цілком достатньо для дослідження. Під *педагогічним експериментом* будемо розуміти «науково поставлений дослід у галузі навчальної чи виховної роботи, спостереження досліджуваного педагогічного явища в спеціально створених і контрольованих дослідником умовах», який має за мету встановлення залежності «між тим чи іншим впливом або умовою навчання та виховання і його результатом» [50].

Метою будь-якого педагогічного експерименту є емпіричне підтвердження або спростування гіпотези дослідження і (або) справедливості теоретичних результатів, тобто обґрунтування того, що пропонований педагогічний вплив (нові педагогічні умови) є більш ефективним (або, можливо, навпаки – менш ефективним). Для цього, як мінімум, необхідно відобразити, що, застосовуючи його до тих же об'єктів (у цьому випадку до групи учнів), він дає інші результати, ніж застосування традиційних педагогічних впливів. Для цього виділяється експериментальна група, яка порівнюється з контрольною групою. Різницю ефектів педагогічних впливів буде обґрунтовано, якщо дві ці групи спочатку збігаються за своїми характеристиками, відрізняються за реалізацією педагогічних впливів. Отже, потрібно провести два порівняння і показати, що при першому порівнянні (до початку педагогічного експерименту) характеристики експериментальної та контрольної груп збігаються, а при другому (після закінчення експерименту) – різняться. Оскільки об'єктом педагогічного експерименту є група учнів, а кожна людина індивідуальна, то говорити про збіг чи

відмінності характеристик експериментальної та контрольної груп можна лише у формальному, статистичному сенсі. Для того щоб з'ясувати, чи є збіги або відмінності випадковими, використовують статистичні методи, які дозволяють на основі даних, отриманих у результаті експерименту, прийняти обґрунтоване рішення про збіги або відмінності.

Педагогічний експеримент проведено у Вовчанському районі Харківської області, де знаходиться навчальний центр Національної академії Національної гвардії України. Інформаційним відділом освіти Вовчанської районної державної адміністрації була надана інформація про заклади освіти, в яких учні 11-х класів вивчають предмет «Захист Вітчизни» (табл. 2.4, 2.5). Наведені об'єкти ми розподілили на дві групи за принципами розташування об'єкта до військового підрозділу та за чисельністю учнів у 11-х класах.

Таблиця 2.4

**Дані експериментальної групи про заклади освіти
Вовчанської районної ради Харківської області, в яких учні 11-х класів
вивчають предмет «Захист Вітчизни»**

№ пор.	Назва закладу освіти	Кількість 11-х класів	Кількість учнів, які вивчають предмет «Захист Вітчизни»
1	Вовчанська гімназія № 1 Вовчанської районної ради Харківської області	2	29
2	Вовчанський ліцей № 2 Вовчанської районної ради Харківської області	2	33
3	Вовчанська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	12
4	Вовчансько-Хутірська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	9
5	Революційна загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	8
6	Вовчанська загальноосвітня школа I-III ступенів № 7 Вовчанської районної ради Харківської області	1	9
Усього		8	100

Таблиця 2.5

**Дані контрольної групи про заклади освіти
Вовчанської районної ради Харківської області, в яких учні 11-х класів**

вивчають предмет «Захист Вітчизни»

№ пор.	Назва закладу освіти	Кількість 11-х класів	Кількість учнів, які вивчають предмет «Захист Вітчизни»
1	Білоколодязний навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад) Вовчанської районної ради Харківської області	1	6
2	Гонтарівська Друга загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	7
3	Жовтнева Друга загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	11
4	Землянський навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад) Вовчанської районної і ради Харківської області	0	2
5	Іванівська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	5
6	Новоолександрівська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	5
7	Охрімівський навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад) Вовчанської районної ради Харківської області	0	2
8	Різниківська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	0	3
9	Хотімлянська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	4
10	Юрченківська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	8
11	Вільчанська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	0	3
12	Пільнянський навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад) Вовчанської районної ради Харківської області	0	3
13	Жовтневий навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад) Вовчанської районної ради Харківської області	1	5
14	Старосалтівська загальноосвітня школа I-III ступенів ім. Героя Радянського Союзу О. М. Щербака	1	7
15	Друга Червоноармійська загальноосвітня школа I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області	1	7
Усього		10	78

Для виявлення рівнів готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом чи у резерві на початку дослідно-експериментальної роботи було проведено констатувальний етап педагогічного експерименту, у якому взяли участь 178 старшокласників.

Експериментальну роботу було запроваджено у двох групах: контрольна

група (КГ) передбачала формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за традиційним способом виховання – цілеспрямований вплив на групи не здійснювався; експериментальна група (ЕГ) створювала передумови для запровадження структурно-функціональної моделі готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

До ЕГ увійшло 100 учнів 11-х класів вовчанських гімназії № 1, ліцею № 2, загальноосвітньої школи I-III ступенів, загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7, Вовчансько-Хутірської та Революційної загальноосвітніх шкіл I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області (див. табл. 2.4).

З метою об'єктивного оцінювання результатів педагогічного експерименту шляхом порівнювання динаміки готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом на початку і наприкінці експерименту була сформована КГ учнів. Її склали 78 учнів 11-х класів Білоколодязного, Жовтневого, Землянського, Охрімівського та Пільнянського навчально-виховних комплексів, Вільчанської, Гонтарівської Другої, Жовтневої Другої, Іванівської, Новоолександрівської, Різниківської, Старосалтівської, Другої Червоноармійської, Хотімлянської та Юрченківської загальноосвітніх шкіл I-III ступенів Вовчанської районної ради Харківської області (табл. 2.5).

З точки зору аналізу даних експерименту можна виділити три типи завдань [121], зокрема:

- опис даних (компактне й інформативне відображення результатів вимірювань характеристик досліджуваних об'єктів);
- встановлення збігу характеристик двох груп;
- встановлення відмінності характеристик двох груп (експериментальної та контрольної).

Наведені завдання є базовими з таких причин. По-перше, вони охоплюють більшість завдань аналізу даних, що зустрічаються в експериментальних дослідженнях педагогічних наук. По-друге, вони сформульовані для найпростішої схеми організації педагогічного експерименту – коли стан досліджуваних об'єктів

описується одним показником і вимірюється два рази – до початку дії і після її завершення. Припустимо, що в результаті вимірювання одного й того ж самого показника за допомогою однієї й тієї ж самої процедури вимірювань були отримані такі дані: $x = (x_1, x_2, \dots, x_N)$ – вибірка для експериментальної групи і $y = (y_1, y_2, \dots, y_M)$ – вибірка для контрольної групи, де x_i – елемент вибірки – значення досліджуваного показника у i -го члена експериментальної групи, $i = 1, 2, \dots, N$, а y_j – значення досліджуваного показника у j -го члена контрольної групи, $j = 1, 2, \dots, M$. Експериментом було охоплено 178 осіб, до експериментальної групи ввійшло 100 осіб, до контрольної – 78 осіб ($N = 100$, $M = 78$).

Вимір рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом полягає у діагностуванні з допомогою методик, визначених у підрозділі 2.1. Характеристикою учня (ознакою) є результати вирішених їм завдань. Результати експерименту можуть бути отримані й у порядковій шкалі (або переведені із шкали відносин у порядкову), тому розглянемо дані у порядковій шкалі.

Використання комп'ютера під час аналізу результатів педагогічних експериментів, безсумнівно, є доцільним. Однак використовувати статистичні критерії, «зашиті» в пакети програм, слід обережно, вони коректно реалізовані у професійних статистичних пакетах, серед яких можна виділити і рекомендувати такі найпоширеніші пакети статистичного аналізу, як: Statistica, StatGraphics і SPSS. Однак згадані програми, по-перше, є ліцензійними і коштують досить дорого. По-друге, вони доволі складні й вимагають значних витрат часу для свого освоєння. Поряд із цим існують інструменти статистичного аналізу в електронних таблицях Microsoft Excel, що входять у стандартний комплект Microsoft Office. Однак, на жаль, рекомендований статистичний критерій не реалізований у Microsoft Excel, тому можна порадишити проводити розрахунок емпіричних значень критеріїв вручну. Альтернативою є використання комп'ютерної програми «Статистика в педагогіці» [121].

Як зазначалося вище, типовим завданням аналізу даних у педагогічних дослідженнях є встановлення збігів або відмінностей характеристик

експериментальної та контрольної груп [121]. Для цього формулюються статистичні гіпотези:

- гіпотеза про відсутність відмінностей (так звана нульова гіпотеза);
- гіпотеза про значущість відмінностей (так звана альтернативна гіпотеза).

Для прийняття рішень про те, яку з гіпотез (нульову або альтернативну) слід прийняти, використовують вирішальні правила – статистичні критерії. Тобто на основі інформації про результати спостережень (характеристики членів експериментальної та контрольної груп) розраховується число, що називається емпіричним значенням критерію. Це число порівнюється з відомим еталонним числом – критичним значенням критерію. Критичні значення наводяться, як правило, кількох рівнів значущості. Рівнем значущості називається ймовірність помилки, що полягає у відхиленні (не прийнято) нульової гіпотези, тобто ймовірність того, що відмінності вважаються істотними, а вони насправді випадкові. Зазвичай використовують рівні значущості (позначаються α), рівні 0,05, 0,01 і 0,001. У педагогічних дослідженнях в основному обмежуються значенням 0,05, тобто, грубо кажучи, допускається не більше ніж 5 % можливості помилки. Якщо отримане дослідником емпіричне значення критерію виявляється менше критичного або дорівнює йому, то приймається нульова гіпотеза – вважається, що на заданому рівні значущості (тобто при тому значенні α , для якого розраховано критичне значення критерію) характеристики експериментальної та контрольної груп збігаються. В іншому випадку, якщо емпіричне значення критерію виявляється строго більше, ніж критичне, то нульова гіпотеза відкидається і приймається альтернативна гіпотеза – характеристики експериментальної та контрольної груп вважаються різними з достовірністю відмінностей $1 - \alpha$ [121]. Іншими словами, чим менше емпіричне значення критерію, тим більше ступінь збігу характеристик порівнюваних об'єктів. І навпаки, чим більше емпіричне значення критерію, тим сильніше розрізняються характеристики порівнюваних об'єктів.

Надалі ми обмежимося рівнем значущості $\alpha = 0,05$, тому, якщо емпіричне значення критерію виявляється менше критичного або дорівнює йому, то можна

зробити висновок, що «характеристики експериментальної і контрольної груп збігаються з рівнем значущості 0,05». Якщо емпіричне значення критерію виявляється строго більше критичного, то можна зробити висновок, що «достовірність відмінностей характеристик експериментальної та контрольної груп дорівнює 95 %» [121]. Оскільки дані отримані в результаті вимірів порядковою шкалою, число градацій різних балів більше трьох або дорівнює трьом і якщо обсяг вибірок не малий ($N, M > 50$), то ми використовуємо критерій χ^2 .

Загальний алгоритм використання статистичних критеріїв простий [121]: до початку і після закінчення експерименту на основі інформації про результати спостережень (характеристик елементів експериментальної та контрольної груп) обчислюється емпіричне значення критерію. Це число порівнюється з відомим (табличним) числом – критичним значенням критерію. Якщо емпіричне значення критерію виявляється менше критичного або дорівнює йому, то можна стверджувати, що «характеристики експериментальної і контрольної груп збігаються з рівнем значущості 0,05 за статистичним критерієм χ^2 ». В іншому випадку (якщо емпіричне значення критерію виявляється значно більше за критичного) можна стверджувати, що «достовірність відмінностей характеристик експериментальної та контрольної груп за статистичним критерієм χ^2 дорівнює 95 %». Отже, якщо характеристики експериментальної та контрольної груп до початку експерименту збігаються з рівнем значущості 0,05 і водночас достовірність відмінностей характеристик експериментальної та контрольної груп після експерименту дорівнює 95 %, то можна зробити висновок, що «застосування пропонованого педагогічного впливу нових педагогічних умов призводить до статистично значущих (на рівні 95 % за критерієм χ^2) відмінностей результатів до початку і після закінчення проведення експерименту» [121].

Діагностику рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом проводили за етапами, наведеними в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Етапи діагностики рівня готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

Етап діагностики	Діагностична методика
1. Отримання дослідником результатів контролю навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» за 10-й клас	Результати контролю навчальних досягнень
2. Доведення дослідником домашнього завдання учнями – самостійне тестування, метою якого є адаптація до діагностування (результати тестування у визначенні рівня професійного самовизначення не використовувалися); виконання учнями домашнього завдання	Допоміжні тести Дж. Голланда та Є. А. Клімова
3. 1-й день діагностування. Тестування на психодіагностичному комплексі «Психодіагностика». Виконання завдань учнями на комп'ютерах	«Прогресивні матриці Равена»; «Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнов); «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору»
4. 2-й день діагностування. Виконання учнями письмових завдань на бланках	Адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри»; «ОДАНІ-2»
5. Обробка результатів	
6. За умови виникнення сумнівів при виведенні результатів використовуються інтерв'ю. Вибір інтерв'ю здійснюється у залежності від отриманої відповіді на запитання № 22 адаптованого опитувальника Е. Зеєра «Професійні наміри», «ОДАНІ-2»	Діагностичні інтерв'ю
7. Виведення загальної оцінки за діагностичними методиками	

Результати діагностики рівня готовності кожного старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом подано у додатку П.

Результати контролю навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» за 10-й клас ЕГ та КГ наведено в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Результати контролю навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни»

за 10-й клас експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Чисельність контрольної групи до початку експерименту (осіб)	Чисельність експериментальної групи до початку експерименту (осіб)
Низький	8	6
Середній	43	60
Високий	34	34

Слід звернути увагу, що у психодіагностичному комплексі «Психодіагностика» відображені діагностичні методики, які використовуються у професійному відборі на військову службу за контрактом. Якщо результати за методикою «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору» у динаміці, залежно від умов, можуть змінюватися, то результати за методиками «Прогресивні матриці Равена» та «Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнова) є стійкими. За результатами роботи на згаданому психодіагностичному комплексі «Психодіагностика» встановлено, що 18 учням, які брали участь в експерименті, у разі їх бажання проходити військову службу не пройдуть професійний відбір й у проходженні військової служби їм буде відмовлено (таблиця 2.8).

За результатами оцінювання знань про військову службу за контрактом з допомогою адаптованого опитувальником Е. Зеєра «Професійні наміри» визначено, що 25 учнів контрольної групи та 28 – експериментальної (30 % опитаних) не мають уявлення про умови проходження військової служби і не знають, чи існують професії, споріднені з військовою службою.

Таблиця 2.8

Чисельність учнів експериментальної та контрольної груп, які у разі їх бажання проходити військову службу не пройдуть професійний відбір й у проходженні військової служби їм буде відмовлено

Діагностична методика	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)
«Прогресивні матриці Равена»	7	8

«Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнов)	6	10
<i>Усього</i>	8	10

За результатами оцінювання своєї придатності до проходження військової служби за контрактом з допомогою цього ж опитувальника визначено, що 38 учнів контрольної групи та 50 – експериментальної (49 % опитаних) не виявили у собі важливих якостей для проходження військової служби за контрактом і вважають, що їм заважають у здійсненні професійного самовизначення щодо обраної професії невпевненість у собі, низька самооцінка та неуспіх у виконанні багатьох завдань службово-бойової діяльності. Такі результати опитування виникли в наслідок відсутності здійснення професійних проб учнями у службово-бойовій діяльності, на які звертає увагу С. Фукуяма [198].

За результатами оцінювання професійних намірів визначено, що 6 учнів контрольної групи та 17 – експериментальної більшою мірою захоплюють галузі знань, які вивчають природу та мистецтво, не читають літературу про військову службу і взагалі не збираються присвячувати себе службово-бойовій діяльності. Під час проведення діагностичних інтерв'ю встановлено, що 4 учні пов'язують таке рішення зі своїм віросповіданням.

У процесі оцінювання життєвих планів з допомогою цього ж опитувальника 14 із 23 респондентів підтвердили, що не будуть пов'язувати свою діяльність з військовою службою, 43 учні взагалі не визначилися, чим будуть займатися після закінчення навчання у закладах загальної середньої освіти.

За результатами діагностики за методикою ОДАНІ-2 виявлено, що у третій частині рівень розвитку інтересу респондентів (як у контрольній так, і в експериментальній групі) ситуативно-пасивний стосовно до техніки, спорту та військової справи – напрямків, що відповідають службово-бойовій діяльності.

Загальні результати констатувального етапу експерименту показали, що високий рівень готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за всіма критеріями проявили 43 % учнів ЕГ і 37,18 % – КГ. Середній рівень готовності старшокласників до

професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 49 % осіб ЕГ і 56,41 % осіб КГ. 8 % учнів ЕГ і 6,41 % старшокласників КГ виявили низький рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Вихідними даними є результати оцінювання експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі дослідження (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Рівні сформованості готовності
за результатами констатувального етапу дослідження**

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)
Низький	5	8
Середній	44	49
Високий	29	43

За результатами проведення дослідження стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за середнім балом оцінено як «середній» (2,3). Сутність нашого дослідження полягає у тому, що ми висуваємо гіпотезу про те, що запропоновані педагогічні умови дають можливість підвищити результати до «високого» рівня.

Для цього необхідно визначити, чи є однорідними запропоновані нами для педагогічного експерименту групи за характеристиками учнів по відношенню до професійного самовизначення. Оскільки дані отримані в результаті вимірів порядковою шкалою, число градацій різних балів більше трьох або дорівнює трьом і якщо обсяг вибірок не малий ($N, M > 50$), то ми будемо використовувати критерій χ^2 . За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» отримані дані, які подані у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Описова статистика експерименту формування готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом експериментальної та контрольної груп (констатувальний етап)

Параметри	Контрольна група (осіб)	Експериментальна група (осіб)
Об'єм вибірки	78	100
Мінімум	1	1
Максимум	2	2
Інтервал	6	6
Сума	180	235
Середнє	2,3077	2,35
Медіана	2	2
Дисперсія	0,3457	0,3914

За результатами розрахунків визначено, що емпіричне значення критерію χ^2 дорівнює 0,9792, критичне – 5,991. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні. Це є вихідною умовою для подальшого проведення педагогічного експерименту.

Отже, за результатами проведення дослідження стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за середнім балом оцінено як «середній». Статистично обґрунтовано, що експериментальна та контрольна групи за характеристиками учнів стосовно до професійного самовизначення є однорідними. Для подальшого проведення дослідження необхідно обґрунтувати педагогічні умови, результати впровадження яких у виховний процес загальноосвітніх шкіл дадуть змогу підвищити зазначені результати до «високого» рівня.

2.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом

Поняття «умова» розглядають як необхідну обставину, яка уможливорює

здійснення, утворення чи сприяння чомусь [174, с. 718]. У філософському словнику поняття «умова» визначається як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих чинників, завдяки яким вона виникає й існує [183, с. 703]. Умови являють собою середовище, в якому виникає, існує й розвивається те чи інше явище або процес. Поза цим середовищем вони не можуть існувати. У науці та на практиці розрізняють необхідні й достатні умови. Необхідні умови наявні тоді, коли виникає якась дія, достатні – неодмінно викликають таку дію.

У педагогіці існують різні підходи до визначення змісту поняття «педагогічна умова». *Педагогічна умова* – це «така обставина чи ситуація, що впливає (прискорює або гальмує) на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, компетентностей особистості й забезпечується відповідними чинниками» [112, с. 86]. На думку В. М. Манько, педагогічна умова є взаємопов'язаною сукупністю внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність освітнього процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [95].

Під *організаційно-педагогічними умовами* О. О. Єжова пропонує розуміти «сукупність взаємопов'язаних обставин, які забезпечуються на управлінському рівні для досягнення запланованої мети й стосуються управління педагогами та їх професійною діяльністю, а також учнями та їх діяльністю. Організаційно-педагогічні умови можуть стосуватися ресурсів, науково-методичного забезпечення та моніторингу здійснюваного педагогічного процесу» [51, с. 42]. Погоджуємося з визначеннями, запропонованими згаданими вченими.

Отже, формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом залежить від певних умов. Визначимо їх.

На думку Є. М. Хрикова для цього «доцільною є дослідницька технологія, яка передбачає використання методів морфологічного аналізу та експертної оцінки. Морфологічний аналіз передбачає складання повного переліку можливих

педагогічних умов, необхідних для вирішення певного педагогічного завдання. Для цього можна використовувати аналіз наукової літератури, позитивного досвіду роботи, опитування експертів» [189].

У своєму дослідженні С. В. Фролова виділяє такі основні умови, які впливають на процес професійного самовизначення старшокласників: особистісна зрілість, адекватність самооцінки здібностей та інтересів для оволодіння майбутньою професією, ступінь повноти уявлень про зміст майбутньої професійної діяльності, психолого-педагогічний супровід формуванням професійного самовизначення старшокласника [185].

Учений А. А. Назарчук розробив і запропонував такі педагогічні умови формування у старшокласників готовності до вибору професії офіцера-прикордонника [118, с. 9], як:

- впровадження факультативного курсу профорієнтаційного спрямування «Основи вибору військових професій»;
- професіографічне наповнення змісту навчальних предметів;
- профорієнтаційні заходи у процесі патріотичного виховання.

На нашу думку, згадані педагогічні умови недостатньо забезпечують формування у старшокласників готовності до вибору професії. Наприклад, у першій педагогічній умові йдеться про факультатив, під яким розуміють понадпрограмний, необов'язковий навчальний курс, необов'язкове для відвідування заняття [168, с. 554]. Проаналізувавши ресурси мережі Інтернету, спілкуючись із педагогічними працівниками загальноосвітніх шкіл, на жаль, ми не зустріли подібних факультативних курсів. Є гуртки військово-патріотичного виховання, зустрічаються факультативи професійного самовизначення, проте факультативних курсів, спрямованих на професійне самовизначення щодо проходження військової служби, на жаль, немає. І їх не буде, оскільки учень, маючи можливість вибору тих чи інших програм, не дасть перевагу зазначеному – на етапі здійснення вибору він не розуміє, навіщо йому потрібно саме цей курс.

Не можемо не погодитись з педагогічною умовою «Професіографічне наповнення змісту навчальних предметів». Проте виникає питання, що тут нового.

Наприклад, предмет «Захист Вітчизни» з усіх предметів закладів загальної середньої освіти найбільш наповнений професіографічно стосовно до військової служби, але за результатами проведення дослідження у підрозділі 2.2. стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом оцінено як «середній». Цікавим є те, що ця педагогічна умова присутня під час проведення дослідження ученим як у контрольній, так і експериментальній групах, що не припустимо під час проведення педагогічного експерименту.

Також поділяємо думку стосовно педагогічної умови «Профорієнтаційні заходи у процесі патріотичного виховання». І тут нового нічого немає. У процесах патріотичного (військово-патріотичного) виховання та профорієнтаційної роботи на військову службу, як правило, використовують спільні форми, методи і засоби виховання.

У підготовці старшокласників до вибору майбутньої професії працівника міліції (також специфічної професії, певною мірою подібної до військової служби) О. Ю. Пащенко запропонував створювати такі умови [135, с. 13], як:

- передача учням необхідних знань про фізичні, психічні, духовні й творчі якості працівника;
- залучення старшокласників до професійно-орієнтованих видів комунікативної, виконавської, пошукової та творчої діяльності у певній сфері.

Цілком погоджуємося із цим ученим. Якщо перша педагогічна умова реалізовується у закладах загальної середньої освіти під час навчання предмету «Захист Вітчизни», заходів військово-патріотичного виховання, то реалізувати другу педагогічну умову складніше.

Ученим М. Л. Шабдіновим визначено й обґрунтовано педагогічні умови поетапного формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення у процесі технологічної підготовки, які забезпечують активну пізнавально-пошукову, проектно-позиційну та практично-результативну профорієнтаційну діяльність суб'єкта вибору професії [191, с. 4] – впровадження курсу профорієнтаційного спрямування «Професійне самовизначення у сфері

інженерно-технічних і робітничих професій», професіографічно-дослідницьких завдань та професійних випробувань у формі проектно-технологічних робіт. Поділяємо думку вченого і вважаємо, що у нашому випадку достатньо використовувати й удосконалювати зміст існуючого предмета «Захист Вітчизни». На це звертає увагу у своєму дослідженні В. В. Туляєв [180, с. 5] – а саме на узгодження змісту навчальних програм і поєднання тематичних завдань із сучасними професійними випробуваннями.

Експертами, про важливість залучення яких до визначення педагогічних умов зазначає у своїй праці Є. М. Хриков [189], у нашому дослідженні виступили курсанти. За результатами проведеного опитування курсантів, відображеного у підрозділі 2.1, підтверджено висунуті гіпотези: про існування виховного впливу на професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України, а також про існування виховного впливу на професійне самовизначення старшокласниць щодо проходження військової служби за контрактом забезпечування вибору програми предмета «Захист Вітчизни» шляхом організування їм днів відчинених дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цього предмета.

Навчальний предмет «Захист Вітчизни» вивчається на підставі діючого законодавства і входить до інваріантної складової Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів III ступеня, затверджених наказом МОН від 34.08.2010р. № 834, зі змінами, що внесені наказом МОН від 29.05.2014р. № 657.

Метою навчального предмета «Захист Вітчизни» є формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину патріотичного виховання [116, с. 2].

Відповідно до мети сформовано завдання предмета [116, с. 2]:

– підготовка учнівської молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і

воєнного часу;

– ознайомлення учнівської молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту Вітчизни, цивільного захисту та охорони життя і здоров'я;

– набуття знань про завдання Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості; засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, основ медичних знань; здійснення психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни;

– підготовка учнів до захисту Вітчизни, професійної орієнтації молоді, служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, визначених чинним законодавством.

Реформування військових формувань України значно підвищує роль уроків із згаданого предмета як єдиної можливості пройти військову підготовку для більшості з тих, кого після досягнення відповідного віку братимуть на облік військовозобов'язаних. Тому предмет «Захист Вітчизни» розглядається як важливий складник військово-патріотичного виховання, спрямований на формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби; військово-професійну орієнтацію молоді; формування й розвиток мотивації, спрямованої на підготовку до захисту Української держави і служби у військових формуваннях України, здійснення конкурсного відбору кандидатів для вступу до вищих військових навчальних закладів і проходження військової служби за контрактом. Навчальний курс предмета дає змогу не лише здійснити теоретичну, практичну, фізичну і психологічну підготовку юнаків до майбутньої військової діяльності, а й має забезпечити формування патріотично зрілої особистості [96, с. 254, 255].

У результаті проведеного аналізу існуючого досвіду вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови.

Перша організаційно-педагогічна умова – *забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»*, який супроводжуватиметься організацією

днів відчинених дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цього предмета – сприяє забезпеченню гендерної рівності у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення.

Друга – викладання предмета *«Захист Вітчизни»* у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України – сприяє засвоєнню матеріалу на більш високому професійному рівні, що є важливим для організації мобілізаційного процесу за умов відсутності обов’язкової військової служби у державі, а також проведенню профорієнтаційної роботи, спрямованої на залучення майбутніх випускників шкіл до військової служби за контрактом.

Офіцери займаються професійною орієнтацією на військову службу за контрактом і не тільки з учнями. Все це проходить поверхово, несистемно. Натомість ми пропонуємо обґрунтовану й ефективну роботу, яка насправді забирає не більше часу. Крім цього ми вивчили зарубіжний досвід професійної орієнтації на військову службу за контрактом (підрозділ 1.3), за результатами якого визначено, що у цьому процесі на рівні військового формування значна увага приділяється рекрутуванню (вербуванню).

Третя організаційно-педагогічна умова – *проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин* – сприяє наданню старшокласникам більш повної інформації про умови військової служби, що є необхідним для прийняття позитивного рішення стосовно проходження військової служби за контрактом.

Учитель предмета *«Захист Вітчизни»* О. Г. Лагно звертає увагу на існуючі проблеми у викладанні: «Предмет для дітей цікавий, вони з зацікавленістю відвідують заняття, наполегливо працюють над засвоєнням та вдосконаленням отриманих знань та навичок, особливо це стосується таких розділів предмета, як вогнева підготовка, стройова підготовка, військова топографія, основи військової тактики, основи цивільного захисту. Здавалося б, усе чудово: є зацікавленість, є спеціалісти, які можуть розказати, показати, навчити, але біда в тому, що нема на чому вчити. На двадцять середніх шкіл міста всього 3 макети АКМ, та й ті куплені

за батьківські кошти, ми маємо 1-2 пневматичні гвинтівки, найновіша з них 1972 року випуску. У період з 2010 по 2016 роки міські військкомати наказали закладам загальної середньої освіти здати муляжі гранат Ф-1, прилади радіаційної та хімічної розвідки, навіть малі саперні лопатки. На сьогодні тільки в окремих закладах загальної середньої освіти міста є ЗЗК, не всі заклади загальної середньої освіти мають найпростіше – протигази. Як ми виходимо з такого становища – міняємося між собою, але це не вихід з положення. Вивчення курсу предмета «Захист Вітчизни» згідно з програмами, наказами МОН України та методичними рекомендаціями має закінчуватися триденними військово-польовими зборами, де обов'язковим елементом є виконання учнями початкової вправи – стрільби з АКМ. Чи стріляють наші діти? Так, стріляють, але не безкоштовно. Для дітей, а вірніше, для їхніх батьків, стрільби обходяться від 50 до 70 гривень. Наше місто розташоване на відстані 60 кілометрів від військових містечок Гвардійське та Черкаське, де знаходиться військове стрільбище. Незважаючи на те, що в Павлограді дислокована військова частина Національної гвардії А 3024 з чудовим стрільбищем, ми та учні віддалених Межівського, Петропавлівського, Васильківського, Синельниківського районів, які знаходяться на відстані 100-120 км, виконують початкову вправу на армійському полігоні колишнього 6 армійського корпусу. Чому не виконуємо на стрільбищі військової частини Національної гвардії, а тому, що офіційно за стан допризовної підготовки серед молоді відповідає військове відомство, у міських, обласних військкоматах є посадовець, який безпосередньо відповідає за її стан» [81].

На вирішення проблем пов'язаних з управлінням інфраструктурою закладу освіти звертає увагу Т. М. Сорочан [170]: «керівники навчальних закладів відкладають вирішення проблем інфраструктури, пояснюючи, досить часто безпідставно, що «коштів нема і не буде». При цьому такі керівники уникають взаємодії з батьківською громадськістю, представниками виробництв, громадянського суспільства, іншими стейкхолдерами». Відповідно до поглядів ученої запропонована педагогічна умова відповідає змісту стратегічного управління інфраструктурою закладу освіти. На її думку стратегічне управління

інфраструктурою закладу освіти «має відповідати місії, меті, основним напрямам діяльності навчального закладу, забезпечувати освітні, професійні, здоров'язбережувальні, соціокультурні запити учасників навчально-виховного процесу» [170].

Обґрунтовані організаційно-педагогічні умови повністю відповідають властивостям, які визначенив Є. М. Хриков [189]:

- спрямованість на організацію педагогічної діяльності, тобто вони мають практичну, нормативну спрямованість;
- спрямованість на підвищення ефективності педагогічної діяльності;
- педагогічні умови не можуть суперечити прояву педагогічних закономірностей, принципів та правил;
- їх обґрунтування передбачає поєднання емпіричних та теоретичних процедур наукового дослідження;
- відповідність вимогам наукової новизни;
- імовірнісний характер забезпечення результату педагогічної діяльності;
- локальний характер застосування.

Отже, у результаті аналізу існуючого досвіду вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, які необхідно впровадити у освітній процес загальноосвітніх шкіл: забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»; викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин.

Вважаю, що запровадження таких організаційно-педагогічних умов у освітню діяльність закладів загальної середньої освіти є елементом вирішення завдання розробки стратегії і тактики інформаційно-психологічної протидії агресивному інформаційно-психологічному впливу на людей, особливо, дітей та молодь, соціальними, освітніми, виховними та психологічними засобами, на

актуальність яких звертають увагу учені С. В. Савченко та О. Л. Караман у праці «Соціально-педагогічні аспекти інформаційної війни на Донбасі» [161, с. 284].

2.4. Структурно-функціональна модель професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом

Теорія експерименту займається вивченням лише формалізованої частини експерименту, і успіх тут цілком визначається розробленістю теорії та рівнем підготовки експериментатора у межах цієї теорії. Слід зазначити при цьому, що формалізована частина експерименту досить значна і має тенденцію до розширення. Як і будь-яка інша, теорія експерименту вивчає не реальний об'єкт, а його модель. Проблема вибору моделі дуже важлива для будь-якої науки, бо найточніше вирішення завдання, пов'язане з правильно вибраною моделлю, яка розкриває справжній стан речей у реальній ситуації. Водночас теорія планування експерименту не вирішує завдання побудови моделі досліджуваного явища. Розв'язуванням цієї проблеми займаються спеціальні дисципліни з використанням глибоких знань про об'єкт дослідження. У межах теорії експерименту можливі лише ті чи інші наближення до вирішення цього завдання.

Як об'єкт дослідження будемо розуміти «чорний ящик», на вході якого є чинники або *незалежні змінні*. За їх допомогою можливо вплинути на «чорний ящик». Вихід ми назвемо *параметром оптимізації*. Простір називатимемо *чинниковим простором*, або *простором незалежних змінних*. Під моделлю будемо розуміти управління, що пов'язує умовне очікування виходу «чорного ящика» з незалежними змінними.

Реалізація системного підходу в нашому дослідженні та використання моделювання передбачають комплексність і цілісність професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом, визначення механізмів зазначеного феномену та встановлення

різноманітних зв'язків. Науковці (Є. О. Лодатко [87–89], В. І. Міхеєв [108], В. М. Монахов [113], А. А. Остапенко [126], В. А. Ясвін [194] та інші) розглядають моделювання як одну з основних категорій теорії пізнання. Поняття «*модель*» (лат. *modus* – міра, зразок) у довідниках і наукових працях визначають як конструкцію, компонентами якої є об'єкт-оригінал [136, с. 221]. *Педагогічна модель* – уявна система, що імітує чи відображує певні властивості, ознаки, характеристики об'єкта дослідження або принципи його внутрішньої організації чи функціонування і презентується у вигляді культурної форми, що притаманна певній соціокультурній практиці [87].

Модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – це уявлення про систему освіти, в якій ця модель застосовується під час вироблення управлінського рішення. Будь-яку модель для оцінювання її відповідності об'єкту треба перевіряти на повноту врахованих чинників, які впливають на розвиток процесів, що досліджуються. Модель будь-якого процесу спрощує уявлення про внутрішню поведінку системи у заданих умовах. Під час моделювання процесів необхідне чітке уявлення базисних елементів моделей, якими є процедури і параметри. На думку В. І. Міхеєва, моделювання у педагогіці як метод пізнання педагогічного явища дозволяє оцінювати зв'язки і співвідношення між характеристиками стану різних елементів освітнього процесу на різних рівнях їх опису і вивчення [108, с. 8].

З урахуванням результатів здійсненого аналізу наукової літератури у нашому дослідженні процес формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом відбувався відповідно до таких етапів [87–89; 108, с. 7–8; 113, с. 14–19; 204]:

- вибір методологічних основ дослідження;
- постановка мети й завдань формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом;
- визначення ознак досліджуваного виховного процесу для моделювання;
- уточнення зв'язків між основними елементами виховного процесу;

– конструювання моделі формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом у вигляді схеми;

– експериментальне впровадження моделі формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, аналіз результатів.

ЛодаткоЄ. О. виділяє такі типи педагогічних моделей [88, с. 70, 71]:

– змістові моделі – це тип педагогічних моделей, для яких предмет моделювання становить зміст досліджуваного педагогічного об'єкта, що утворюється сукупністю певних атрибутів (властивостей, ознак, характеристик тощо), які слугують основою для його специфікації;

– структурні – це тип педагогічних моделей, для яких предмет моделювання становить структура досліджуваного педагогічного об'єкта;

– функціональні – це тип педагогічних моделей, для яких предмет моделювання становить орієнтованість досліджуваного об'єкта на реалізацію певних педагогічних значущих функцій.

З огляду на зазначене структурно-функціональна модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом містить: цільовий, концептуальний, теоретичний блоки; діагностичний блок (критерії, показники, діагностичні методики та рівні готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом); формувальний блок (організаційно-педагогічні умови формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом; зміст, форми та методи роботи офіцера з учнівською молоддю, педагогами, батьками й іншими інституціями); результативний блок.

Структурно-функціональну модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом подаємо як схематичне зображення діяльності, зорієнтованої на підвищення його рівня (рис. 2.8).

Розглянемо структурні блоки моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

1. *Цільовий блок.* Цей блок є функціональним ядром системи, що підпорядкована основній меті й завданням формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, визначає зміст виховання, особливості організації педагогічної діяльності й передбачає:

– визначення старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності;

– визначення старшокласниками свого ставлення до проходження військової служби за контрактом;

– формування старшокласниками вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією.

Рис. 2.8. Структурно-функціональна модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

2. Концептуальний блок як методологічна основа формування готовності

старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом охоплює вихідні методологічні положення, а саме системний, структурний, комплексний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, диференційований та гендерний підходи.

Підґрунтям формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом слугують такі провідні принципи: гуманізації виховного процесу; соціальної відповідності історичної та соціальної пам'яті; національної спрямованості; самоактивності й саморегуляції; міжпоколінної наступності; доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється навчання у закладах загальної середньої освіти; єдність і узгодженість педагогічних зусиль закладів загальної середньої освіти та військових частин.

3. Теоретичний блок формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом відображує інтегрований зв'язок і залежність професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом від професійної орієнтації на військову службу за контрактом та військово-патріотичного виховання. У блоці визначено такі структурні компоненти формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, як: емоційно-ціннісний (відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом); когнітивний (охоплює знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності); діяльнісний (передбачає вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією). Зазначені компоненти спроектовані на інформаційно-прогностичну, оцінюючу та діялісно-результативну функції. Інформаційно-прогностична функція передбачає ґрунтовне знання ознак і чинників формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, збирання, концентрацію інформації, одержаної у результаті проведення досліджень, обґрунтування прогнозів

досліджуваного об'єкта. Оцінююча функція акцентуалізує формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, передбачає оцінювання можливих варіантів розвитку подій і вибору серед них оптимального. Діяльнісно-результативна функція знаходить своє вираження у діяльності, що породжує у учнів нові цінності та знання, норми і правила. Описані функції взаємопов'язані та слугують підґрунтям формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

4. *Діагностичний блок.* Будь-яка педагогічна модель, що передбачає педагогічні вимірювання, має містити обґрунтування [87]:

- необхідності визначення тих модельних характеристик (параметрів), які є інваріантами для вимірювань;
- достатності вибраних модельних характеристик (параметрів) для забезпечення коректності вимірювань;
- вибору вимірювальних процедур, що можуть забезпечити коректність вимірювань;
- смислової відповідності вимірювальних процедур тим модельним характеристикам (параметрам), які вибрані для вимірювання;
- методів, придатних для коректної обробки результатів вимірювань;
- вибору серед цих методів обробки результатів такого методу, який дає можливість подання даних у вигляді, придатному для їх докладної змістовної інтерпретації.

Діагностичний блок структурно-функціональної моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом охоплює: критерії (мотиваційний, з допомогою якого оцінюють емоційно-ціннісний компонент готовності; пізнавально-рефлексивний, з допомогою якого оцінюють когнітивний компонент готовності; процесуально-результативний, з допомогою якого оцінюють діяльнісний компонент готовності), показники (для мотиваційного критерію – мотиви вибору військової служби за контрактом, професійні наміри, професійні

інтереси; для пізнавально-рефлексивного критерію – здатність до аналізу військової служби за контрактом, здатність до самоаналізу; для процесуально-результативного критерію – наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому, рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять), рівні (високий, середній, низький) готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом, педагогічний інструментарій діагностування рівнів готовності (методика «прогресивні матриці Равена», адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні наміри», методика Б. М. Смірнова «Самооцінка структури темпераменту», ОДАНІ-2, методика «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору», результати контролю навчальних досягнень).

5. *Формувальний блок* сприяє гармонійній взаємодії всіх суб'єктів формування готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом і передбачає методичне забезпечення (форми, методи, засоби) та педагогічні умови. Суб'єктами формування готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в аспекті дослідження визначено старшокласників, педагогів, офіцерів. Структурними елементами моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом є: організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що пов'язані зі створенням умов для формування готовності старшокласника до професійного самовизначення, усвідомлення сутності та змісту проходження військової служби; налагодження методичної роботи з учителями. З метою удосконалення системи допризовної підготовки у зазначеному вище контексті у Волинській області «Управління освіти і науки ОДА спільно з Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти за сприяння Волинського ліцею з посиленою військово-фізичною підготовкою проводять польові навчання фахівців відділів (управлінь) освіти, які допомагають у підготовці

учнівської молоді до служби у Збройних Силах України та викладання предмета «Захист Вітчизни». Започаткований захід дає змогу організувати аналогічні навчання у містах і районах області, значно поліпшити викладання цієї дисципліни та підготовку учнів до військової служби» [46, с. 32]. На нашу думку, ефективність дієвості формувального блоку залежить від шляхів його реалізації та таких організаційно-педагогічних умов, як: забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»; викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин.

Форми: всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»); професіографічні зустрічі, екскурсія (дні відчинених дверей у військових частинах, вищих військових навчальних закладах; військові паради); бесіди, спрямовані на роз'яснення, чим різняться між собою програми предмета «Захист Вітчизни», за якими здійснюється навчання у ЗНЗ; профінформаційний урок та тренінг.

Методи: використання різних ігрових і тренінгових ситуацій, що моделюють різні аспекти професійної діяльності та ситуацій вибору професій; метод професійних проб; інформаційно-пошукові; професійна агітація (реклама); використання засобів масової інформації, навчальних фільмів і спеціалізованих профорієнтаційних сайтів; «ярмарки професій».

Засоби: залучення офіцерів до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до заходів військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності.

б. Результативний блок формування готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом визначає ефективність діяльності педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти та офіцера військової частини щодо досягнення цілей і завдань виховання та відображує якісний і кількісний стан його структурно-функціональної моделі. Для підвищення ефективності зазначеного процесу доцільним є здійснення

цілеспрямованого коректного керування процесом з огляду на мету, завдання та потреби закладу загальної середньої освіти, глобалізаційні процеси, суспільні зміни та зовнішньополітичні виклики. Очікуваний результат окресленого виховного процесу передбачає позитивну динаміку формування готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Таким чином, на основі результатів здійсненого аналізу реального стану і з урахуванням теоретичних засад дослідження розроблено експериментальну модель (рис. 2.8), яка схематично відтворює формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Висновки до другого розділу

У процесі вивчення сучасного стану готовності старшокласників до проходження військової служби за контрактом нами проведено пілотні дослідження, визначено рівні готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (високий, середній, низький), визначено показники готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (для мотиваційного критерію – мотиви вибору військової служби за контрактом, професійні наміри, професійні інтереси; для пізнавально-рефлексивного критерію – здатність до аналізу військової служби за контрактом, здатність до самоаналізу; для процесуально-результативного критерію – наявність обґрунтованого особистого плану кар'єрного зростання під час проходження військової служби у майбутньому, рівень оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», додержання заходів безпеки під час практичних занять), розроблення педагогічного інструментарію діагностування рівнів готовності (методика «прогресивні матриці Равена», адаптований опитувальник Е. Зеєра «Професійні

наміри», методика «Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнов), ОДАНІ-2, методика «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору», результати контролю навчальних досягнень).

У педагогічному експерименті на констатувальному етапі взяли участь 178 учнів 11-х класів закладів загальної середньої освіти Вовчанського району Харківської області; із них експериментальна група ЕГ – 100 учнів, контрольна група КГ – 78 учнів. Результати констатувального етапу експерименту показали, що високий рівень готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за всіма критеріями проявили 43 % учнів ЕГ і 37,18 % – КГ. Середній рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 49 % осіб ЕГ і 56,41 % осіб КГ. 8 % учнів ЕГ і 6,41 % старшокласників КГ виявили низький рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Стан готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за середнім балом оцінено як «середній». Статистично обґрунтовано, що визначені нами ЕГ та КГ за характеристиками учнів стосовно до професійного самовизначення є однорідними.

З метою підвищення зазначених результатів до «високого» рівня на основі проаналізованого існуючого досвіду вирішення проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови, які необхідно впровадити у освітній процес загальноосвітніх шкіл: забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»; викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частинах.

У розділі розроблено структурно-функціональну модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження

військової служби за контрактом у цілісності цільового (мета та завдання), концептуального (підходи та принципи), теоретичного (сутність основних понять дослідження), діагностичного (критерії, показники, діагностичні методики та рівні), формувального (організаційно-педагогічні умови, суб'єкти, форми, методи, засоби) та результативного блоків.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [35; 100; 101; 144; 184].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Сформованість професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом

Досвід показав, що успішність освоєння ідей і технологій особистісно орієнтованої освіти та інших залежить від певної готовності педагогічного колективу до цього виду діяльності. До показників цієї готовності В. В. Серіковим віднесені [165]: з'ясування адміністрацією та вчителями суті концепції і шляхів її реалізації; освоєння і застосування специфічних критеріїв особистісно орієнтованої освіти стосовно життєдіяльності учнів, до роботи вчителя, до уроку, до виховного процесу; оволодіння технологіями створення особистісно орієнтованої ситуації, що включають діагностику особистісного потенціалу школярів, виявлення проблемно-конфліктної області їх розвитку, співвіднесення виниклої проблеми з можливостями досліджуваного предмета і видів діяльності, які організуються при його вивченні, продукування задачних, діалогових, ігрових ситуацій, пошук діяльнісної-комунікативних (інтерактивних) форм побудови навчальних занять, визначення можливостей дотику освітньої діяльності учнів з позанавчальною сферою життєдіяльності дітей.

Суб'єктами формування готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в аспекті дослідження визначено учнів, педагогів, офіцерів, заклади загальної середньої освіти, військові частини. До початку введення визначених організаційно-педагогічних умов у освітній процес та під час їх реалізації офіцерами Національної академії Національної гвардії України, у тому числі стосовно до старшокласників експериментальної

групи, проведено такі заходи.

1. Заходи з розміщення іміджевої та агітаційної продукції на носіях зовнішньої реклами:

– розміщено на постійній основі 4 сіті-лайти у м. Харкові та рекламний щит на трасі Вовчанськ-Харків у селищі Верхня Писарівка;

– направлено агітаційні плакати та листівки до різних закладів Харківської області (військкомати, центри зайнятості, заклади загальної середньої освіти тощо).

2. Агітаційні заходи:

– у закладах загальної середньої освіти м. Харкова та Харківської області проведено «Уроки мужності», уроки патріотичного виховання, інформування та інші заходи, спрямовані на популяризацію військової служби у Національній гвардії України та навчання у Національній академії Національної гвардії України;

– проведено заходи з профорієнтації у військових ліцєях, закладах загальної середньої освіти, школах-інтернатах та професійно-технічних училищах м. Харкова та Харківської області, до яких залучалися польовий автоклуб-друкарня, оркестр та солісти оркестру Національної академії; під час цих заходів демонструвались іміджеві відеоролики про діяльність Національної гвардії України, Національної академії Національної гвардії України, показові виступи спецпідрозділів, стройовий вишкіл та пісенні виступи військовослужбовців;

– у розрізі святкових заходів м. Харкова проводилися показові виступи груп спеціального призначення, виступи парадних розрахунків з карабінами та шаблями, виступи військового оркестру та флеш-мобу барабанщиків;

– проведено семінари з працевлаштування на військову службу за контрактом у Харківському обласному центрі зайнятості.

3. Розміщення інформації у ресурсах Інтернет, телебачення та друкованих виданнях:

– у друкованих виданнях Національної гвардії України, у виданнях м. Харкова та Харківської області – статті про службово-бойову діяльність та навчання у Національній академії Національної гвардії України;

- відеосюжети та репортажі;
- в Інтернет - виданнях та на сайтах Національної гвардії України, Національної академії Національної гвардії України розміщено й оновлено повідомлення та статті з фото - та відео матеріалами.

Ефективність дієвості формувального блоку залежить від шляхів його реалізації та таких організаційно-педагогічних умов, як:

- забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни»;
- викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України;
- проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин.

Відповідно до Концепції вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти залежно від матеріальної бази закладу, регіональних особливостей тощо зміст програмового навчального матеріалу з предмета «Захист Вітчизни» може бути змінений на 20 відсотків. Це дасть можливість реалізувати згадані організаційно-педагогічні умови.

Перша організаційно-педагогічна умова – забезпечення вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни», який супроводжуватиметься організацією днів відчинених дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цього предмета, метою якої було сприяння забезпеченню гендерної рівності у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення, на жаль, не дала очікуваного результату. Причина – боязнь критики старшокласниць щодо вивчення ними предмета «Захист Вітчизни» за призначенням «для юнаків».

Для реалізації цієї педагогічної умови використовувалися такі форми: професіографічні зустрічі, екскурсії (дні відчинених дверей у військових частинах, вищих військових навчальних закладах; військові паради); бесіди, спрямовані на роз'яснення, чим різняться між собою програми предмета «Захист Вітчизни», за якими здійснюється навчання у ЗНЗ; всеукраїнська дитячо-юнацька

військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»); крім того такі методи: професійна агітація (реклама); методи спостереження; використання ігрових ситуацій, що моделюють різні аспекти професійної діяльності.

Національна академія Національної гвардії України, військові частини беруть участь у парадах, зокрема у м. Вовчанську Харківської області. Протягом багатьох років адміністрація міста та його громадяни підтримують дружні відносини з Академією Національної гвардії України. Особовий склад Академії з честю та гордістю очолив парад вулицями міста. Окрім гвардійців у строю крокували працівники поліції, Державної прикордонної служби та Міністерства України з надзвичайних ситуацій.

Національна академія Національної гвардії України, військові частини беруть участь в організації заходів всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»). Так, на фінальний етап військово-патріотичних змагань «Джура» до Харкова з'їхалися команди підлітків з усієї України. Більше трьох сотень дітей розпочали гру з візиту до Національної академії Національної гвардії України. Курсанти показали, як їх готують та яка військова техніка нині найпопулярніша у військах. В Академії їх навчали стріляти в тирі та випробувати себе на БТР-4. У ході цього етапу з учнями проводилися бесіди щодо вражень від гри та ставлення до військової служби. Учні змогли побачити, як живуть курсанти, чим вони займаються, як вивчають військову справу.

З метою запобігання зриву експерименту з старшокласницями експериментальної групи під час занять з предмета «Захист Вітчизни» було проведено кілька занять з основ тактичної медицини на території навчального центру Національної академії Національної гвардії України (с. Верхня Писарівка Вовчанськогорайону).

Перша медична допомога пораненим на полі бою полягає у виборі найоптимальнішої комбінації належної медичної практики та адекватної тактики невеликих військових підрозділів. Специфіка надання медичної допомоги залежить від тактичної ситуації на полі бою, характеру отриманих поранень, рівня знань та навичок медпрацівника, який перший контактує з пораненим, та наявного

медичного обладнання. На відміну від відділення невідкладної допомоги в лікарні, мета роботи якого полягає в лікуванні хворого, допомога пораненим на полі бою є лише частиною завдання військового підрозділу, відповідно мобільним підрозділам може бути важко поєднати продовження бойових дій та догляд за пораненими і водночас забезпечити ефективність виконання завдань. Для забезпечення ефективної медичної допомоги на полі бою критично важливі тренування та планування [125, с. 3].

Відповідно до статистичних даних, зібраних під час проведення АТО, майже 30 % поранених гине. Адже заняття з медичної підготовки проводилися на курсах цивільної медичної підготовки, де вивчалися: методика невідкладної допомоги, спеціалізована підготовка для підтримання життя у разі травм, підготовка з надання стандартної допомоги у небойових (цивільних) умовах, при цьому бойові поранення не бралися до уваги. Очевидно, що різні види травм (бойові та цивільні) вимагають різних підходів до лікування, і лікарі-травматологи та військові лікарі мають різні навички і стратегії надання допомоги у разі травм під час бою. Але специфіка бойових уражень зумовлює те, що деякі стратегії надання медичної допомоги (застосування джгута на полі бою) залишаються незмінними.

Під час проведення занять з предмета «Захист Вітчизни» з старшокласницями експериментальної групи на території навчального центру були розглянуті такі питання:

- загальні поняття тактичної медицини;
- самодопомога та допомога пораненим у військово-польових умовах;
- зупинення кровотечі;
- методика надання домедичної допомоги в секторі обстрілу;
- евакуація пораненого в сектор укриття;
- тактика евакуації пораненого у складі групи.

Дні відчинених дверей у військових частинах, заняття з основ тактичної медицини сформували у старшокласників здатність оцінювати військову службу, усвідомлення своєї ролі в ній. Звісно, не всі учні розглядали своєю професією професію військовослужбовця. Проте всі однозначно розуміли, що набуті знання з

основ тактичної медицини є корисними не лише військовослужбовцям, а й волонтерам, мирним громадянам, які опинились у районі ведення бойових дій і зможуть своєчасно надати допомогу собі й оточуючим, використовуючи тактику дій.

Сьогодні поширення набула методика, запропонована Дж. Крайтсом «Шкала зрілості професійних настановлень» («Maturity of Vocational Attituds Scale») [195]. За своєю структурою вона орієнтована на виявлення п'яти типів настановлень, а саме:

- упевненість і рішучість / нерішучість у професійному виборі (цей тип настановлень представлений, наприклад, таким пунктом, як: «Я перебуваю в нерішучості щодо свого професійного вибору»);

- безтурботність і матеріальна забезпеченість / егоцентризм і матеріальні інтереси («Професія важлива лише остільки, оскільки дає змогу заробляти гроші»);

- самостійність та активність / залежність («Я дослухатимуся до тих порад про вибір професії, які дають мені батьки»);

- реалізм і готовність до компромісів / соціальний престиж («Якщо професія вже вибрана, то більше думати немає про що»);

- інформованість і раціональність / боязнь («Щоб правильно вибрати професію, треба добре знати самого себе»).

На думку Т. В. Кравченко, застосування наведеної методики «має дещо обмежені можливості для контролювання процесу самовизначення старшокласників, педагог не повинен обмежуватися лише діагностикою і повідомленням учням результатів тестування. У цьому міні-корекційному процесі знання вираженості професійних настановлень має важливе значення і для обговорення більш віддалених професійних перспектив, і для встановлення адекватного контакту зі старшокласником, який занурений в свої актуальні переживання. Саме від характеру прояву професійних настановлень залежить такий важливий чинник професійного самовизначення, як узгодження професійних намірів і професійних інтересів» [75, с. 137]. Ми поділяємо думку ученої, використовували і вважаємо за доцільне й надалі використовувати не лише

тестування, а й наповнення цієї методики участю офіцерами у процесі навчання предмету «Захист Вітчизни», інших заходах професійної орієнтації, тобто звертали увагу на аспекти, які відображує згадана методика. Тому друга організаційно-педагогічна умова – *викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України* була направлена на засвоєння матеріалу на більш високому професійному рівні, що є важливим для організації мобілізаційного процесу за умов відсутності обов'язкової військової служби у державі, а також проведення профорієнтаційної роботи, спрямованої на залучення майбутніх випускників шкіл до військової служби за контрактом.

Для реалізації зазначеної педагогічної умови використовувалися такі форми: професіографічні зустрічі, профінформаційний урок; крім того такі методи: інформаційно-пошукові; професійна агітація (реклама); методи спостереження тощо. Методика проведення професіографічної зустрічі – це спосіб вивчення професії, який передбачає зустріч з її представником, що ознайомлює старшокласників зі змістом своєї професійної діяльності, описує вимоги професії до психологічної сфери особистості [153, с. 101]. Під час професіографічних зустрічей старшокласникам були розкриті такі питання: чим приваблює професія військовослужбовця, чому професія військовослужбовця не кожному до вподоби, які вимоги висуває професія військовослужбовця до того, хто планує її обрати, чому не всі можуть справлятися із завданнями, які ставить перед ними службово-бойова діяльність, якими особистісними рисами необхідно володіти та які індивідуальні якості варто розвивати, щоб успішно працювати у певній сфері?

Перші заняття з предмета «Захист Вітчизни» 11-го класу військовослужбовцем були проведені у закладах загальної середньої освіти. Військовослужбовець на заняття приходив у військовій формі. Під час проведення занять ненав'язливо доводив інформацію про проходження військової служби, про її переваги у порівнянні з іншими професіями. Ця інформація доводилась у розрізі наведених прикладів за темами занять. У процесі профорієнтаційної роботи проводилися дискусії «Дерево рішень». Ця методика застосовується під час аналізу

ситуацій і допомагає досягнути повного розуміння причин, які привели до прийняття того чи іншого важливого рішення. Учасники дискусій у ході обговорення вчаться розуміти механізм прийняття складних рішень, а вчитель заносить у колонки переваги і недоліки кожного з них. У такий спосіб заповнюється таблиця, яка узагальнює й наочно демонструє весь процес прийняття рішення. При цьому використовували методику, запропоновану В. П. Матушак [96, с. 147, 148] (таблиця 3.1):

Таблиця 3.1

**Опитувальник для учнів, які вивчають
дисципліну «Захист Вітчизни», під час дискусії «Дерево рішень»**

Проблема: «Служба у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення – втрачений час?»	
Варіант вирішення: «Я би в армію пішов, хай мене навчать»	
переваги	недоліки

Методика проведення обговорення:

1. Ведучий (голова) ставить завдання для обговорення.
2. Учасникам надається основна інформація з проблеми, історичні факти, дані соціологічних опитувань, зведення інформаційних повідомлень у ЗМІ про військову службу тощо (це може бути частиною домашнього завдання).
3. Ведучий (голова) ділить колектив на групи по 4–6 осіб. Кожній групі роздають таблиці та яскраві фломастери. Визначається час на виконання завдання (10–15 хв).
4. Учасники дискусії заповнюють таблицю і приймають рішення з проблеми.
5. Респонденти кожної групи розповідають про результати. Викладач може порівняти отримані результати, відповісти на питання учасників дискусії, заносить спільні рішення у загальну таблицю.

Не всі старшокласники виявляли зацікавленість до службово-бойової діяльності. Тим не менше за результатом провадження організаційно-педагогічної умови – викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального

призначення України – сформували розуміння особливостей перебування на військовій службі у порівнянні з іншими професіями, могли пояснювати важливість службово-бойової діяльності.

Сучасний підхід до виховання у процесі навчання вимагає використання у практиці роботи вчителя предмета «Захист Вітчизни» різних типів уроків: уроків-лекцій, уроків-екскурсій, уроків-семінарів, уроків-дискусій тощо, різноманітних технологій, традиційних та інтерактивних методів навчання. Кожен урок може починатися з короткого інформування військових новин України та світу, які по черзі готують різні учні. Це не лише розширює пізнавальні можливості предмета, а формує стійку звичку постійно цікавитися як суспільно-громадським життям, так і питаннями обороноздатності держави, бажання активно впливати на їх якість своєю діяльністю [96, с. 256].

На нашу думку, у ході експерименту вагомий вплив на результати професійної орієнтації на військову службу за контрактом мала саме третя педагогічна умова – *проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин*, яка справді сприяла наданню старшокласникам більш повної інформації про умови військової служби. Заходи та заняття проводилися на території навчального центру Національної академії Національної гвардії України (с. Верхня Писарівка Вовчанського району). Старшокласники сформували деякі компетентності, необхідні для захисту Вітчизни.

Для реалізації цієї педагогічної умови використовувалися такі форми: професіографічна екскурсія; бесіди; профінформаційний урок та кейси; крім того такі методи: інформаційно-пошукові; методи спостереження; використання різних ігрових ситуацій, що моделюють різні аспекти професійної діяльності; метод професійних проб.

З метою реалізації наведеної педагогічної умови доцільно використовувати методику проведення професіографічної екскурсії. Професіографічна екскурсія – це форма організації пізнавальної діяльності старшокласників, спрямована на одержання й аналіз професіографічної інформації безпосередньо в конкретних

умовах професійної діяльності [155, с. 86]. Організація такої екскурсії посідає належне місце в системі підготовки молоді до свідомого вибору професії військовослужбовця, оскільки дає можливість у порівняно короткий термін за допомогою безпосереднього спостереження, що супроводжується необхідним поясненням, ознайомити старшокласників з основними структурними елементами аналізу службово-бойової діяльності. Екскурсія допомагає старшокласникам набутти вміння самостійно аналізувати професії та співвідносити свої особисті якості з вимогами, які та чи інша професія висуває до психологічної сфери особистості [155, с. 86]. Ефект заходу посилювався внаслідок того, що вся організаційна і методична підготовка до екскурсії здійснювалася офіцером – викладачем предмета «Захист Вітчизни». Методика проведення професіографічної екскурсії охоплювала підготовчий, змістово-організаційний та підсумковий етапи. На першому етапі, напередодні екскурсії офіцер ознайомив старшокласників з її метою, планом проведення, поставив низку запитань, відповіді на які учні отримують безпосередньо під час проведення екскурсії. З метою підвищення зацікавленості старшокласників, сприяння у них розвитку ініціативи та самостійності запропонував індивідуальні та групові завдання з вивчення окремих об'єктів. Також було проведено інструктаж з техніки безпеки, правил поведінки на територіях військових частин.

На другому, змістово-організаційному етапі здійснювалася освітня діяльність, що передбачена планом екскурсії. Старшокласники оглядали територію військової частини, вчилися спостерігати, записувати необхідні відомості, розв'язувати поставлені завдання тощо. Старшокласникам було представлено: казармені приміщення, призначені для організації побуту військовослужбовців, пункт технічного огляду та ремонту, призначений для проведення практичних занять з технікою, технічного обслуговування, ремонту і зберігання техніки; польову авторемонтну майстерню, призначену для проведення практичних занять з технікою в польових умовах, технічного обслуговування, ремонту і зберігання техніки; майстерню, призначену для проведення навчальної (виробничої) практики, а також вивчення зварювальних, слюсарних можливостей

технологічного обладнання авторемонтних майстерень. Старшокласники ознайомились з артилерійським комплексом, в якому розташоване навчальне місце для проведення занять з екіпажами БТР-4Е, парку для розгортання артилерійських систем, сховища для зберігання артилерійського майна; стрільбище та інші важливі об'єкти для організації службово-бойової діяльності військової частини.

На третьому етапі підбито підсумки проведеної екскурсії у різних формах: бесіди, під час яких з'ясовано, що старшокласники були вражені заходом; диспути, у процесі яких старшокласники висловили власні думки щодо організації службово-бойової діяльності. Під час дискусії старшокласники звернули увагу, що різноманітність представленої зброї дещо скромніша у порівнянні з представленою зброєю і можливостями у комп'ютерних іграх. В основу розробки змісту професіографічної екскурсії по території військової частини була покладена професіограма професії військовослужбовця за контрактом. Під час бесід та диспутів обговорювалось, якими якостями та компетентностями повинен володіти військовослужбовець для успішного виконання завдань службово-бойової діяльності.

Під час запровадження третьої педагогічної умови значна увага приділялася використанню методики професійних проб. Професійна проба – це завершений вид навчально-трудової, пізнавальної діяльності учнів, що має професійну спрямованість. Основні завдання програм професійних проб – ознайомлення учнів із групою споріднених чи суміжних професій, змістом, характером та умовами праці працівників різних галузей народного господарства; формування допрофесійних знань, умінь, навичок, досвіду практичної роботи в конкретній професійній діяльності, надання старшокласникам допомоги у професійному самовизначенні. Під час професійних проб у старшокласників розвивається інтерес до конкретної професійної діяльності, перевіряється готовність до самостійного, обґрунтованого вибору професії. Практичний етап професійних проб охоплює проби трьох рівнів складності. Проби першого рівня рекомендовані учням, що не мають практичного досвіду в конкретній сфері діяльності, схильні до виконавської роботи. Проби другого рівня рекомендовані учням, які виявляють інтерес до

конкретної сфери професійної діяльності, схильні до творчої роботи. Проби третього рівня виконують учні з яскраво вираженою спрямованістю на творчу працю, що мають стійкі професійні інтереси. Професійні проби можуть проводитися індивідуально, фронтально, у складі визначеної групи. Зміст професійних груп залежить від матеріально-технічного оснащення. Тому за необхідності вчитель може вносити свої уточнення, зміни, а також видозмінювати форми організації професійних проб, варіювати їх зміст. У процесі виконання професійних проб викладач (майстер виробничого навчання) вивчає учнів, спостерігає за їх роботою, оцінює самостійність, активність, прагнення досягти окреслених професійних результатів. Спостереження варто сполучити з бесідами, цільовою рекомендацією щодо вибору професії, удосконаленням знань та вмінь у визначеній сфері діяльності, коригуванням професійних планів учнів, зважаючи на індивідуальні особливості кожної дитини.

Виходячи зі змісту програми «Захист Вітчизни» нами були запропоновані такі професійні проби, які виконували всі старшокласники експериментальної групи:

першого рівня – неповне розбирання та збирання автомата АК-74;

другого рівня – організація внутрішньої служби;

третього рівня – реалізація кейсу із дій в екстремальних обставинах виконання завдань у складі відділення.

Порядок неповного розбирання та збирання автомата АК-74 відображено у додатку С. Під час реалізації професійної проби було доведено призначення неповного розбирання та збирання автомата АК-74, приклади із практики, як це вміння допомагало у виконанні службово-бойових завдань, а також доведено заходи безпеки при поводженні зі зброєю, вимоги до умов у процесі розбирання та збирання зброї.

Проба в організації внутрішньої служби полягала в реалізації на практиці загальних обов'язків військовослужбовця, а саме бути ініціативним і дисциплінованим, додержуватися вимог статутів Збройних Сил України, знати й утримувати у готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу

техніку, берегти державне майно, поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, що перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини, бути пильним, суворо зберігати державну таємницю, виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни, додержуватися правил військового вітання, ввічливості й поведінки військовослужбовців, завжди бути одягненим за формою, чисто й охайно.

Підсумковим заняттям була реалізація кейсу із дій в екстремальних обставинах виконання завдань у складі відділення, у якому брали участь як хлопці, так і дівчата. Вони виконували завдання відповідно до своїх програм підготовки (старшокласниці виконували завдання з надання першої медичної допомоги, використовуючи знання з тактичної медицини). Кейси (проблемні ситуації) є достатньо популярні. Їх використання дало старшокласникам можливість ознайомитись із ситуаціями та проблемами, в основі яких лежать реальні події. Разом із тим учасники мали змогу діагностувати одну чи кілька проблем, напрацювати конкретні дії для їх вирішення й усунення їх негативних наслідків. У кожному із наведених варіантів навчання проходить через подання інформації у вигляді серії проблем. Старшокласники були поділені на групи, кожна з яких виконувала свої завдання згідно з кейсом. Одна група старшокласників реалізовувала дії солдатів в обороні, здійснювала вибір вогневої позиції, проводила її інженерне обладнання та маскування, вела спостереження, відпрацьовувала дії у разі застосування зброї масового ураження. Відповідно інша група старшокласників відпрацьовувала дії солдата у наступі, висування на рубіж атаки, під час атаки долала мінно-вибухові та інші інженерні перешкоди, ділянки місцевості з радіоактивним зараженням. Група старшокласниць у цьому кейсі реалізовувала способи та правила транспортування постраждалих у випадках різноманітних ушкоджень: перенесенням на руках, на плечах, на спині, з використанням носильних лямок і підручних засобів, на санітарних ношах. Старшокласники чітко, упевнено, професійно грамотно діяли у конкретних ситуаціях, застосовували спеціальні засоби, не допускали порушень заходів

особистої безпеки. Після проведеного заходу групи доповідали, чому вони діяли так, а не інакше, що стало підґрунтям для дискусії. Особливість цього кейсу була у тому, що надавала унікальну можливість вивчати складні чи емоційно значущі питання в умовах, наближених до реальних, з реальними загрозами та ризиком у разі хибного рішення. На такий аспект звертали увагу самі старшокласники, що це набагато цікавіше, ніж комп'ютерні ігри. За результатами заходу було визначено старшокласників, які були розчаровані у службово-бойовій діяльності й остаточно прийняли рішення, що подібною діяльністю займатися не будуть.

На нашу думку, усі згадані проведені заходи, особливо реалізація кейсів, вплинули на формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечила узгодження ними знань про зміст і структуру військової служби за контрактом та вимоги цієї професії до стану здоров'я і психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності зі сформованими та усвідомленими ними у процесі розвитку можливостями та потребами. За нашими спостереженнями формувалися не лише виділені нами компоненти готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом – емоційно-ціннісний, який відображує ставлення старшокласників до проходження військової служби за контрактом; когнітивний, який охоплює знання старшокласниками власних індивідуальних особливостей та вимог до проходження військової служби за контрактом, формування початкових знань службово-бойової діяльності та діяльнісний, який передбачає вміння самостійно забезпечувати процес вибору майбутньої професії необхідною інформацією. Було здійснено вплив на такі компоненти військово-патріотичного виховання, як фізичний, психологічний та соціальний.

Фізична готовність передбачала певний рівень розвитку в старшокласників фізичної сили, витривалості, спритності, швидкості в рухах, а також сформованість необхідних для військової діяльності рухових навичок та вмінь саме для виконання згаданого кейсу. Психологічна готовність за результатами обстеження старшокласників передбачала певний рівень сформованості таких якостей, як

емоційна стійкість, розсудливість, сміливість, рішучість, мужність, цілеспрямованість. Соціальна готовність передбачала високу дисциплінованість, конструктивну соціально-комунікативну та суспільно корисну активність.

3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Діагностика рівня готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом проходила за етапами, відображеними у таблиці 2.6 (крім етапу № 2). Результати діагностики рівня готовності кожного старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом відображено у додатку Р. Розглянемо та проаналізуємо згадені результати за компонентами готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Емоційно-ціннісний компонент готовності старшокласника до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Результати за методикою «Закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору» змінилися: кількість учнів із високим рівнем мотивів вибору військової служби за контрактом в експериментальній групі збільшилася лише на 2 %, тоді як у контрольній – залишилася без змін.

За результатами оцінювання професійних намірів за *адаптованим опитувальником Е. Зеєра «Професійні наміри»* визначено, що чисельність учнів, яких більшою мірою захоплюють галузі знань, які вивчають природу та мистецтво, не читають літературу про військову службу і взагалі не збираються присвячувати себе службово-бойовій діяльності, у контрольній групі залишилася без змін (6 осіб), в експериментальній – зменшилася від 17 до 8 осіб. Під час проведення діагностичних інтерв'ю встановлено, що чотири учні пов'язують таке рішення зі своїм віросповіданням.

За результатами діагностики за методикою *ОДАНИ-2* виявлено, що у третини учнів контрольної групи рівень розвитку інтересу ситуативно-пасивний стосовно до техніки, спорту та військової справи – напрямків, які відповідають службово-бойовій діяльності, тобто змін не відбулося. В експериментальній групі 15 осіб підвищили свій рівень.

Загальні результати емоційно-ціннісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом відображені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати експерименту формування емоційно-ціннісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб)	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб)
Низький	5	7	5	5
Середній	42	48	42	26
Високий	31	45	31	69

Результати формувального етапу експерименту показали, що високий рівень емоційно-ціннісного компонента готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом проявили 69 % осіб ЕГ і 40 % – КГ. Середній рівень когнітивного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 26 % осіб ЕГ і 54 % осіб КГ. Низький рівень емоційно-ціннісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом виявили 5 % учнів ЕГ і 6 % – КГ.

За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» одержані такі дані.

При порівнюванні контрольної та експериментальної груп до початку

експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 0,6024, критичне – 5,991. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні.

При порівнюванні контрольної та експериментальної груп після завершення експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 15,7258. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

При порівнюванні контрольної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 0. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні.

При порівнюванні експериментальної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 11,9265. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

Отже, всі умови для проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі сформовано емоційно-ціннісний компонент готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Когнітивний компонент готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Результати за методиками «Прогресивні матриці Равена» та «Самооцінка структури темпераменту» (Б. М. Смірнова) виявилися справді стійкими. За результатами роботи на психодіагностичному комплексі «Психодіагностика» встановлено, що 18 учнів, які брали участь в експерименті, у разі їх бажання проходити військову

службу за контрактом професійний відбір не пройдуть.

За результатами оцінювання знань про військову службу за контрактом з використанням *адаптованого опитувальника Е. Зеєра «Професійні наміри»* визначено, що чисельність учнів, які не мають уявлення про умови проходження військової служби і не знають, чи є професії, близькі військовій службі або споріднені з нею, зменшилася від 25 до 11 (на 18 %) у контрольній групі та від 28 до 5 (на 23 %) – в експериментальній.

За результатами оцінювання своєї придатності до проходження військової служби за контрактом з допомогою цього ж опитувальника визначено, що чисельність учнів, які не виявили у собі важливих якостей для проходження військової служби за контрактом і вважають, що їм заважають у здійсненні професійного самовизначення щодо даної професії невпевненість у собі, низька самооцінка та неуспіх у виконанні багатьох завдань службово-бойової діяльності, також зменшилася: у контрольній групі від 38 до 24 (на 18 %) та в експериментальній – від 50 до 39 (на 11 %). Щодо експериментальної групи дещо неочікуваний результат. Проте слід звернути увагу, що в експериментальній групі мова йде не про одних і тих самих учнів (див. додатки П та Р). Насправді за результатами оцінювання своєї придатності до проходження військової служби за контрактом визначено, що в експериментальній групі чисельність учнів, які не виявили у собі важливих якостей для проходження військової служби за контрактом і вважають, що їм заважають у здійсненні професійного самовизначення щодо даної професії невпевненість у собі, низька самооцінка та неуспіх у виконанні багатьох завдань службово-бойової діяльності, зменшилася від 50 до 29 (на 21 %). Навпаки, 10 осіб змінили свою думку на протилежну, їх самооцінка стала низькою. Під час проведення діагностичного інтерв'ю із цими учнями було встановлено, що причиною таких змін є покращення значень показника «здатність до аналізу військової служби за контрактом» і в основному через використання такого методу виховання, як професійні проби. Тому й ми отримали неоднозначні результати когнітивного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової

служби за контрактом, які відображені у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати експерименту формування когнітивного компонента готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб)	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб)
Низький	5	8	5	8
Середній	34	43	20	33
Високий	39	49	53	59

Результати формувального етапу експерименту показали, що високий рівень когнітивного компонента готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом проявили 59 % осіб ЕГ і 68 % – КГ. Середній рівень когнітивного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 33 % осіб ЕГ і 26 % осіб КГ. Низький рівень когнітивного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом виявили 8 % учнів ЕГ і 6 % КГ. Статистично обґрунтовано, що визначені нами ЕГ та КГ за характеристиками когнітивного компонента учнів у порівнянні між собою і в динаміці до та після експерименту є однорідними. Однак такі результати не інформують, що в експериментальній групі не відбулося позитивних змін, їх просто неможливо відобразити статистично.

Діяльнісний компонент готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Результати контролю навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» за 10-й і 11-й класи учнів ЕГ та КГ відображені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати контролю навчальних досягнень з предмета «Захист Вітчизни» за 10-й і 11-й класи учнів експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб)	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб)
Низький	8	6	5	11
Середній	43	60	44	26
Високий	34	34	29	63

У результаті проведеної експериментальної роботи виявлено, що збільшилася кількість учнів із високим рівнем оволодіння навчальним матеріалом з предмета «Захист Вітчизни», дотримання заходів безпеки під час практичних занять в експериментальній групі становило 29 %, тоді як у контрольній – 2 %.

Під час оцінювання життєвих планів за *адаптованим опитувальником Е. Зеєра «Професійні наміри»* виявлено, що більшість учнів, якщо у них буде така можливість, збираються продовжити навчання у закладі вищої освіти та серед дисциплін вільного вибору обрати дисципліну за програмою підготовки офіцерів запасу.

Загальні результати діяльнісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом відображені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Результати експерименту формування діяльнісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб)	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб)
Низький	7	6	5	5
Середній	41	60	42	32
Високий	30	34	31	63

За результатами формувального етапу експерименту високий рівень

діяльнісного компонента готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом показали 63 % осіб ЕГ і 40 % – КГ. Середній рівень когнітивного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 32 % осіб ЕГ і 54 % – КГ. Низький рівень діяльнісного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом виявили 5 % учнів ЕГ і 6 % – КГ.

За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» одержано такі дані.

При порівнюванні контрольної та експериментальної груп до початку експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 1,2004, критичне – 5,991. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні.

При порівнюванні контрольної та експериментальної груп після закінчення експерименту емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 9,6736. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

При порівнюванні контрольної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 0,3618. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні.

При порівнюванні експериментальної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 17,2828. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

Отже, всі умови для проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі сформовано діяльнісний компонент готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Загальні результати формувального етапу експерименту показали, що високий рівень готовності учнів до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом за всіма критеріями виявився у 61 % осіб ЕГ і 30 % – КГ. Середній рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом притаманний 34 % осіб ЕГ і 43 % – КГ. Низький рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом виявили 5 % учнів ЕГ і КГ. Вихідними даними є результати оцінювання експериментальної та контрольної груп, які відображені у таблиці 3.6.

За результатами проведення дослідження рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній групі за середнім балом оцінено як «високий» (2,6). Отже, запропоновані педагогічні умови позитивно вплинули на процес самовизначення. За проведеними розрахунками у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці» одержано дані, які відображені у таблиці 3.7.

Таблиця 3.6

Результати експерименту формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом експериментальної та контрольної груп

Рівень готовності	Контрольна група до початку експерименту (осіб)	Експериментальна група до початку експерименту (осіб)	Контрольна група після закінчення експерименту (осіб)	Експериментальна група після закінчення експерименту (осіб)
Низький	5	8	5	5
Середній	44	49	43	34
Високий	29	43	30	61

Таблиця 3.7

Описова статистика експерименту формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

Параметр	Контрольна група до початку експерименту	Контрольна група після закінчення експерименту	Експериментальна група до початку експерименту	Експериментальна група після закінчення експерименту
Обсяг вибірки	78	78	100	100
Мінімум	1	1	1	1
Максимум	3	3	3	3
Інтервал	2	2	2	2
Сума	180	181	235	256
Середнє	2,3077	2,3205	2,35	2,56
Медіана	2	2	2	3
Дисперсія	0,3457	0,3505	0,3914	0,3499

При порівнюванні контрольної та експериментальної груп після закінчення експерименту емпіричне значення критерія χ^2 дорівнювало 9,0312, критичне – 5,991. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

При порівнюванні контрольної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 0,0284. Характеристики порівнювальних виборок збігаються на рівні значущості 0,05. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до однієї генеральної сукупності, тобто вони однорідні.

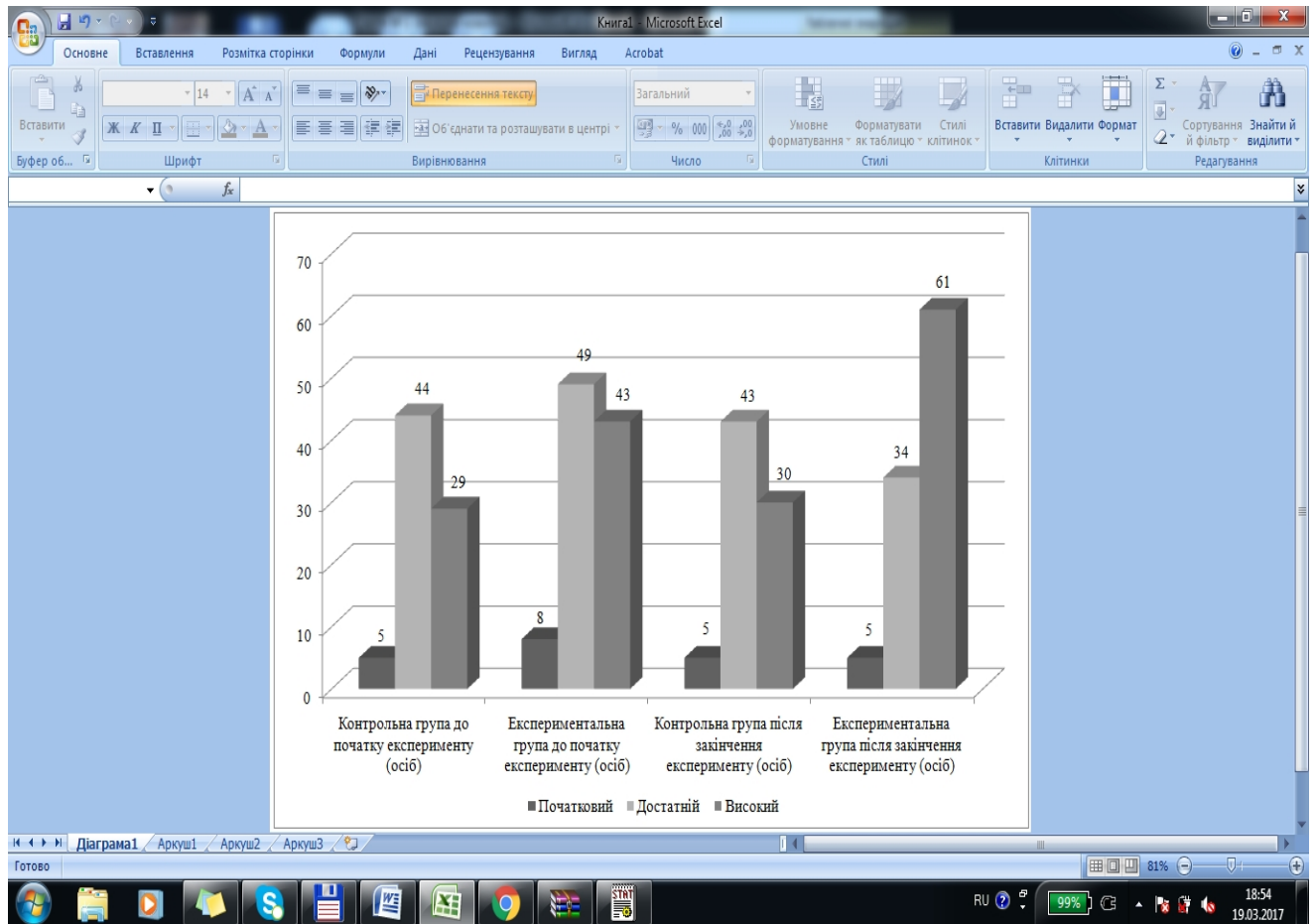
При порівнюванні експериментальної групи до початку експерименту та після його закінчення емпіричне значення критерію χ^2 дорівнювало 6,5185. Достовірність відмінностей характеристик порівнювальних груп складає 95 %. Зроблено статистично обґрунтований висновок, що обидві вибірки належать до різних генеральних сукупностей, тобто вони різні.

Отже, всі умови для проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі сформовано готовність старшокласників до професійного

самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Експериментальна робота позитивно вплинула на підвищення інтересу старшокласників до військової служби. Зазначено, що ці зміни більшою мірою відбулися в учнів експериментальної групи порівняно з контрольною групою і вони є статистично достовірними.

Результати діагностування рівнів готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби в експериментальній та контрольній групах подано на рисунку 3.1.

Доведено, що в результаті проведеної експериментальної роботи кількість учнів із високим рівнем сформованої готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній групі збільшилася на 18 %, тоді як у контрольній – на 1 %; із середнім рівнем в експериментальній групі зменшилася на 15 %, тоді як у контрольній – на 1 %; кількість учнів із низьким рівнем в експериментальній групі зменшилася на 3 %, а у контрольній змін не було. Результати відображені в таблиці 3.8.

Низький Середній Високий

Рисунок 3.1. Динаміка рівнів готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній та контрольній групах

Таблиця 3.8

Приріст рівнів готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

Рівень готовності	Групи учнів (осіб / відсотків)						Різниця при-росту
	ЕГ (100 осіб)			КГ (78 осіб)			
	до експерименту	після експерименту	динаміка	до експерименту	після експерименту	динаміка	
Високий	43 / 43	61 / 61	+ 18 / +18	29 / 37,18	30 / 38,46	1 / + 1,28	+ 16,72
Середній	49 / 49	34 / 34	- 15 / -15	44 / 56,41	43 / 55,13	- 1 / - 1,28	- 13,72
Низький	8 / 8	5 / 5	- 3 / -3	5 / 6,41	5 / 6,41	0 / 0	- 3

По закінченні експерименту учні ЕГ були опитані з приводу того, яка з педагогічних умов мала найбільший вплив на формування їх готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Результати опитування відображені на рисунку 3.2.

Рисунок 3.2. Вплив педагогічних умов на формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом

Як вважають 62 % опитаних учнів, саме проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин мало найбільший вплив на формування їх готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби. На підставі проведених бесід та за власними спостереженнями серед методик, які використовувалися під час реалізації згаданої педагогічної умови, встановлено, що найбільше значення мають професійні проби та кейс із дій в екстремальних обставинах. На особистому досвіді ми переконалися та погоджуємося з думкою В. В. Желанової про те, що «технологія контекстного навчання є ефективною щодо формування сукупності рефлексивних конструктів особистості» [52, с. 89].

Отже, мета розробленої структурно-функціональної моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом досягнута. За результатами проведення дослідження рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній групі за середнім балом оцінено як «високий». Такий рівень є результатом застосування визначених педагогічних умов у освітньому процесі.

Висновки до третього розділу

Експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Як вважають 62,0 % опитаних учнів, саме проведення практичних занять з предмета «Захист Вітчизни» на територіях військових частин мало найбільший вплив на формування їх готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби. На підставі проведених бесід та за власними спостереженнями серед методик, які використовувалися під час реалізації згаданої педагогічної умови, встановлено, що найбільше значення мають професійні проби.

Під час аналізу результатів формувального етапу дослідно-експериментальної роботи встановлено, що всі умови проведення експерименту були витримані, а в експериментальній групі сформовано готовність старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Експериментальна робота позитивно вплинула на підвищення інтересу старшокласників до військової служби. Зазначено, що ці зміни більшою мірою відбулися в учнів експериментальної групи порівняно з контрольною групою і вони є статистично достовірними. Результати контрольного діагностування показали, що кількість старшокласників ЕГ, які виявили низький та середній рівні, зменшилася відповідно на 15 % та 3 %. Натомість на 18 % зросла кількість старшокласників ЕГ з високим рівнем готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Позитивна динаміка рівнів готовності старшокласників КГ не перевищує 1,28 %. Достовірність одержаних результатів підтверджена методами перевірки за допомогою критерію χ^2 .

Отже, мета розробленої структурно-функціональної моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом досягнута. За результатами проведення

дослідження рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом в експериментальній групі за середнім балом оцінено як «високий». Такий рівень є результатом застосування визначених педагогічних умов у освітньому процесі.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [35; 37; 204].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом у закладах загальної середньої освіти засобом теоретичного обґрунтування і впровадження умов її забезпечення. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання завдань і є підґрунтям для формулювання таких висновків:

1. На основі аналізу наукових праць визначено сутність понять «професійне самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом», під яким запропоновано розуміти розгорнутий у часі процес самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих ним можливостей і вимог проходження військової служби за контрактом щодо стану здоров'я та психологічного стану; «професійна орієнтація старшокласників на військову службу за контрактом» – науково-практична система підготовки старшокласників до їх професійного самовизначення щодо проходження військової служби як одного з видів професійної діяльності (можливо, основного), яка враховує їх характеристики; «військово-патріотичне виховання» – система організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування в особистості готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях; «готовність старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом» – особистісне утворення, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу на формування в учня готовності до захисту Вітчизни, до проходження військової служби у військових формуваннях і забезпечує узгодження ним знань про зміст і структуру військової служби за контрактом та вимоги цієї професії до загального здоров'я і психологічного стану, початкових знань службово-бойової діяльності (образ «Я у світі професій») зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку

можливостями та потребами (образ «Я»).

2. Визначено принципи, форми, методи та засоби виховання у процесі професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом: принципи – єдність і узгодженість педагогічних зусиль закладів загальної середньої освіти та військових частин; доступність учням вибору програм предметів, за якими здійснюється навчання у закладах загальної середньої освіти; засоби – залучення офіцерів військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України до викладання предмета «Захист Вітчизни» у закладах загальної середньої освіти та до військово-патріотичного виховання учнів з використанням середовища службово-бойової діяльності; методичне забезпечення підвищення кваліфікації викладачів предмета «Захист Вітчизни» з питань формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби. Усунуто наявні суперечності у застосуванні диференційованого та гендерного підходів до розроблення програм предмета «Захист Вітчизни». З метою забезпечення гендерної рівності у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення України, поліпшення підготовки дівчат – майбутніх офіцерів (як кадрових, так і для запасу) вищими військовими навчальними закладами запропоновано старшокласникам надавати можливість вибору програми предмета «Захист Вітчизни», який супроводжуватиметься організуванням (у розрізі заходів військово-патріотичного виховання) Днів відкритих дверей у військових частинах, поясненнями, чим різняться між собою програми цієї дисципліни; розробникам методичних рекомендацій з предмета «Захист Вітчизни» варто складати програму не за призначенням – «для юнаків» та «для дівчат», а за складністю, як варіант – «звичайна» та «спрощена».

3. Виокремлено компоненти готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (емоційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний); визначено критерії та показники готовності школярів щодо проходження військової служби (для мотиваційного – мотиви вибору військової служби за контрактом, професійні наміри, інтереси; для

пізнавально-рефлексивного – здатність до аналізу та самоаналізу військової служби за контрактом; для процесуально-результативного – наявність обґрунтованого особистого плану проходження військової служби, рівень оволодіння навчальним матеріалом); охарактеризовано рівні (високий, середній, низький) готовності старшокласників до військової діяльності.

4. Розроблено й експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом (забезпечення можливості вибору учнями програми предмета «Захист Вітчизни», його викладання у закладах загальної середньої освіти офіцерами військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення України; проведення практичних занять з даної дисципліни на територіях військових частин) та структурно-функціональну модель формування готовності старшокласників до самовизначення щодо проходження військової служби в єдності цільового (мета та завдання), концептуального (підходи та принципи), теоретичного (сутність основних понять дослідження), діагностичного (критерії, показники, діагностичні методики та рівні), формувального (організаційно-педагогічні умови, суб'єкти, форми, методи, засоби) та результативного блоків.

5. Результати контрольного діагностування показали, що кількість старшокласників експериментальної групи, які виявили низький та середній рівні, зменшилася відповідно на 15 % та 3 %. Натомість, на 18 % зросла кількість осіб ЕГ з високим рівнем готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом. Позитивна динаміка рівнів готовності старшокласників контрольної групи не перевищує 1,28 %. Перевірка достовірності отриманих експериментальних даних за допомогою критерію χ^2 підтвердила ефективність розробленої структурно-функціональної моделі формування готовності старшокласників до професійного самовизначення щодо проходження військової служби за контрактом.

Дисертація не вичерпує всіх теоретичних та практичних аспектів розглянутої проблеми. Перспективи її подальшого розв'язання вбачаємо у підготовці вчителів

предмета «Захист Вітчизни» з питань формування готовності старшокласників до професійного самовизначення старшокласників щодо проходження військової служби за контрактом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України : звіт про НДР (заключ.) 2012 / Фонд народонаселення ООН ; кер. Е. М. Лібанова ; викон. : О. В. Макарова [та ін.]. – Київ, 2012. – 205 с.
2. Артюх В. М. Забезпечення комплектування Збройних Сил України особовим складом: стан, проблеми та напрями удосконалення / В. М. Артюх, І. С. Романченко, Ю. А. Гусак // Наука і оборона. – 2010. – № 1. – С. 13–21.
3. Артюх В. М. Аналіз пріоритетів, що спонукають до військової служби за контрактом / В. М. Артюх // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2009. – Вип. 19. – С. 173–176.
4. Балацька Н. І. Професійна орієнтація учнів у сучасних середніх школах Англії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. І. Балацька ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 23 с.
5. Бевз А. А. Психологічні умови подолання труднощів у педагогічній діяльності викладачем вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / А. А. Бевз. – Хмельницький, 2004. – 209 с.
6. Белень М. О. Александеръ Духновичъ: до 200-річчя від дня народження / М. О. Белень. – Ужгород: Мистицька лінія, 2003. – 344 с.
7. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологи // В. П. Беспалько. Москва : Педагогика, 1989. – 199 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 2003. – 280 с.
10. Бех І. Д. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири / І. Д. Бех //

Гірська школа Українських Карпат. – 2013. – № 10. – С. 3–14.

11. Бех І. Д. Дієприписи у вихованні та розвитку особистості / І. Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17 (1). – С. 6–14.

12. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. Чорна // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12–13. – С. 26–37.

13. Бех М. І. Формування образу «Я – майбутній професіонал» у старшокласників у процесі професійної орієнтації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. І. Бех ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Київ, 2010. – 20 с.

14. Білоус Т. Залежність рівня професійної підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах від їх особистісних особливостей / Т. Білоус // Імідж сучасного педагога. – 2013. – № 10. – С. 39–42.

15. Білоус Т. Л. Забезпечення професійного спрямування фізичної підготовки майбутніх працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах / Т. Л. Білоус // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2015. – Вип. 10. – С. 22–27.

16. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М.: «Наука», 1973. – 268 с.

17. Бойченко Е. Б. Оцінка трудової мобільності жінок на регіональному ринку праці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Е. Б. Бойченко ; Ін-т екон.-правових досліджень. НАН України. – Донецьк, 2008. – 18 с.

18. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11–17.

19. Бондарчук К. П. Механізм формування системи професійної орієнтації населення в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 /

К. П. Бондарчук ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – Київ, 2006. – 20 с.

20. Вакуленко В. М. Проблема роздільного навчання і виховання дітей різної статі в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Вакуленко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2017. – Вип. 6. – С. 41-49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2017_6_7

21. Вакуленко В. Реалізація методики гендерного виховання дітей дошкільного віку в Донецькому регіоні [Електронний ресурс] / В. Вакуленко // Молодь і ринок. – 2018. – № 1. – С. 26-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2018_1_6

22. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Г. П. Васянович. – Київ, 1997. – 377 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

24. Вербовський О. В. Військово-патріотичне виховання в Україні: історико-генетичний аналіз / О. В. Вербовський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. – 2016. – Вип. 239. – С. 31–36.

25. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посібник / [уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко та ін.]. – Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2016. – 232 с.

26. Вітківська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. І. Вітківська ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Київ, 2002. – 22 с.

27. Вострікова В. В. Педагогічні засади професійної орієнтації старшокласників у навчально-виховному процесі профільного ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Вострікова ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2009. – 22 с.

28. Гальперин П. Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка / П.

Я. Гальперин // Вопросы психологии. – 1969. – № 1. – С. 15–25.

29. Герасименко Г. В. Гендерні проблеми на ринку праці України / Г. В. Герасименко // Демографія і соціальна економіка. – 2005. – № 1. – С. 178–185.

30. Гомонюк О. М. Особливості формування професійного самовизначення старшокласників у процесі профорієнтації [Електронний ресурс] / О. М. Гомонюк, А. В. Мазур. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія. – 2017. – Вип. 4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_4_7

31. Гончаренко О. С. Формування у старшокласників позитивного ставлення до служби в Збройних Силах України в процесі позакласної роботи з фізичної культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. С. Гончаренко; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 20 с.

32. Гуцан Л. А. Сучасні підходи та технології професійної орієнтації учнівської молоді в умовах профільного навчання / Л. А. Гуцан // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 15–20.

33. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: ИНТОР, 1996. – 544 с.

34. Даниленко Г. М. Проблеми професійного самовизначення сучасних старшокласників / Г. М. Даниленко, А. М. Швець, Ю. М. Швець // Здоровье ребенка. – 2017. – т. 12, № 2 (тем. вип.). – С. 307–312.

35. Дем'янишин В. М. Педагогічні умови вдосконалення процесу професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. – Глухів, 2017. – Вип. 1 (33). – С. 182–189.

36. Дем'янишин В. М. Професійне самовизначення громадянина України щодо проходження військової служби за контрактом як науково-педагогічна проблема / В. М. Дем'янишин, Ю. І. Медвідь // Актуальні питання освіти і науки.

Харків, 2017. – Вип. 2017. – С. 322–330.

37. Дем'янишин В. М. Модель професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом у системі військово-патріотичного виховання та результати її експериментальної перевірки [Електронний ресурс] / В. М. Дем'янишин // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. – 2017. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_1_7 (дата звернення : 06.05.17).

38. Дем'янишин В. Створення передумов у середній школі щодо забезпечення гендерної рівності у військових формуваннях / В. Дем'янишин // Методологія сучасних наукових досліджень : матеріали X наук.-практ. конф. Молодих вчених (м. Харків, 24–25 жовтня 2013 р.). – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 34–36.

39. Дем'янишин В. М. Інформаційно-комунікаційні технології та роль викладача у формуванні в учнів готовності до військової служби за контрактом / В. М. Дем'янишин // Сучасні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та засобів управління : збірник тез матеріалів сьомої Міжнар. наук.-техн. конф. (м. Харків, 20–21 квіт. 2017 р.). – Харків, 2017. – С. 12.

40. Дем'янишин В. М. Роль викладача дисципліни «Захист вітчизни» у формуванні в учнів готовності до військової служби за контрактом / В. М. Дем'янишин // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України : Збірник тез доповідей V науково-практичної конф. Х. 28 берез. 2013. / Секція 4. “Актуальні проблеми морально- психологічного забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку”. – Х. : Акад. внутрішніх військ МВС України, 2013. – С. 47–48.

41. Дем'янишин В. М. Теоретичні основи професійної орієнтації школярів на військову службу за контрактом / В. М. Дем'янишин, С. О. Пивоваров // Наукові записки кафедри педагогіки. – 2017. – № 40. – С. 47–55.

42. Демченко А. В. Теоретичні засади формування готовності майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до виховної роботи у підрозділах / А. В. Демченко // Гуманітарний вісник. – 2012. – № 28. – С. 61–65.

43. Демянишин В. Н. Развитие принципов, форм, методов профессиональной ориентации школьников на военную службу по контракту в системе военно-патриотического воспитания / *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe* [Східноєвропейський науковий журнал]. – 2017. – № 4 (20). – Ч. 2. – С. 49–53.

44. Джура О. Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : Автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О. Д. Джура ; Ін-т вищої освіти АПН України. – Київ, 2004. – 21 с.

45. Дикий О. Ю. Предмет «Захист Вітчизни» в умовах сьогодення / О. Ю. Дикий // Педагогічний пошук. – 2014. – № 4. – С. 31–32.

46. Дроговоз В. А. Патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. А. Дроговоз ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.

47. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.

48. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Академія, 2002. – 952 с.

49. Експеримент педагогічний [Електронний ресурс] : енциклопедія «Історія педагогіки». – Режим доступу : http://webhp.kspu.edu/joomla/index.php?option=com_glossary&func=display&letter=%C5&Itemid=76&catid=44&page=1 (дата звернення : 29.04.17).

50. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу / О. О. Єжова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 3. – С. 39–43.

51. Желанова В. Експериментальна верифікація ефективності технології контекстного навчання в освітньому процесі ВНЗ [Електронний ресурс] / В. Желанова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2017. – № 2. – С. 79–91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_2_10

52. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного

самовизначення : монографія. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.

53. Зеер Э. Ф. Профориентология : Теория и практика : учеб. пособ. для высш. школы / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовникова. – Москва : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 192 с.

54. Зеленов Є. А. Духовний саморозвиток і самоорганізація особистості як складова планетарного виховання студентської молоді / Є. А. Зеленов // Духовність особистості. – 2015. – Вип. 3. – С. 85–94.

55. Зубалій М. Д. Методика формувального експерименту з військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі занять хортингом / М. Д. Зубалій // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 3. – С. 14–21.

56. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи / М. Д. Зубалій // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2014. – № 7. – С. 217–226.

57. Зубалій М. Д. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи з хортингу / М. Д. Зубалій, І. Білоцерківець // Теорія і методика хортингу. – 2014. – Вип. 2. – С. 21–27.

58. Зубалій М. Д. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання в педагогічній літературі / М. Д. Зубалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – Вип. 18 (1). – С. 270–279.

59. Івашковський В. В. Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Івашковський ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – Київ, 2002. – 22 с.

60. Іщенко Д. В. Мотиваційні аспекти навчальної діяльності старшокласників з формування готовності до військової служби за контрактом [Електронний ресурс] / Д. В. Іщенко, В. І. Мірошніченко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2013. – Вип. 3. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_8 (дата звернення : 06.05.17).

61. Кавецький В. Є. Підготовка учнів загальноосвітніх шкіл до

професійного самовизначення в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. Є. Кавецький ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2000. – 20 с.

62. Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія / Ю. А. Калагін ; за наук. ред. проф. Е. А. Афоніна. – Харків : ХУПС, 2008. – 278 с.

63. Капустіна О. В. Педагогічні умови активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховній діяльності школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Капустіна ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2004. – 20 с.

64. Карамушка Л. М. Актуальні напрями організаційного розвитку вищих навчальних закладів / Л. М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2009. – Ч. 23. – Т. 1. – С. 3–9.

65. Касярум К. Реалізація персоніфікованого підходу до формування комунікативної компетенції майбутнього викладача / К. Касярум // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – Умань, 2012. – Ч. 3. – С. 109–116.

66. Кириченко О. В. Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Кириченко ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 19 с.

67. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях : учеб. пособие. – Москва : Изд-во МГУ, 1995. – 222 с.

68. Кловак Г. Т. Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (к. XIX-XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Г. Т. Кловак. – Київ, 2005. – 40 с.

69. Книга вчителя предмета «Захист Вітчизни» / [упоряд. С. М. Дятленко, В. І. Ганчева, Є. В. Василенко, С. І. Жевага]. – Харків : Торсінг плюс, 2006. – 624 с.

70. Ковальська Н.М. Формування готовності старшокласників до вибору

професії у сфері менеджменту: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. М. Ковальська ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2003. – 19 с.

71. Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : спец 13.00.01 / О. Г. Козлова. – Київ, 1999. – 235 с.

72. Кондрашова Л. Компетентностно-креативний підход к організації обучения в высшей школе / Л. Кондрашова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – Умань, 2011. – Ч. 2. – С. 178–184.

73. Корицький В. Г. Військово-патріотичне виховання учнів у сучасних умовах / В. Г. Корицький // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. – 2015. –

74. Корсун Г. О. Професійне самовизначення старшокласників як проблема теорії та методики виховання в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених [Електронний ресурс] / Г. О. Корсун // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2007 р. – № 2. Ч 1. – Режим доступу : http://novyn.kpi.ua/2007-2-1/06_Korsun.pdf (дата звернення : 29.04.17).

75. Кравченко Т. Методика вивчення професійних настановлень старшокласників як засіб оптимізації процесу їх професійного самовизначення / Т. Кравченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 42 (1). – С. 132–137.

76. Кузів М. З. Професійна орієнтація учнівської молоді в Німеччині й Україні в умовах ринку праці (порівняльний аналіз) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. З. Кузів ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ , 2011. – 22 с.

77. Кулаков Р. С. Психологічний аналіз самооцінки та рівня домагань у структурі професійного самовизначення старшокласників [Електронний ресурс] / Р. С. Кулаков // Психологія: реальність і перспективи. – 2014. – Вип. 3. – С. 83–87. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2014_3_27

78. Кулешова Л. В. Удосконалення системи професійної орієнтації молоді в

регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Л. В. Кулешова ; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2010. – 20 с.

79. Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч. – Київ : Рідна мова, 1997. – 341 с.

80. Куценко В. О. Гендерний аспект у сучасній військовій справі / В. О. Куценко // Вісник СевНТУ. Серія : Філософія – Севастополь, 2012. – Вип. 126. – С. 77–81.

81. Лагно О. Г. Виховання майбутніх воїнів – захисників України / О. Г. Лагно // Відродження українського війська в сучасній історичній ретроспективі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 1–2 груд. 2016 р. – Київ : Нац. ун-т; оборони України, 2016. – С. 16–19.

82. Лазарєв М. І. Теоретичні і методичні засади моделювання змісту загальноінженерних дисциплін для технологій навчання студентів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. І. Лазарєв. – Харків, 2004. – 37 с.

83. Лебедевская И. Организация и проведение профессионального психологического отбора при комплектовании вооруженных сил государств – членов НАТО / И. Лебедевская // Зарубежное военное обозрение. – 2005. – № 7. – С. 14–20.

84. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – Москва : Просвещение, 1964. – 132 с.

85. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

86. Лещук В. Військово-патріотичне виховання старшокласників: реалії та перспективи / В. Лещук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Умань, 2014. – Вип. 51. – С. 174–178.

87. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання : that is that? / Є. О. Лодатко // Вища освіта України. – 2011 – № 3. Темат. вип. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. Т. 1 / Ін-т вищ. освіти АПН України. – С. 339–344.

88. Лодатко Є. О. Типологія педагогічних моделей / Є. О. Лодатко // Вища освіта України. – 2013 – № 3. Темат. вип. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. Т. 1 / Ін-т вищ. освіти АПН України. – С. 68–72.
89. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів : монографія / Є. О. Лодатко. – Слов'янськ : СПДУ, 2010. – 148 с.
90. Лозовецька В. Т. Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці : монографія. – Київ : ІІТО НАПНУ, 2012. – 157 с.
91. Лойко О. М. Комплектування збройних сил Франції на контрактній основі : історія і досвід / О. М. Лойко, А. Л. Папікян // Військово-науковий вісник / Львів. ін-т Сухопутних військ ім. П. Сагайдачного Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – Львів, 2000. – Вип. 11. – С. 114–127.
92. Людський капітал України : стан, проблеми, перспективи відтворення : монографія : у 2 ч. Ч. 1 / [В. М. Лич, І. К. Бондар, Т. А. Заяць та ін.] ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури. – Київ : КНУБА, 2009. – 2009. – 222 с.
93. Макарова О. В. Державні соціальні програми: теорія, методика, розробки та оцінки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна політика» / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних дослідж. НАН України. – Київ, 2004. – 34 с.
94. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності) / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 6–10.
95. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості. – 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.
96. Матящук В. П. Сучасне патріотичне виховання в школах України / В. П. Матящук. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 384 с.
97. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Мачуський ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2001. – 16 с.

98. Мгимов, Ю. Добровольный способ комплектования Вооруженных Сил США / Ю. Мгимов // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – № 2. – С. 2–6.

99. Медвідь М. М. Методологія формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності : автореф. дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.07 / М. М. Медвідь ; Харк. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків, 2015. – 40 с.

100. Медвідь М. М. Регулювання зайнятості у військових формуваннях та правоохоронних органах спеціального призначення шляхом залучення жінок до військової служби / М. М. Медвідь, В. М. Дем'янишин // Соціально-трудові відносини : теорія та практика. 2014. – Вип. 2 (8). – С. 129–135.

101. Медвідь М. М. Шляхи удосконалення військово-патріотичного виховання молоді навчальних закладів і її професійної орієнтації на військову службу за контрактом / М. М. Медвідь, В. М. Дем'янишин // Теорія та методика навчання та виховання. – 2012. – Вип. 32. – С. 97–107.

102. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. В. Мельник ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2003. – 20 с.

103. Мельник О. В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення / Олександр Васильович Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2011. – Вип. 15. – Кн. 1. – С. 283–293.

104. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : наук.-метод. посіб. [для вчителів] / [О. В. Мельник, І. Л. Уличний ; за ред. О. В. Мельника]. – Київ : Мегапринт, 2008. – 160 с.

105. Методика військово-патріотичного виховання учнів у позакласній роботі : посібник / М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко та ін. ; за заг. ред. М. Д. Зубалія. – 2016. – 57 с.

106. Методологічні засади педагогічного дослідження : монографія / [Хриков Є. М. та ін. ; за заг. ред. В. С. Курила, Є. М. Хрикова] ; Держ. закл. "Луган. нац.

ун-т ім. Тараса Шевченка". – Луганськ : ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2013. – 247 с.

107. Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Б. П. Мисак ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2010. – 24 с.

108. Михеев В. И. Моделирование и методы теории замерений в педагогике / В. И. Михеев. – [3-е изд., стереотип.]. – Москва : КомКнига, 2006. – 200 с.

109. Мірошніченко В. Системний підхід у патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників / В. Мірошніченко // Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 2. – С. 67–72.

110. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсенюк. – 5-те вид., допов. і перероб. – Київ, 2007. – 656 с.

111. Моїсєєв В. В. Сутність поняття «військово-патріотичне виховання» / В. В. Моїсєєв // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Педагогіка, психологія, філософія. – 2016. – Вип. 239. – С. 185–189.

112. Монастирський В. М. Педагогічні умови формування професійних навичок курсантів у вищих навчальних закладах МВС України : монографія / В. М. Монастирський. – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2011. – 240 с.

113. Монахов В. М. Педагогическое проектирование – современный инструментарий дидактических исследований / В. М. Монахов // Школьные технологии. – 2001. – № 5. – С. 14–19.

114. Морін О. Л. Формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікативних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Морін Олег Леонідович ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2009. – 21 с.

115. Москальов М. В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : дис. ... канд. психол. наук / М. В. Москальов. – Київ, 2009. – 280 с.

116. Навчальна програма «Захист Вітчизни» (для навчальних закладів

системи загальної середньої освіти). – 89 с.

117. Назарчук А. А. Педагогічні умови формування у старшокласників готовності до вибору професії офіцера-прикордонника : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А. А. Назарчук ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2009. – 20 с.

118. Назарчук А. А. Педагогічні умови формування у старшокласників готовності до вибору професії офіцера-прикордонника : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / А. А. Назарчук ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2009. – 230 с.

119. Непеїна Г. В. Формування готовності студентів-екологів до реалізації стратегії сталого розвитку в професійній діяльності / Г. В. Непеїна // Педагогіка. – 2011. – № 161. – С. 29.

120. Никифорова В. Г. Гендерна рівність в Україні: проблеми та шляхи удосконалення / В. Г. Никифорова, А. І. Табанова // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса : ОНЕУ, 2014. – Вип. 2. – С. 218–225.

121. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – Москва : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.

122. Новосельський В. Ф. З досвіду військово-патріотичної роботи в школі (Методичний лист). – Київ : Рад. школа, 1970. – 72 с.

123. Оржеховська В. Стратегія розвитку національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні на засадах хортингу / В. Оржеховська // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 3. – С. 54–61.

124. Оржеховська В. Сучасні орієнтири та стратегії виховання дітей і молоді в Україні засобами хортингу / В. Оржеховська // Теорія і методика хортингу. – 2014. – Вип. 1. – С. 113–117.

125. Основи тактичної медицини : навч. посіб. / А. В. Стаднік, І. В. Ващенко, В. І. Тробюк, Ю. О. Прокопенко. – Харків : НА НГУ, 2016. – 116 с.

126. Остапенко А. А. Моделирование многомерной педагогической реальности : теория и технологии / А. А. Остапенко. – Москва : Нар. образование, 2005. – 384 с.

127. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання в системі пріоритетів державної політики / О. І. Остапенко // Фізичне виховання в рідній школі. – 2016. – № 5. – С. 40–43.

128. Остапенко О. І. Концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій, Б. Б. Шаповалов // Фізичне виховання в рідній школі. – 2016. – № 6. – С. 33–35.

129. Остапенко О. І. Організація допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2015. – Вип. 19 (2). – С. 75–87.

130. Остапенко О. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України (проект) / О. Остапенко, М. Зубалій // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 3. – С. 62–68.

131. Остапенко О. Концепція загальнодержавної програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України (проект) / О. Остапенко, М. Зубалій // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 4. – С. 26–34.

132. Остапенко О. Сучасний стан військово-патріотичного виховання школярів загальноосвітніх навчальних закладів (на прикладі хортингу) / О. Остапенко // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 4. – С. 35–41.

133. Павлов Я. В. Розвиток готовності до миротворчої діяльності офіцерів МВС України в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Я. В. Павлов ; НА НГУ. – Харків, 2016. – 210 с.

134. Пашкова О. О. Військово-патріотичне виховання молоді : зарубіжний досвід / О. О. Пашкова // Військова освіта. – 2015. – № 2. – С. 180–186.

135. Пащенко О. Ю. Підготовка старшокласників до вибору майбутньої професії працівника міліції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / О. Ю. Пащенко ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2000.

– 18 с.

136. Педагогічний словник / [за ред. М. Д. Ярмаченка]. – Київ : Пед. думка, 2001. – 516 с.

137. Петренко О. Гендерний підхід у освіті і вихованні : проблема термінології / О. Петренко // Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Острог, 16–17 берез. 2012 р. – Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2012. – С. 115–123.

138. Петрочко Ж. Патріотичне виховання сучасної молоді на основі козацької педагогіки (хортингу) [Електронний ресурс] / Ж. Петрочко, І. Білоцерківець // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 4. – С. 42–50. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmh_2015_4_7 (дата звернення : 01.05.17).

139. Печенюк І. С. Особливості комплектування збройних сил Іспанії та Франції військовослужбовцями на професійній основі / І. С. Печенюк, Л. В. Савченко // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 1 (9). – С. 179–189.

140. Печенюк І. С. Особливості комплектування збройних сил Великобританії та ФРН військовослужбовцями за контрактним принципом / І. С. Печенюк, Л. В. Савченко // Вісник Національної академії оборони України. – 2009. – № 2 (10). – С. 158–167.

141. Пехота О. М. Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – 2-ге вид., допов. та переробл. – Миколаїв : Іліон, 2006. – 272 с.

142. Підгайна В. М. Проблеми професійного самовизначення сучасних учнів старшої школи [Електронний ресурс] / В. М. Підгайна, О. Г. Видра. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. – 2013. – Вип. 108. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_12

143. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 /

М. І. Піддячий ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2002. – 19 с.

144. Попереду змін у військових системах та професійної орієнтації / М. М. Медвідь, А. В. Бабічев, В. М. Дем'янишин, та ін. // Вісник Черкаського університету. – 2016. – Вип. № 14. – С. 76–87.

145. Попов М. П. Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М. П. Попов ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Одеса, 2006. – 23 с.

146. Про військовий обов'язок і військову службу [Електронний ресурс] : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ : за станом на 23 жовт. 2016 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення : 01.05.17).

147. Про деякі питання організації психологічного забезпечення у Національній гвардії України : наказ командувача Національної гвардії України № 196 від 31.03.2017. – 65 с.

148. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV : за станом на 10 черв. 2014 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення : 01.05.17).

149. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] : наказ МОН України від 16.06.15 р. № 641. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення : 01.05.17).

150. Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») [Електронний ресурс] : наказ МОН молоді і спорту України від 13.06.2012 р. № 687. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1094-12> (дата звернення : 01.05.17).

151. Про оборону України [Електронний ресурс] : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ : за станом на 10.06.14 р. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення : 01.05.17).

152. Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : наказ МОН молоді та спорту України від 31.10.2011 р. № 1243. – 97 с.

153. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 10.12.2008 р. № 1153/2008. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008> (дата звернення : 10.05.17).

154. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (дата звернення : 06.05.17).

155. Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : монографія / Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко та ін.; за ред. О. Л. Моріна. – Харків : Друкарня Мадрид. – 220 с.

156. Проць Р. О. «Захист Вітчизни» у системі військово-патріотичного виховання молоді / Р. О. Проць // Наукові записки [Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя]. Серія : Психолого-педагогічні науки – 2014. – № 2. – С. 173–178.

157. Психологічний моніторинг професійно-важливих якостей курсантів ВВНЗ МВС України : монографія / Я. В. Мацегора, І. І. Приходько, І. В. Воробйова [та ін.]. – Харків : Акад. ВВ МВС України, 2014. – 348 с.

158. Пустовіт Г. П. Екологічна освіта учнів у позашкільному навчальному закладі як педагогічна система / Г. П. Пустовіт // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – 2003. – Вип. 9. – С. 51–56.

159. Разумцев О. Г. Комплектування Збройних Сил України : досвід, проблеми, перспективи [Електронний ресурс] / О. Г. Разумцев // Офіційний веб-сайт Національного інституту українсько-російських відносин. – Режим доступу : http://www.niurr.gov.ua/ukr/publishing/panorama3_4/razum_t.htm (дата

звернення : 06.04.17).

160. Романчук В. П. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Київ, 2002. – 21 с.

161. Савченко С. В. Соціально-педагогічні аспекти інформаційної війни на Донбасі [Електронний ресурс] / С. В. Савченко, О. Л. Караман // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2017. – № 8 (2). – С. 279–288. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(2\)__37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(2)__37)

162. Садовский В. Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М.: «Наука», 1974. – 279 с.

163. Саппа Г.-М. М. Професійне самовизначення учнівської молоді в контексті системи профорієнтації / Г.-М. М. Саппа // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2012. – № 23. – С. 205–214.

164. Семененко І. Військово-патріотичне виховання та фізична підготовка допризовної молоді, курсантів і військовослужбовців Збройних сил України, працівників силових структур / І. Семененко, М. Куцкір // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 3. – С. 69–79.

165. Сериков В. В. Личностно-ориентированное образование – поиск новой парадигмы: монография / В. В. Сериков. – М., 1998. – 180 с.

166. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – Київ : Наук. думка, 2000. – 680 с.

167. Словник навчально-педагогічних понять і термінів : метод. посіб. / Л. П. Вовк, Г. Д. Панченко, О. С. Падалка та ін. – Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2001. – 83 с.

168. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 10. – С. 554.

169. Сорочан Т. М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія та практика : монографія / Т. М. Сорочан. – Луганськ : Знання, 2005.

– 384 с.

170. Сорочан Т. М. Управління інфраструктурою навчального закладу [Електронний ресурс] / Т. М. Сорочан // Theory and methods of educational management. – 2016. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2016_2_12

171. Соціально-професійна орієнтація учнів в умовах профільного навчання : монографія / В. І. Доротюк, М. І. Піддячий, Ф. Г. Левченко та ін. – Київ : Пед. думка, 2015. – 338 с.

172. Сошенко С. М. Професійно орієнтована освітня діяльність у процесі довузівської підготовки абітурієнтів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. М. Сошенко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2011. – 23 с.

173. Сухомлинський В. К. Вибрані твори : у 5 т. / В. К. Сухомлинський. – Київ: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – 639 с.

174. Сучасний тлумачний словник української мови / [ред. В. В. Дубічинський]. – Харків : Школа, 2008. – 832 с.

175. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : монографія : у 7 т. Т. 4 : Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – Київ : Наук.-вид. відділ НА СБУ, 2012. – 464 с.

176. Тимчик М. В. Військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом / М. В. Тимчик, Р. М. Мішаровський // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – 2015. – Вип. 3 (1). – С. 353–355.

177. Тимчик М. В. Військово-патріотичне виховання учнів основної школи під час занять із хортингу / М. Тимчик, І. Тихонькова // Теорія і методика хортингу. – 2015. – Вип. 4. – С. 51–57.

178. Тіхонов Г. М. Я б до армії пішов ... / Г. М. Тіхонов // Оборонний вісник. – 2013. – № 2. – С. 28–31.

179. Торічний О. В. Педагогічні засади формування готовності юнаків загальноосвітніх навчальних закладів до обрання професії офіцера під час

вивчення навчальної дисципліни «Захист Відчизни» / О. В. Торічний // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 6 (32). – С. 119–127.

180. Туляєв В. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у спеціалізованих загальноосвітніх навчальних закладах художнього профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. В. Туляєв ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2008. – 18 с.

181. Федоришин Б. О. Методика виявлення й оцінки загальних інтересів особисті учнів (ОДАНІ-2) : метод. рекомендації / Б. О. Федоришин. – Київ : Центр міжнар. освіти, 1998. – 24 с.

182. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Борис Олексійович Федоришин. – Київ, 1996. – 383 с.

183. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

184. Формирование у граждан готовности к военной службе и к выполнению служебно-боевых задач в условиях глобализации / М. М. Медвидь, В. М. Демянишин, Е. С. Яковенко, Я. В. Павлов // ძალა და საზოგადოება (ისტორია, теорія, практика) [Влада і суспільство (історія, теорія, практика)]. – 2014. – № 2 (30). – С. 48–60.

185. Фролова С. В. Психологические особенности профессионального самоопределения старшеклассников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: / С. В. Фролова. – М: Московский психолого-социальный институт, 2009. – 19 с.

186. Харламов И. Ф. Педагогика. – Москва : Гардарики, 1999. – 520 с.

187. Харченко С. Подолання неконструктивних гендерних стереотипів у старшокласників за умов розбудови в Україні суспільства рівних можливостей [Електронний ресурс] / С. Харченко, О. Рассказова, Ю. Костенко // Образ. – 2016. – Вип. 2. – С. 19–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obraz_2016_2_5

188. Храмчихин А. А. Почему востребованы универсальные солдаты / А. А. Храмчихин // Независимое военное обозрение. – № 2 (599). – 2010. –

22–28 янв. – С. 1, 10, 11.

189. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання / Є. М. Хриков // Шлях освіти. – 2011. – № 2. – С. 11–15.

190. Чобітько М. Г. Формування особистісно орієнтованої професійної позиції майбутнього вчителя / М. Г. Чобітько // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2003. – Вип. 2. – С. 155–164.

191. Шабдінов М. Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / М. Л. Шабдінов ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – Київ, 2010. – 20 с.

192. Шевченко В. В. Психологічні особливості військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового та юнацького віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. В. Шевченко ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2000. – 18 с.

193. Ягупов В. В. Педагогіка : [навч. посіб. для студ.] / В. В. Ягупов. – Київ : Либідь, 2003. – 560 с.

194. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – Москва : Смысл, 2001. – 366 с.

195. Crites J. O. Career Development Processes / in Heer E.L. (Ed) // Vocational Guidance and Human Development. – Boston : Houghton Mifflin, 1974. – P. 296–320.

196. Dihtyarenko Z. Evaluation of psychomotor of hortingists for the formation of their active life position / Zoia Dihtyarenko // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – Київ : Паливода А. В., 2016. – Вип. 6. – С. 42–51.

197. Formation the strategy of development the higher military school in the conditions of permanent changes / М. М. Medvid, К. А. Fisun, S. V. Belay, Y. V. Pavlov, Y. I. Medvid, V. M. Demianyshyn // Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства: Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (м. Дніпро, 20–21 квітня 2017 р.). Частина I. / Наук. ред. О. Є. Висоцька. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. – С. 124–128.

198. Fukuyama Sh. A philosophical foundation of vocational guidance. Ashiya, Hyogo, Japan: Ashiya Univ. Press, 1988.
199. Fukuyama Sh. F-test for appraising the ability to choose methodically among occupations. Ashiya, Hyogo, Japan: Ashiya College Press, 1977 (1-st ed.); 1980 (2-nd ed.); 1984 (3-d ed.).
200. Gerasymenko G. V. Social Policy in Modern Social Challenges: Goals and Principles of Realization / G. V. Gerasymenko // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 21–27.
201. Holland J. L. Occupational Finder. – N.-Y.: Psychological Assessment Resources, Inc., 1994. – 42 p.
202. Keddie A. Feminist struggles to mobilise progressive spaces within the “boy-turn” in gender equity and schooling reform / A. Keddie // Gender and Education. – 2010. – Vol. 22. – № 4. – P. 353–368.
203. Lemesarait A. L'examen de la critère d'acquisition: compte-rendu de l'activité 3.2 du projet de jumelage, intitulé «Introduction et développement d'une gestion de qualité dans la police Ukrainienne» / A. Lemesarait, J.-P. Levalle // Rapport TACIS UA/2007/PCA/JH/10, 2008. – P. 18.
204. Modeling of decision-making process in pre-deployment training of military and police peacekeeping personnel / M. M. Medvid, Ya. V. Pavlov, L. K. Strilets, V. M. Demianyshyn, S. O. Pyvovarov // Честь і закон. – 2016. – № 2. – С. 34–42. № 2. – С. 97–100.
205. Ohlsen, M. M. and Smith, A. E. (1956), Educational-Vocational Planning In Terms of Military Service. The Personnel and Guidance Journal, 34: 366–368. doi:10.1002/j.2164-4918.1956.tb01682.x